

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRK SİYASETİNDE HÜSAMETTİN CİNDORUK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Metehan YILMAZ

EYLÜL – 2021

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRK SİYASETİNDE HÜSAMETTİN CİNDORUK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Metehan YILMAZ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hüseyin SADOĞLU

EYLÜL – 2021

TRABZON

ONAY

Metehan YILMAZ tarafından hazırlanan “Türk Siyasetinde Hüsamettin Cindoruk” adlı bu Çalışma 18.10.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Ali AYATA	Başkan	☐	☐	
Prof. Dr. Hüseyin SADOĞLU	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Hüseyin BAL	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylıyorum.

Prof. Dr. Yusuf SÜRME
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ – Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Metehan YILMAZ

15.09.2021

ÖNSÖZ

Türk siyasal hayatı, birçok farklı olayı içinden barındıran, çeşitli kesimden yazar ve akademisyenin ilgi odağı olan önemli bir çalışma alanıdır. Türk siyasal hayatındaki olayların çeşitli kesimden yazar ve akademisyenler tarafından incelenmesi, bu olaylara farklı bakış açıları sunulması açısından elbette mühimdir. Türk merkez sağı da, çeşitli açılardan irdelenmiş ve birçok farklı tahlille literatürdeki yerini almıştır. Ayrıca, Türk siyasal hayatındaki çoğu iktidar partisinin merkez sağ gelenekten gelmesi de bu araştırmaları kıymetli kılmaktadır. Türk siyasal hayatında merkez sağı ise sadece solun karşısında konumlanmış, askeri ve bürokratik vesayete karşı mevzi alan bir gelenek olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır. Merkez sağın ideolojik argümanları ve kendi içerisinde yaşadığı hizipleşmeler de bir o kadar önemlidir. Dolayısıyla, merkez sağın ideolojik argümanlarından olan liberalizm ve muhafazakârlık çerçevesinde gerçekleşen hizipleşmeleri irdelemek bu gelenek adına nihai bir tespite varılabilmesi için gereklidir. Öte yandan merkez sağ gelenekte siyaset yapan figürlerin incelenmesi de, mevzubahis nihai tespite varmak için önem teşkil etmektedir.

Bu Çalışma'nın amacı, merkez sağın ideolojik argümanlarından olan liberalizm ve muhafazakârlık çerçevesinde gerçekleşen hizipleşmeleri irdelemek ve bu bağlamda uzun yıllar boyunca merkez sağ gelenekte siyaset yapan Sayın Hüsametdin CİNDORUK'un ideolojik yönelimini ortaya çıkarmaktır. Sayın CİNDORUK'un siyasal tutumunun analizi yapılırken üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta ise Kemalist zihin dünyası ile olan ilişkiler ağıdır. Zira, Türk siyasal hayatında yer almaya başladığı dönemde hâkim tema olan Kemalizmin, elbette kendisinin zihin dünyasında da önemli etkiler bıraktığı yadsınamaz.

Nihai olarak bu Çalışma'da, uzun yıllar boyunca birçok farklı merkez sağ partide siyaset yapan Sayın CİNDORUK'un bu serüvendeki liberalliği- muhafazakârlığı mercek altına alınmış olup; aynı zamanda Kemalizmin, kendisinin ideolojik yöneliminde ne şekilde yer edindiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bu Çalışma'nın özgün değerini ve önemini, merkez sağ gelenekteki liberal-muhafazakâr hizipleşmelerin ortaya çıkartılması ve bu doğrultuda Sayın CİNDORUK'un ideolojik yöneliminin tespiti oluşturmaktadır.

Bu Çalışma'nın her aşamasında kıymetli bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım danışmanım Sayın Prof. Dr. Hüseyin SADOĞLU'na teşekkür ederim.

Eylül, 2021

Metehan YILMAZ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IIV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	IIX
GİRİŞ.....	1-3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SİYASAL YELPAZEDE SAĞ-SOL AYRIMI	4-20
1.1. Genel Açıklama.....	4
1.2. Kavramsal ve Tarihsel Olarak Sağ- Sol Ayrımı.....	4
1.3. Türk Siyasal Hayatında Sağ- Sol Ayrımı.....	8
1.4. Türk Siyasal Hayatında Merkez Sağ Çizgisi.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

2. MERKEZ SAĞ PARTİLERDE MUHAFAZAKÂR- LİBERAL HİZİPLEŞME	21-45
2.1. Genel Açıklama.....	21
2.2. Demokrat Parti İçerisindeki Muhafazakâr- Liberal Hizipleşme	23
2.3. Adalet Partisi İçerisindeki Muhafazakâr- Liberal Hizipleşme	28
2.4. Anavatan Partisi İçerisindeki Muhafazakâr- Liberal Hizipleşme	35
2.5. Doğru Yol Partisi İçerisindeki Muhafazakâr- Liberal Hizipleşme	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRK SAĞINDA HÜSAMETTİN CİNDORUK VE SİYASAL ÇİZGİSİ	46-86
3.1. Genel Açıklama.....	46
3.2. 1960 Yılına Değın Siyasal Hayatı ve İdeolojik Yönelimi.....	47
3.3. 1960-1980 Yılları Arasındaki Siyasal Hayatı ve İdeolojik Yönelimi	51
3.4. Cindoruk'un 1980-2000 Yılları Arasındaki Siyasal Faaliyetleri	56
3.5. 2000'li Yıllardan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) İktidarına Uzanan Süreçte Cindoruk'un Siyasal Tutumu	75

SONUÇ	87
KAYNAKÇA	91
EKLER	102
ÖZGEÇMİŞ	124

ÖZET

Türkiye’de merkez sağ siyaset üzerine yapılan araştırmalar, son zamanlarda gittikçe artmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze değin iktidara gelen partilerin büyük bir çoğunluğunun merkez sağ gelenekten gelmeleri de, bu partiler hakkında yapılan araştırmaları kıymetli kılmaktadır. Demokrat Parti ile başlayan bu gelenek, dönem dönem farklı siyasal partiler tarafından sürdürülmüştür.

Merkez sağ partiler, çoğunlukla farklı çıkar gruplarının bir araya geldiği heterojen bir hüviyete sahip olmuştur. Dolayısıyla bu partilerde, parti yönetimine hâkim olmak adına birçok hizipleşme görülmüştür. Bu hizipleşmeler ise, merkez sağın ideolojik argümanlarının çeşitliliği hasebiyle farklı şekillerde tezahür etmiştir. Ancak, merkez sağ partilerde siyaset yapan İşlamic ve milliyetçi kanadın partileşme sürecine girmesiyle merkez sağ gelenekteki hizipleşmeler genellikle muhafazakâr ve liberal düşünce sistemi çerçevesinde şekillenmiştir. Lâkin bu iki düşünce sistemi çerçevesinde şekillenen hizipleşmeleri de kesin hatlarla ayırmak mümkün olmamıştır. Bu bağlamda merkez sağ gelenekte, birbirine hem benzerlikleri hem farklılıkları olan birçok parti siyaset yapmıştır.

Diğer taraftan, merkez sağ partilerin liderliğini üstlenen ve birincil öneme sahip figürler kadar arka planda olan isimler de incelenmeye değerdir. Nitekim merkez sağ siyasette farklı duruşu nedeniyle dönem dönem tartışma konusu olan Hüsametdin Cindoruk, incelenmeye değer bu isimlerden birisidir. Bu çalışmada, ilk önce merkez sağ parti denildiği zaman ilk akla gelen Demokrat Parti, Adalet Partisi, Anavatan Partisi, Doğru Yol Partisi içerisindeki muhafazakâr-liberal hizipleşmeler incelenmiştir. Ardından, Hüsametdin Cindoruk’un siyasal tutumu ortaya konularak; bu bağlamda gerçekte hizipleşmelerde hangi konumda olduğu tahlil edilmeye çalışılmıştır. Bu tahlil ise, doküman ve arşiv kayıtları kullanılarak nitel veri toplama teknikleri çerçevesinde içerik analizi ile gerçekteştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağ-Sol Ayrımı, Türk Siyasal Hayatı, Merkez Sağ Gelenek, Merkez Sağ Partilerde Hizipleşmeler, Hüsametdin Cindoruk

ABSTRACT

The number of studies regarding center-right politics in Turkey has been increasing lately. Such studies carry essential value as most political parties have adopted a center right-wing ideology so far since the foundation of the Turkish Republic. The tradition started by Democrat Party has been continued by different political parties.

The center-right political parties have been maintained heterogeneous identities since they are generally created by different interest groups. Therefore, factionalism has been a common concept in these parties for the sake of taking over the party's control. The so-called factionalisms have emerged differently as a result of different ideological arguments of the center-right wing. As the Islamist and nationalist politicians in the center-right political parties created new political parties, the factionalisms in the center-right wing are generally centered around conservative and liberal mindsets. However, the factionalisms surrounding these two mindsets could not be sharply separated from each other. This in turn led to numerous political parties in the center-right wing that have both similarities and differences.

On the other hand, the names that were not in the center of the attention also worth investigating as well as the figures in the center-right political parties who were leaders and were of primary importance. One of these names, Hüsamettin Cindoruk, has been at the center of discussions for his different political stance. This study investigated the conservative-liberal factionalisms within the famous center-right wing political parties Democrat Party, Justice Party, Motherland Party, and True Path Party. Also, the political stance of Hüsamettin Cindoruk has been presented and analyzed to locate its position within the factionalisms of the center-right wing ideology. This qualitative analysis was carried out in the form of a content analysis -using documents and archives.

Keywords: Right-Left Polarization, Turkish Political Life, Center-right Wing, Factionalisms in the Center-right Political Parties, Husamettin Cindoruk

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
BBP	: Büyük Birlik Partisi
BTP	: Büyük Türkiye Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DKP	: Demokratik Parti
DM	: Danışma Meclisi
DP	: Demokrat Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
DTP	: Demokrat Türkiye Partisi
DYP	: Doğru Yol Partisi
FP	: Fazilet Partisi
GİK	: Genel İdare Kurulu
HP	: Hürriyet Partisi
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MC	: Milliyetçi Cephe
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
RP	: Refah Partisi
SHP	: Sosyaldemokrat Halkçı Parti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
vb.	: ve benzeri
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurulu

YTP : Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Diyalektik felsefeye göre, tarih geçmişten günümüze karşıtlıkların mücadelesi şeklinde tezahür etmiştir. Türk siyasal hayatında da bu karşıtlıkların mücadelesi çoğu zaman görülmektedir. Kemalist elit ve onun içinden doğup farklı bir güzergâhta yol alan merkez sağ hareketi, bugünden geriye bakarak yakın tarihimizi daha iyi anlamlandırmak için önümüze önemli bir çalışma alanı sunmaktadır. Kemalizme, Türk sağına hatta merkez sağa dair çalışmalar katlanarak artmasına rağmen merkez sağ siyasetin içerisindeki hizipleşmelerin üstünde yeteri kadar durulamadığı söylenebilir. Çünkü merkez sağda, muhafazakâr-liberal değerler üzerinden yürüten hizipleşmeleri kalın hatlarla ayırmak oldukça zordur. Dolayısıyla bu hizipleşmelerin incelenmesi, bazı yazarlar tarafından dile getirilen merkez sağ partilerde ideolojik netliğin hâkim olmadığı düşüncesinin açıklanmasında önem arz etmektedir. İşbu çalışmada, bu hizipleşmelerin düşünsel temelleri ve Hüsamettin Cindoruk özelinde yansımaları incelenecektir.

Bir çalışmada ana sorunsala geçmeden önce o sorunsala götüren teorik çerçevenin oturtulması önemlidir. Dolayısıyla bu tez çalışmasının asıl konusunu oluşturan “Türk merkez sağı içerisindeki hizipleşmeler”, Hüsamettin Cindoruk’un bu hizipleşmelerde kendini nasıl konumlandığı ve siyasal çizgisinin ne olduğu sorunsalına geçmeden önce dünya siyasi tarihinde gerçekleşmiş ve Türk siyasal hayatının şekillenmesinde etkili olan önemli vakaların olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Her sosyolojik olgu gibi Türk siyasal hayatının şekillenmesi de dünya siyasi tarihinden bağımsız değildir. Bu nedenle günümüze kadar uzanan bu tarihsel süreç içerisinde dünya siyasi tarihinden etkilenecek birçok kavram ve imge, ya kısmen değişikliğe uğrayarak ya da herhangi bir değişikliğe uğramadan Türk siyasal hayatında karşımıza çıkmaktadır. Batı coğrafyasının son iki yüzyılındaki siyasi mücadele, “sivil toplum” ekseninde tezahür etmiştir. Bunun sonucunda, belirli sınıfsal özelliklere sahip farklı toplumsal kesimlerle doğrudan veya dolaylı olarak bağlantı içerisinde olan, bu farklı kesimleri temsil etme becerisine haiz siyasal partiler doğmuştur. Oysa söz konusu bu süre zarfında, Türk siyasetinde “devletçi gelenek” gücünü sürdürmüştür. Sonuç olarak Türkiye’deki siyaset yelpazesi, Batı coğrafyasının siyaset terminolojisiyle biçimlenmesine rağmen esasen farklı özellikler göstermiştir (Mahçupyan, 1996: 1244). Diğer bir ifadeyle, Türkiye’deki siyaset yelpazesi esasen farklı özellikler göstermiş olsa da, siyasal hayatımızın kurumsallaşmasında ve şekillenmesinde Batı’daki siyasal tecrübenin birçok etkisinin bulunduğu söylenebilir. Bu her bir etkinin ayrı ayrı önem arz edip incelenmesi gerektiği ise yeterince açıktır. Ancak Türk siyasal hayatına etki gösteren her olgu ve olayın incelenmesi bu tez çalışmasının mahiyetini aşmaktadır. Nihayetinde bu tez çalışmasının araştırma soruları çerçevesinde başlangıçta ele alınması gereken kavram, siyasal hayattaki “sağ-sol” ayrışmasıdır. Bu bağlamda “sağ-sol” kavramlarının dünya ve Türk siyasi tarihinde ne ifade ettiğine değinilecek olup asıl üzerinde durulacak olan konular, “Türk merkez sağı”

ve “Türk merkez sağı içerisindeki hizipleşmeler”, bunun neticesinde Hüsamettin Cindoruk’un bu hizipleşmelerde hangi tarafta yer aldığına tespiti ve siyasal çizgisi üzerine olacaktır.

Dünya siyasi tarihinde “sağ-sol” kavramlarının ortaya çıkışıyla birlikte taşıdığı temel değerlerde günümüze kadar birçok değişiklik yaşanmıştır. Hatta günümüzde küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni gereklilikler, siyasetin ideolojik boyuttan uzaklaşp çoğu durumda salt ekonomik bir boyuta yaklaşması ve seçmen davranışlarının arkasında birçok karmaşık nedenin bulunmasından dolayı geleneksel “sağ-sol” kavramlarının geçerliliğini yitirdiğine dair tartışmaların olduğu görülmektedir. Bu tartışmalarda küreselleşmenin, “sağ-sol” kavramlarında ciddi bir değişikliğe sebep verdiği söylene de tam anlamıyla bu olguyu ortadan kaldırdığına dair kesin veriler önümüze sunduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim günümüzde, gerek Türkiye’de gerekse demokrasinin gelişmiş olduğu önemli ülkelerde kendisini bu ideolojik ayrışmanın birinde tanımlayan seçmen kitlesi ve bu ayrışmaya özgü temel değerleri benimseyerek oy toplamaya çalışan siyasi partiler mevcuttur. Ayrıca sağ-sol ayrımı günümüze kadar süregelen ırk, mezhep, sınıf/statü temelli ayrımlaştırmalardan daha kapsamlı bir tanımlama imkânı sunar. Yine de bu tanımlama imkânı, sağ-sol ayrımlaştırmasının ne sorunlu ne sorunsuz ne de diğer ayrımlaştırmaları ortadan kaldırdığını gösterir (Demirel, 2009: 414). Bununla beraber bu tez çalışması böyle bir metodolojik tartışmayı hedef almamaktadır. Bu tez çalışmasındaki amaç dünya ve Türk siyasi tarihinde “sağ-sol” kavramlarının tarihsel bir şekilde ortaya çıkışını değerlendirmek ve daha sonrasında bunun “Türk sağı” içerisindeki yansımalarını görmektir. Ayrıca bu noktada “Türk solu” hakkında da değerlendirmeler yapılacak olsa da temel hareket noktası, “Türk merkez sağının temel karakteristiği” ve Hüsamettin Cindoruk’un Türk merkez sağındaki konumudur.

Hüsamettin Cindoruk’un siyasal hayata girişine kadar -1952 yılına tekabül etmektedir- Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren “Kemalizm” hâkim düşünce yapısı olmuştur. Bu nedenle ne sağ ne de sol ideolojik temelli gruplarda Kemalizm’in belirlediği sınırlar dışında herhangi bir örgütlenme faaliyeti ve düşünce üretimi mümkün olmamıştır. Nitekim tek partili rejim, kendisini medeniyetçi, ilerici ve inkılapçı olarak tanımlarken; muhalif kesimler için “gerici”, “İslamcı”, “yobaz”, “hilafet yanlısı” gibi tanımlamalar kullanmıştır (Demirel, 2009: 415). Dolayısıyla tek parti dönemi içerisinde kesin hatlarla çizilmiş bir sağ-sol ayrımlaştırmasını görmek mümkün değildir. Ancak çok partili siyasal hayata geçişle birlikte Türk sağı, daha önceki döneme göre kendini daha rahat ifade edebilmeye başlamıştır. Bu dönemde sol fikirlerin ise, devletin varlığı ve bütünlüğü için tehlikeli olarak görülmesi, çeşitli hukuksal düzenlemeler aracılığıyla gelişiminin engellenmesine sebebiyet vermiştir. Ayrıca sol düşüncenin bu dönemde kendi içinde yaşadığı sorunlar da eklenince Türk solu sadece marjinal bir hareket olarak varlığını sürdürebilmiştir. Daha sonraki yıllarda da Türk sağı ve solunun tam bir bütünlük içerisinde hareket edebildiğini söylemek güçtür. Kendi içlerinde çeşitli ayrışmalar yaşamışlar ve ideolojik olarak olması gereken yetkinliğe ulaşamamışlardır. Belirtmekte fayda vardır ki, 1960 Anayasası’nın imkân verdiği görece özgürlükçü ortam sayesinde düşünce üretimi ve örgütlenme faaliyetleriyle birlikte, 1960’lı yılların sonuna doğru gerekli ideolojik

yetkinliğe ulaşmış olmalarına rağmen bu ortamı toplumsal ve siyasal kaosa sürükleme şeklinde kullanmışlardır. Bunun neticesi ise, Türk Silahlı Kuvvetlerinin dönem dönem sivil yönetime müdahalesi şeklinde olmuştur (Tekin ve Okutan, 2015). Bu bağlamda tezin ana konusunu teşkil eden Hüsamettin Cindoruk, Demokrat Parti'yle (DP) girdiği siyaset sahnesinde ve özellikle darbe yönetimlerinden sonra sivil siyasete geçiş aşamasında siyasi liderlerle beraber yürüdüğü siyaset maratonunda üstlendiği görevlerle Türk merkez sağ ve Türk siyasal hayatı için önemli bir figür olmuştur.

Buraya kadar yapılan genel mahiyetteki açıklamalardan sonra tezin bölümleri hakkında kısaca fikir verilecek olursa şunlar söylenebilir: Birinci bölüm içerisinde “sağ-sol” kavramlarının dünya ve Türk siyasal hayatında ne ifade ettiğine, nasıl ortaya çıktığına değinilecek, Türk solu ve Türk sağının kendini nasıl konumlandığına bakılacak, Türk sağ ve özellikle merkez sağ hangi ideolojik çerçeve ekseninde hareket etmiş sorusuna cevap aranacaktır.

Akabinde ikinci bölümde, “Türk merkez sağ içerisindeki muhafazakâr-liberal hizipleşme” perspektifinden tarihsel bir süreç analiz edilecektir. Merkez sağ içerisindeki hizipleşmelerde hangi düşünsel çerçevede ayrılıklarının meydana geldiği tespit edilmeye çalışılacaktır.

Üçüncü ve son bölümde ise, Hüsamettin Cindoruk'un siyasal hayata girişi, önemli siyasi liderlerle yaşamış olduğu ilişkiler ve çeşitli partilerde üstlenmiş olduğu görevlerden bahsedilecek; onun partilerde üstlendiği önemli görevlere istinaden “Türk merkez sağ” içerisindeki hizipleşmelerde kendini nasıl konumlandığı, “Türk merkez sağının muhafazakâr mı yoksa liberal kanadını mı temsil ettiği ve “Türk merkez sağ”ın düşünsel mirası içerisindeki rolünün ne olduğu üzerine bir tespit yapılmaya çalışılacaktır. Hatta “Türk merkez sağ”ndaki rolünün ötesinde, siyasal tutumunun geçmişten günümüze kadar geçirmiş olduğu serüven analiz edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SİYASAL YELPAZEDE SAĞ-SOL AYRIMI

1.1. Genel Açıklama

Siyasal bir tema içeren tartışmalar çerçevesinde yapılan sınıflandırma çabalarında, etnik, ırk kökenli veya dinsel ayrıştırmaların aksine bünyesinde esneklik taşıyan ideolojilerin, günümüzde daha popüler olduğu söylenebilir (Demirel, 2009: 413). Dolayısıyla geçmişten günümüze gelen sağ-sol kavramsallaştırması, her ne kadar etnik, ırk kökenli veya dinsel ayrıştırmaların aksine daha geniş çapta bir sınıflandırma önümüze sunuyor olsa da; bu kavramsallaştırmanın bazı nüanslara açıklık getirmede yetersiz olduğuna dair tartışmalar mevcuttur. Ancak bölüm içerisinde sağ-sol ayrımına dair yaşanan tartışmalardan ziyade siyaset bilimi literatürüne ne zaman ve nasıl girdiği incelendikten sonra bu kavramsallaştırmanın temelinde nelerin bulunduğu ve sağ-sol ayrımının temsil ettiği temel ilkelere değinilecektir. Akabinde Türk siyasal hayatında Türk solu ve sağ hakkında temel bilgiler verilmeye çalışılacaktır. Ancak bu tezin araştırma sorularına istinaden Türk merkez sağ ve Türk merkez sağındaki hizipleşmelerin ana eksen olacağı unutulmamalıdır. Böyle bir yol izlenmesinin amacı, tezin asıl araştırma unsurunu teşkil eden sorunun tarihsel ve kavramsal kökenine inmektir. Böylelikle Türk siyasal hayatı ile bağlantı kurulacak, Hüsamettin Cindoruk'un Türk sağında kendini nasıl konumlandığı sorununa geçilecektir.

1.2. Kavramsal ve Tarihsel Olarak Sağ- Sol Ayrımı

“Sol” ve “sağ” sözcükleri Fransız İhtilali'nden beri, siyasi düşünce ve tutumlarla ilgili bölünmeyi tanımlamak ve kategorize etmek için kullanılan bir kavramsallaştırmadır. Siyasal arenada tezahür eden sağ-sol şeklindeki bölünme, Fransız İhtilali akabinde Meclis'te görülen oturma düzeni neticesinde bir yer-yön belirteci olması dışında farklı bir içeriğe bürünerek politikanın evrensel kategorileri haline gelmiştir (Ayçiçek, 2013: 58). Kimi dönemlerde tamamıyla farklı dünyaları temsil eden kimi dönemlerde ise aralarındaki sınırların muğlaklaştığı görülen, yine de ideolojik açıdan iki zıt kutupta yer alan bu sözcükler, bir siyasi davranışın hem sağ hem de sol düşünce temelli olamayacağından ötürü birbirini dışlayıcı nitelik taşırlar. Aynı zamanda birbirlerine de bağlıdırlar ve bu bağlılıkları nedeniyle siyasi davranışlar sonucu birbirlerini güçsüzleştirebilirler (Bobbio, 1999: 47). Nitekim “zaman ve şartlar ile beraber” bünyesinde bir devinimi barındıran sağ-sol temelli ideolojiler (Ayçiçek, 2013: 60), aynı terim ve olaylara farklı anlamlar vererek, aynı ilkeler altında farklı eylemleri harekete geçirebilir. İşte bu noktada birbirlerini güçsüzleştirecek çatışmalar ortaya çıkabilir (Caprara ve Vecchione, 2018: 52). Bunun en önemli örneklerinden biri, hem aşırı sol hem

aşırı sağ olabilen anarşizmin hangi kutupta olduğunu tespit edilememesidir (Heywood, 2012: 59). Anarşizm örneğinde olduğu gibi bazı siyasi ideolojilerin konumunun tespit edilememesine rağmen Bobbio, sol-sağ kavramlarının farklı *değerleri* barındırdığını söylemektedir. Ona göre sol kavramı, eşitlik, özgürlük, toplumsal dayanışma ve devingenlik içerirken; sağ kavramı, gelenek, statükoya bağlılık ve elitizm *değerlerini* içinde barındırır (Bobbio, 1999). Yine de unutulmamalıdır ki, sağ-sol kavramlarının içerdiği değerler arasındaki sınırın ortadan kalkması mümkündür. Örneğin anarşizmin, eşitlik fikrini benimsemesinden ötürü sol kutupta yer alması gerekirken; her türden ekonomik düzenlemeye karşı çıkması nedeniyle, sağ kutupta yer alması gerektiği söylenebilir (Heywood, 2007: 21-22). Dolayısıyla, sağ kutup içerisinde görülen bir değer kimi zaman sol kutupla kendisini eklemelendirir. Elbette bunun tam tersi de geçerli olacaktır. Bu değerlerin, zıt kutup içerisinde eklemelenmesinin çeşitli nedenleri vardır. Sağ-sol kutuplaşması her ne kadar evrensel bir nitelik taşısa da, içinde bulunduğu toplumsal ve siyasi koşullar farklı şekillerde eklemelenmesine sebebiyet verebilir. Bununla birlikte dünya genelinde sağ-sol ayrımının farklı politik akımlar içerisinde göreceli bir nitelik kazanmasına rağmen evrensel bir gerçekliği de yansıttığı göz ardı edilmemelidir (Bora, 2012: 9-10).

Siyasi tarih açısından incelendiği zaman görüleceği gibi sağ ve sol siyaset, başta Batı coğrafyası olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde de birbirine karşıt görüşler olarak gelişmiş, gerek siyaset pratiğinde gerekse teorik çerçevede bir çatışma içerisinde olmuştur. Sağ ve sol ayrımının gün yüzüne çıkmaya başladığı dönem, takriben on yedinci yüzyıla denk düşmektedir. Batı’da sanayi toplumunun doğurduğu yeni ekonomik, sosyal ve siyasi yapıyı harmanlamak üzere gelişen “liberalizm” sağ-sol ayrımının oluşumuna vesile olan ilk doktrindir. On yedi ve on sekizinci yüzyılda vücut bulan ve yeni toplumun yeni siyasetinin çerçevesini çizen liberalizm karşısında ona tepki olarak gelişen “sosyalist” ve “Marksist” doktrinler, sol siyasetin çerçevesini çizmiştir. Sol siyaset, bu doktrinler tarafından şekillenirken; 1789 Fransız İhtilali’nin yaratmış olduğu hızlı değişim ve dönüşüme yönelik bir tepki olarak gelişen “muhafazakârlık” ise sağ siyasetin temel hareket noktasıdır (Çaha, 2012: 108-109). Bu bağlamda sağ-sol ayrımının tam anlamıyla kökleşmesinde, İhtilali’nin yarattığı sosyal ve siyasi ortamın neden olduğunu söylenebilir. Öte yandan İhtilali’in ardından gerçekleşen Kurucu Meclis’teki (États Généraux) oturuş düzeni de sağ-sol ayrımının şekillenmesinde önemlidir. Meclis başkanına göre sağda oturanlar, kralın yetkilerinin devamından yana olurken; solda oturanlar ise bu yetkilerin sınırlanmasını savunmaktaydılar. Solda oturanlar Cumhuriyetçiler, Liberaller, Demokratlar ve Jakobenler’di. Bunlar aklın ve özgürlüğün önceliğini savunmuş, köklü bir rejim değişikliği istemişlerdir. Bunun neticesinde özgürlük, demokrasi, eşitlik, kardeşlik idealleri ve otoriteye, hiyerarşiye karşı çıkma tutumu solun ilkeleri haline gelmiştir (Caprara ve Vecchione, 2018: 53). Buna rağmen dönem içerisine düşünsel açıdan bakıldığında zaman dönemin sağını ve solunu tam anlamıyla kimlerin temsil ettiğini söylemek oldukça güçtür. Çünkü bu dönemdeki iki önemli siyasal akımdan birini oluşturan ve “sağ tarafta” oturan Girondenlerin savunmuş olduğu görüşlerin “sol tarafta” oturan Jakobenlerle karşılaştırıldığında daha demokratik ve eşitlikçi olduğu -hangisinin daha demokratik ve eşitlikçi olduğuna dair tartışmalar olsa da- söylenmektedir. Ayrıca devrimi yapan

burjuva sınıfının, aristokrasi, krallık ve Kilise gibi statükocu ve eski rejim taraftarları karşısında sol nitelikli olmasıyla beraber burjuvaziyi iktidara taşıdıktan sonra, özellikle işçi sınıfının devrimci ve sol tutumlarını sürdürmelerine karşı sağın temel ilkelerinden biri olan ekonomik eşitsizliği kurumsallaştırmış ve burjuva sınıfı sağcılaşmıştır. Bu durum ise sağ-sol kavramsallaştırmasının ortaya çıktığı bu dönemde çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Yine de bu tartışmaların, sağ-sol ayrımını sürekli olarak gündemde tutmasına katkıda bulunduğu söylenebilir (Aktaş, 2009: 726; Uçar, 2005: 332). Nitekim günümüzde dahi bu kavramsallaştırma üzerine tartışmalar devam etmektedir. Her ne kadar bu kavramsallaştırmanın geçerliliğini yitirdiğine dair görüşler bulunsun da, siyasi grupları tanımlamasından ve eleştirel bir bakış açısı sunmasından ötürü siyaset bilimindeki önemi yadsınamaz (Bora, 2012: 10).

Sağ-sol ayrımı, 1789 Fransız İhtilali'nin yarattığı sosyal-siyasi ortamla ve Kurucu Meclis'teki oturma düzeniyle doğrudan ilişkili olsa bile, asıl olarak 1793 Fransız Anayasası ile net bir şekil almaya başlamıştır. 1793 Fransız Anayasası'nın içeriği itibarıyla sol temelli ilkeler barındırması neticesinde sağ kutup da buna karşı kendini tanımlayarak kategorize olmuştur. Bu bağlamda iki kutba da herhangi bir olumlu nitelik atfetmeksizin, 1789 İhtilali ve 1793 Fransız Anayasası ile şekillenen sol kutubun temel ilkeleri; özgürlük kavramını reddetmeyerek eşitliği öne çıkarmak, dışlananları kapsamak, ütopist olmak, insan doğası ve potansiyeli hakkında iyimser görüşler taşıyarak insanın kendisini ve çevresini akıl yoluyla değiştirebileceğine inanmak, temel haklar konusuna vurgu yapmak ve muhaliflik olmuştur. Buna karşın sağ kutubun temel ilkeleri ise insanın doğası gereği potansiyeline güvenmediği için hukuki anlamda olmayıp ekonomik anlamdaki bir eşitsizliği ve hiyerarşiyi kurumsallaştırmak, realist düşünmek, geçmişe bağlılık, mevcut düzeni korumak, haklar yerine sorumluluklara vurgu yapmak olmuştur (Uçar, 2005: 344; Demirel, 2009: 414). Sol temelli hareketler, tam anlamıyla olmasa da kuramsal ve evrensel ilkelerle meşgulken; sağ temelli hareketlerin ise, daha çok pratik ve somut düzeyde karşılık alınabilecek söylemler üretme çabasında olduğu söylenebilir. Sağ temelli hareketlerin pratik ve somut düzeyde karşılık alabilecek söylemler üretme çabası, toplumların kendilerini nasıl gördüklerini, neleri isteyip neleri hayal ettiklerini gözlemleyerek bu bağlamda toplumla bir ilişkiler ağı kurmayı ifade eden "romantik" bir boyutu öne çıkarmasına neden olduğu da söylenebilir (Mert, 2002: 45). Diğer bir ifadeyle sağ, mevcut dünyanın derinliklerine inerek, tarihine ve bugününe kutsatlık atfettiği gerçek dünyayla fantastik öğeleri harmanlar. Buna karşın sol ise, meşgul olduğu kuramsal ve evrensel ilkeler bağlamında temellendirdiği ütopyasının izinden giderek dünyayı değiştirme çabasıdır (Ayçiçek, 2013: 63). Dolayısıyla sağ siyasetin temel hareket noktası olan muhafazakârlık, liberal ve sol siyasetin dünyayı değiştirme çabasına karşın, toplumun geleceğiyle ilgili "geçmişten tamamen kopuk değişimleri" içeren söylemlerde bulunmaz. Geleceğe yönelik değişim teması çerçevesinde söylemlerde bulunan sol siyasete karşı çıkar (Çaha, 2012: 109). Öte yandan dünyayı değiştirme çabasında sol, din kurumunu ise önünde bir engel olarak görür. Bu nedenle sağ-sol arasındaki temel farklılıklarda din kurumuna yönelik söylemlerin de incelenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda sağ temelli ideolojilerde dinin, toplumsal hayatta sosyolojik ve psikolojik işlevlerinin olduğu düşünülmektedir.

Buna karşın sol temelli ideolojiler de ise, dinin mevcut iktidar ve toplumsal hiyerarşi ilişkilerini meşrulaştırıcı fonksiyonundan dolayı, dinin bu fonksiyonunu sürdürmesine karşı bir duruş vardır (Mert, 2007: 146- 147). Sağ-sol ayrımı hakkında buraya kadar verilen bilgiler toparlanacak olursa, sağ, özgürlük ve eşitlik idealini “Tanrısal hakikate esaret” bağlamında insanın kendi iradesiyle sınırlı olanı tercih etmesi bilincine varmakla özdeşleştirir. Sol ise, bu Tanrısal düzen anlayışıyla insanın sınırlı olanı tercih etmesi anlayışını genişletme, mevcut sınırlılığını ortadan kaldırma arayışı olarak yer edindir. Bu nedenle sol, sürekli yenilenen ve çağın niteliklerine göre değişen bir özgürlük ve eşitlik ideali peşindeyken; sağ bu idealleri, doğası gereği insana güvenmediği için mevcut düzenin içinde ve bu düzenin korunmasında araçsallaştırır (Taşkın, 2009: 451-452). Eşitlik ve özgürlük idealleri bağlamında değerlendirme yaptığımız zaman, sağ-sol kutuplaşmasında iki tarafta da aşırılıklar mevcuttur. Nitekim Bobbio bu aşırılıkları sınıflandırmada eşitlikçilik ve otoriterliği aşırı sol, hem özgürlük hem eşitlik karşıtlığını ise aşırı sağla ilişkilendirmiştir. Bu bağlamda ona göre merkez sol, eşitlikçi ve özgürlükçü iken; merkez sağ ise özgürlükçü olmasına rağmen yukarıda da bahsedildiği gibi eşitlik idealini sadece hukuki anlamda algılayıp sosyo-ekonomik türden bir eşitliğe karşı çıkmıştır (Bobbio’dan aktaran: Taşkın, 2009: 451).

Yirminci yüzyılın başlarından itibaren sol ve sağ ideolojiler, cumhuriyetçi-monarşist, özel mülkiyet-ortak mülkiyet, sermaye-emek arasındaki gerilimi yansıtmıştır. Daha sonraları sanayileşmenin artmasıyla büyüyen, akabinde sendikalaşmaya başlayan işçi sınıfı ile daha da zenginleşen sermaye sahipleri arasında gerilimler artmıştır. Sermaye sahiplerinin devlet kurumlarına dahil edilmesi de endüstriyel ve kırsal sınıfın siyasi uyanışını körüklemiştir (Caprara ve Vecchione, 2018: 54). Böylelikle sendikaların ve siyasi partilerin endüstriyel ve kırsal sınıfı temsil ve mobilize etmede gösterdiği başarı neticesinde sol ve sağ ideolojiler arasındaki çizginin keskinleşmeye başladığı görülebilir. Bu noktadan bakıldığında Salvatore Veca’nın, solun çıkış noktasının kişinin onurunu zedeleyen ekonomik, sosyal ve kültürel koşulların etkilerini azaltacak eşit bir değer yaratma çabası olduğu tespiti ise önemlidir (Veca’dan aktaran: Bobbio, 1999). Bu tespiti, “sağcı her şeyden önce geleneği korumakla yükümlü olan, solcu ise diğer her şeyin ötesinde, ‘kendi gibi olanları’ onlara dayatılmış olan ırk, sınıf, statü, vb. ayrıcalığının zincirinden ‘kurtarmakla’ yükümlü olan kişidir” söyleminde bulunan Confrancesco’da da görmek mümkündür (Bobbio, 1999: 90).

Sağ-sol ayrımının kavramsallaştırmasına dair son tahlilde şunların da ifade edilmesi gerekir: Fransız İhtilali neticesinde hem Batı coğrafyasında hem diğer ülkelerde meydana gelen monarşilerden kopuş, aydınlanma ve modernleşmenin de sebebiyet verdiği kültürel kırılmalar, sol ve sağ kutbun sosyo-ekonomik yörüngeden çıkıp daha çok kültürel temalarla eklemlenmesine sebebiyet vermiştir (Demirel, 2009: 444). Nitekim sağ-sol kutbun kültürel temalar üzerinden eklemlenmesini Türkiye’de de görmek mümkündür. Kemalist rejim, sosyo-ekonomik yörüngeden görece uzak bir anlayış belirlemiş ve çağdaş muasır medeniyetler seviyesine ulaşma vizyonunu kültürel temaları merkeze alan bir gayretle gerçekleştirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet döneminde sağ-sol eksenli siyasal çatışmalar, iktisadi temelli bir karşıtlıktan değil; genellikle kültürel temalara vurgular

üzerinden gerçekleşmiştir (Taşkın, 2009: 453). Ancak şimdiden bilinmelidir ki, Batılı-modern yaşam biçimini Türk toplumuyla eklemlendirme çabası, Osmanlı dönemi “üst sınıf”larının aşına olduğu bir olguydu. Bu nedenle Cumhuriyet dönemindeki Kemalist rejimin Batılı-modern yaşam biçimini kültürel temalar üzerinden benimsetmesine “üst sınıf”lardan tepki gelmedi. Tepkinin yoğunlaştığı alan, bu “üst sınıf” dışında geniş çaptaki bir halk kitlesiydi (Mert, 2002: 46). Zaten Türk sağının düşünsel kökenleri de Osmanlı modernleşmesi ve Türk modernleşmesinin yürütücüsü olan Kemalist elitin radikal projelerine karşı olan bir itirazı içerir (Ayçiçek, 2013: 70). Bu bakımdan, sağ-sol eksenli çatışmalar başlangıçta bu geniş halk kesimiyle bürokratik-seçkin elit arasında gerçekleşmiştir.

Sağ-sol ayrımı ekseninde siyasi partiler, ideolojiler, seçmen kitlesi üzerine yapılan tartışmalar üzerine daha detaylı bir çalışmaya gidilebilir. Sol-sağ kutuplaşmasının günümüzde neleri temsil ettiğine ya da temsil edemediğine, sınırlarının ne olduğuna dair bir çalışma yapmak elbette mümkündür. Ancak bu tez çalışmasının araştırma sorusu gereği buraya kadar yapılan açıklamaların temel bir çerçeve oluşturma açısından yeterli olabileceği söylenebilir. Buradan itibaren Türk siyasal hayatı içerisindeki sağ-sol ayrımına geçilecek ve tezin asıl araştırma sorusuna bir adım daha yaklaşmış olunacaktır.

1.3. Türk Siyasal Hayatında Sağ- Sol Ayrımı

Türk siyasal hayatında tam anlamıyla kategorize edebileceğimiz sağ-sol temelli bir ayrışma, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle görülmeye başlamıştır. Sağ-sol ayrışması, bu dönem Türkiye'sinde ortaya çıkan ekonomik sıkıntılarla ve bu bağlamda yürütülen politikalar neticesinde ülkede görülen sosyal ve siyasal çalkantılarla ilişkili olmasına rağmen (Çavuşoğlu, 2009a: 266) bu kutuplaşmanın filizlenmesini, Tanzimat Dönemi ile başlayan ve Cumhuriyet'in ilanı ile de zirve noktasına ulaşan Batılılaştırma/çağdaştırma çabası ve bu çabaya karşılık gösterilen tepkilerde görmek mümkündür (Demirel, 2009: 443). Nitekim Tanzimat Dönemi entelijansiyasında görülen Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık akımları ve toplumu modernleştirme fikri üzerinden yürütülen tartışmalar Türk siyasal hayatında sağ-sol temelli kutuplaşmanın nasıl filizlenmiş olabileceğine dair ipuçları vermektedir. Bu tartışmalarda homojen bir şekilde olmasa da Batılılaştırma/çağdaştırma çabaları, sosyal mühendislik anlayışını içermesi hasebiyle sol kutupla; diğer fikir akımları ise sağ kutupla ilişkilendirilebilir. Ancak bu dönemdeki her fikir akımı içeriği itibariyle eklektik bir nitelik taşımaktadır. Bu fikir akımları, arkasında birçok karmaşık değer, inanç ve ilkeyi barındırmaktadır. Örneğin, Batılılaşmacıların anayasacılık temelinde gelişen bir siyasal-kültürel yapıyı iktibas etmenin gerekli olduğuna inanmaları ve bu yüzden devletin kurtuluşu için sağ kutup temelli liberal değerlerin bir kısmını savunmaları arka plandaki karmaşık değer, inanç ve ilkeyi açıklamaktadır (Demirel, 2005a: 483). Dolayısıyla bu dönemdeki tartışmalar içerisinde tam anlamıyla bir sınıflandırma yapmak mümkün değildir. Ayrıca, II. Meşrutiyet döneminde Ahrar Fırkası ve onun devamı niteliğini taşıyan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve muarız İttihat ve Terakki Fırkası arasında sağ-sol ayrışması ile ilişkilendirilebilecek homojen bir tercihten de söz edilemez.

Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde özellikle sol tandanslı Fransız Jakobenizminden ilham alarak somut hale gelen siyasi çizgi, ütöplast olma ve yukarıdan aşağıya toplumsal değışimi öngören radikal siyasi projeleri temsil ederken; Ahrar Fırkası ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın temsil ettiği siyasi çizgi, tedrici yöntemlerle değışimi savunan ve geleneksel kurum ve değeri ıslah ederek modernleşmeyi öngören sağ kutup temelli anlayışları yansıtır (Özipek, 2009: 980). Aynı zamanda İttihatçıların en büyük ilham kaynaklarından biri olan ve kitlelere duyulan korku nedeniyle şekillenen "kitle psikolojisi"nin kurucusu Gustave Le Bon'un "Fransız sağ"ındaki popülerliği göz önüne alınırsa homojen bir tercihten neden bahsedilemediği daha iyi anlaşılabilir (Nye'dan aktaran: Zürcher, 2004: 41). Akabinde Büyük Millet Meclisinde İkinci Grup, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası sağ kutubun temel ilkeleri olan liberal değere ve geleneklere bağlı olmuşlar, tedrici değışimlerden yana tavır takınmışlardır (Kaluç, 2009: 226-227). Cumhuriyet'in ilanına giden süreçte Büyük Millet Meclisi içerisindeki Fransız Jakobenizminden ilham alan kişilerden oluşan ve sol nitelikli eğilimleri baskın olan Birinci Grup ve sağ nitelikli eğilimleri baskın olan İkinci Grup arasındaki fikir ayrılıkları ise Cumhuriyet'in ilanından sonra Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) -başlangıçta kendisini sol kutupta görmese de- ve Türk solu bunun karşısında DP ve Türk sağ arasındaki düşünce farklılıklarının temelini oluşturmuştur (Altunoğlu, 2018: 361).¹ Genel olarak bakılacak olursa, Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası, sağ kutup temelli hassasiyetlere sahip kimselerden teşekkül etse de bu partileri ortak potada eriten aynı hassasiyetleri barındırmaları değil; İttihat Terakki ve CHP çizgisine benzer saiklerle karşı çıkmalarıdır (Demirel, 2005: 491- 492). Ancak İttihat Terakki/ CHP çizgisine karşıtlık temelinde kendisini tanımlayan DP'nin, önceki partiler gibi salt bu özelliği nedeniyle kesinkes diğerlerinin devamı olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü DP salt seçkin karşıtlığı teması üzerinden muhalefet yürütmemiştir. Türk merkez sağını temsil eden DP, bir milli kimlik inşası ve modernleşme projesinde burjuva/orta sınıf temelli liberal bir hareket noktasını öncelemektedir. CHP'nin devletçi ekonomi politikalarına karşı liberal büyüme politikalarını savunan DP, sadece gelişmekte olan bir burjuvaziye değil, kırsal kesime de birçok şey vadetmekteydi. Zira DP, tek parti idaresinin seçkinci çevresine, halkın ekonomik alanda refaha kavuşmasıyla karşı koyulabileceğine inanmaktaydı. Dolayısıyla bu seçkinci sınıfa yönelik muhalefet, ekonomik büyüme politikaları ve kültürel yabancılaşma eleştirisiyle aynı potada eritilerek yürütölmekteydi. Buna karşın Türk solunu temsil eden CHP ise, sınıfsız bir toplum yapısı yaratma ideali nedeniyle milli kimlik inşası ve modernleşme projesini devlet eliyle gerçekleştirmeyi önceleyen bir siyaseti temsil etmektedir (Mert, 2007: 43, 44; Bora ve Taşkın, 2004: 531). Ancak çok partili siyasi hayata geçişle birlikte DP ve CHP arasında böyle bir tasnifin yapılması mümkün olsa da bu döneme kadar hâkim düşünce yapısı olan Kemalizm, sağ-sol

¹ Buraya kadar yapılan tüm açıklamalara rağmen İdris Küçükömer'in tezine göre, Türkiye'de "sağ" aslında "sol", "sol" da aslında "sağ"dır. Bu durumda Türkiye'de siyasal yelpazenin "sağ"ında, batıcı-laik bürokratik güçleri temsil eden İttihat ve Terakki, Birinci Meclis'te Birinci Grup ve CHP bulunur. Buna karşın siyasal yelpazenin "sol"unda ise, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Birinci Meclis'te İkinci Grup, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası, DP ve AP yer alır. Küçükömer'in bu temellendirmesi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. İdris Küçükömer, "**Batılılaşma**" **Düzenin Yabancılaşması**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, İkinci Baskı, 2001.

temelli bir ayrışmaya imkân vermemiştir. Örneğin tek partili rejim döneminde özellikle İslamcılık en zor ifade edilebilen düşüncelerden birisi olmuştur. Öte yandan Tek Parti yönetimi, Turancı fikirlere sahip bazı isimlerden kısmen yararlınsa da Turancılık devlet politikası haline getirilmemiş ve bu fikirlerin de marjinalleşmesinin önüne geçilecek birtakım faaliyetler yürütülmüştür. Kemalist elitin, tek parti döneminde bir uluslaştırma çabası içerisinde olduğu göz önüne alınırca, aşırıya kaçmayan milliyetçi fikirler dönemin hâkim temasını teşkil etmiştir. Sağ düşünce içindeki akımların kısıtlanmaya çalışıldığı böyle bir dönemde sol düşünceler de kendisine yer edinmemiştir. Sınıf bilincinde olmayan Türk toplumunda kendisine destek bulamayan sol fikirler, aydın kesimler tarafından da yeterince işlenememiştir. Buna Kemalist elitin sınıfsal bir ayrışmaya izin vermemesi de eklenince sol fikirler uzun bir süre daha etkili olamamıştır (Tekin ve Okutan, 2015: 123-126). Kemalizmin böyle bir ayrışmaya izin vermemesinin altında yatan sebep ise, Türk toplumuna karşı farklı bir bakış açısını öngörüyor olmasıdır. Özipek'in ifadesiyle (2004: 80) Kemalist anlayışa göre, başta din olmak üzere "geri kalmışlığın" sebebi olarak görülen birçok kurumun bireysel, sosyal ve siyasi alanlardaki etkisinin zayıflatılmasını içeren radikal projeler neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopuşun eseri olan Türkiye Cumhuriyeti'nde, ülke içinde sanayi gelişmediği için burjuva ve proletarya oluşmamış ve doğal olarak bu iki sınıf arasında bir çatışma tezahür etmemiştir. Ayrıca Erken Cumhuriyet Dönemi'nde sınıfsız bir toplum yaratma ideali ve modernleştirme çabalarının aksamaması adına yeni bir sınıf çatışmasının önlenmesi görevi için de devlet tek araç olarak düşünülmüştür (Alpkaya, 2004: 477). Böylece sınıfsal bir çatışmanın ortaya çıkmasını önlemek, modernleştirme çabalarının kesintiye uğramamasını sağlamak ve sınıfsız bir toplum yaratmak ideali amacıyla sol temelli düşünceler devletin bütünlüğü için tehlikeli olarak görülmüş, sağ temelli düşünceler ise irticai (gerici) faaliyetler olarak nitelendirilmiştir. Diğer taraftan farklı bir sebebe dayansa da sınıf mücadelelerini önleme açısından aynı düşünce yapısını tek partili rejim sonrasında iktidara gelen DP'de de görmek mümkündür. Bakıldığı zaman, DP'ye ticaret burjuvazisinin ve büyük toprak sahiplerinin hâkim olduğu söylenebilir (Eroğul, 2014: 146). Bu nedenle Samet Ağaoğlu'nun, "memlekette bir sınıf mücadelesinin başlamasına hiçbir zaman izin verilmeyeceği" şeklinde bir söylemde bulunması, Eroğul tarafından DP içerisinde hâkim konumda olan kesimin haklarını korumaya yönelik bir amaç güttüğü biçiminde yorumlanmıştır (Zafer Gazetesi, 8 Mayıs 1952'den aktaran: Eroğul, 2014: 145).

Türk siyasal hayatında sağ-sol kavramsallaştırmasının ilk olarak kullanımı ise, "aşırı" sıfatıyla kendisini göstermiştir. Türkçü ve Turancı eğilimler "aşırı sağ" olarak konumlandırılırken, komünist hareketler "aşırı sol" olarak nitelendirilmiştir (Altunoğlu, 2018: 363). Komünist hareketlerin aşırı sol olarak nitelendirilmesinde, İkinci Dünya Savaşı esnasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) Türkiye'ye yönelik ülke bütünlüğünü ve bağımsızlığını tehlikeye düşürecek taleplerinin etkisi büyüktür. SSCB'nin, Boğazlar'da ve Türkiye'nin doğu sınırında kendi lehlerine yönelik birtakım taleplerde bulunması, ülke içinde bütün sol akımların tehlikeli olarak görülmesine neden olmuştur (Eroğul, 2015: 5-6). Dolayısıyla bu dönemde aşırı sol ile merkez sol arasında bir ayrım yapılmayarak devletin varlığı ve bütünlüğü için tehlikeli olarak görülen sol kutbun meşruiyet

kazanmasının önüne geçilmek istenmiştir. Yine de bu döneme değin Kemalist rejim sol ideolojiyi, gerici, hilafet yanlısı tutum sergileyen gruplar kadar tehlikeli de görmemiştir (Demirel, 2009: 416). “Aşırı sağ” kavramı ise, 1944 Irkçılık/Turancılık davalarına yol açan süreçte ve sonrasında kullanılmaya başlamıştır. Bu süreçte Türkçüler ile kendisini solda tanımlayan kesim arasında asıl kamplaşmalar ortaya çıkmıştır. Türkçüler karşıtlarını “komünistler” etiketiyle yaftalayarak Kemalist devlet elitine şikâyet ederken; sol kesim ise Türkçülere, Kemalist anlayış gereği kabul görmeyen “Turancı aşırılıkları” barındırmakla karşılık vermiştir. Dönem içerisinde aşırılıklar üzerinden giden bir tartışma hakîm olsa da sağ-sol kutbun kategorize olmasını sağlayacak temel özellikler de gün yüzüne çıkacaktır. Nitekim sol eğilimler, Fransız Devrimi ve 1793 Fransız Anayasası ile kavramsallaştığı üzere eşitlikçi, özgürlükçü ve devrimci değerleri bünyesinde barındırırken; aynı zamanda laik ve pozitivist bir anlayışla günümüze kadar süregelmiştir. Türk solu da buna paralel olarak, pozitivist, dine karşı olmasa bile en azından mesafeli, büyük ölçüde seçkinci ve Batılılaşma yanlısı bir tutum benimsemek suretiyle iskeletini oluşturmaya başlamıştır. Sol ideoloji, 1929’daki Büyük Buhranla beraber kapitalist sistemin kriz içine girdiği bir dönemde; planlama ve kolektifleştirme politikaları uygulayarak yüksek büyüme oranı yakalayan SSCB örneği göz önünde bulundurulması suretiyle dünyada yükselişe geçmiştir. Türkiye’nin özgül koşullarını bu politik anlayışla birleştirip CHP’ye benimsetme çabası içerisinde girilmesinden dolayı Türkiye’de de solun karşılık bulabileceğine dair endişeler artmıştır. Bu endişeler doğrultusunda sağ ideolojinin temelleri de böylece atılmaya başlanacaktır. Ancak Türkiye’de, “sağ” için farklı bir eklemleme meydana gelecektir. Bu ise şudur: 1940’lı yıllarda Kemalizm’in, liberalizmin bireyciliğine ve sınıflı toplum anlayışına gösterdiği tepkiye, iktisadi hayattaki çözümlerinin de artık yetersiz olduğu eklenince; Türkçü ve Kemalistleri, anti-komünizm ve anti-liberalizm ortak paydada buluşturmuştur. Böylelikle bu dönemdeki liberalizm ve komünizm alerjisi birleşerek Türk sağının yapı taşı teşkil etmiştir (Taşkın, 2009: 455; Aktaş, 2009: 725; Alpkaya, 2004: 478). Zaten 1940’lı yılların başında sağ çizgide etkili olan Turancı düşünceler dönemin ağır basan düşünce yapısıdır. Dolayısıyla bu dönem Türkiye’sinin hem iç hem dış politikadaki stratejilerinde Turancı düşünceler kısmen de olsa kendisine yer edinmiştir (Tekin ve Okutan, 2015: 151). Fakat burada Kemalist düşüncenin, Türkçü/Turancı çizgiyle eklemlemesi, kendisini sağ ideoloji içerisinde tanımladığı sonucuna da götürmemelidir. Bu noktada sadece, Türkçülerin Kemalist düşünce ile hangi noktada kesiştiğine dair bir vurgu yapılarak; Türk sağı olarak kategorize edebileceğimiz bir cenahın başlangıçta hangi düşünce yapısı çerçevesinde temellendiği ifade edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise şudur: Türkçü/Turancı çizgiyle beraber Türk sağının düşünsel istikrar kazanmasında, gerek Tanzimat ve Meşrutiyet dönemindeki aşırı taklitçi Batılılaşma hareketlerine gerekse Cumhuriyet döneminde Kemalist rejimle özdeşleşen sosyal mühendislik projesine karşı çıkan “muhafazakâr modernlik geleneği”nin büyük bir katkısı vardır. Bu gelenek, Batılılaşma hamlelerinin Türk toplumunun gereklerini anlamadan gerçekleştirilmesine karşı çıkmış; dini duygular ve maneviyattan yoksun bir toplumun yaşamasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse, modernleşme sürecinin geleneksel sembol ve terimlerle eklemlendirilmesinin gerekliliği üzerine vurgu yapılmaktadır. Elbette bu vurgu, çok partili siyasal

hayata geçişle birlikte liberal ekonomik politikalar paralelinde sanayi toplumuna geçişin yarattığı değişimin geleneksel-dinî sembollerle yoğrulmasını içermektedir. Bu geleneğin önemli temsilcilerinden biri olan Ali Fuat Başgil, DP liderleri ile yakın ilişki içerisinde bulunmuş ve 1961 yılında AP'nin Cumhurbaşkanı adayı olmuştur. Başgil, toplumsal ve siyasal açıdan geleneksel-dinî değer ve sembollerin düzenleyici ve bütünleştirici bir rol taşıdığını ifade ederek; laiklik karşısında “din hürriyeti” kavramını kullanmıştır (Mert, 2007: 10, 11, 146, 151; Demirel, 2004a: 234, 237-238). Bu bağlamda dini yaşamın devletin müdahalesinden kurtulması gerektiğini vurgulayan Başgil, devleti ön planda tutarken aynı zamanda devletin temel hak ve hürriyetler karşısında yapıcı bir pozisyonda olmasını, liberal ekonomik politikalara geçit vermesini ve hukukun üstünlüğü ilkesini savunmuştur (Çaha, 2012: 140). Dolayısıyla sağ temelli fikirleri bünyesinde toplayan bu geleneğin Türk sağı için neden önemli olduğu aşikârdır. Nitekim bir sonraki paragrafta, bu geleneğin ortaya koyduğu düşünce yapısının Türk sağı için nasıl bir dayanak olacağı daha detaylı bir şekilde ifade edilecektir.

İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle 1940'lar Kemalist rejim için sıkıntılı yılları ifade etmektedir. Savaş sonrası Türkiye'sinde Kemalist rejimin çoğu kesimde sıkıntılara yol açan ekonomi politikasının, Cumhuriyet'in ilk yirmi yılı boyunca sağlanan siyasi ittifakın parçalanmasında etkili olduğu söylenebilir. Zira bu ekonomi politikasının bariz sonucu haline gelen yüksek enflasyon, kentsel bölgelerdeki mal kıtlığı, ürünlere konulan narh ve hükümete geniş olağanüstü yetkiler veren Milli Koruma Kanunu neticesinde toplum kesimleri yeni arayışlara ve taleplere yönelmiştir (Ahmad, 2020: 27). Ancak rejimin dayandığı tabanın heterojen yapısının, gelgitli politikalar üretmesine sebep olması doğrultusunda (Demirel, 2016: 39)² bu taleplere cevap verebilecek esneklikleri bünyesinde barındırmadığından bürokratik elite karşı duyulan rahatsızlık iyice körüklenmiştir. Bunun neticesi ise, DP'nin iktidara gelişi ve Türkçü/Turancı çizginin ötesinde yeni bir Türk sağının ortaya çıkışıdır (Taşkın, 2009: 456). Dolayısıyla öncesinde kendisini milliyetçi, muhafazakâr, mukaddesatçı şeklinde tanımlayan gruplar, taklitçi bir şekilde Batılılaşma hamleleri yapan bürokratik elitten duydukları rahatsızlıkları sol ideoloji/komünizm karşıtlığıyla birleştirerek; bunun yanında geleneksel orta sınıf ve mülk sahiplerini de yanlarına alarak “Türk merkez sağı”nın omurgasını oluşturmaya başlamışlardır. Bu süreçte Türk merkez sağı, Türkiye'nin toplumsal yapısına uygun bir şekilde dini değerlere, geleneksel ahlâk ve aile kurumunun önemine yaptığı vurguyla düşünsel omurgasını da inşa etmiştir (Demirel, 2009: 423, 444). DP'nin ortaya çıkışı neticesinde gelişme fırsatı bulan Türk merkez sağı, komünizm karşıtlığı ekseninde kendini konumlandırarak genç nesillerin manevi buhranına yönelmiş ve bu buhranın kaynağı olarak sol ideolojinin materyalist felsefesini görmüştür (Tekin ve Okutan, 2015: 153). Böylece düşünsel omurgasına materyalist felsefe karşıtlığını da eklemiştir. Bu dönemde DP, tek partili rejimin İkinci Dünya Savaşı esnasında uygulamış olduğu “Varlık Vergisi” ve savaş sonrasında da gündemin önemli tartışma konularından biri olan “Çiftçiyi

² Cumhuriyet'in ilk yıllarında alınan politik kararlardaki gelgitler hakkında bilgi almak için bkz. Demirel a.g.e., s.39.

Topraklandırma Kanunu'na tepki duyan orta sınıf ve mülk sahiplerini yanına almasıyla beraber (Demirel, 2016: 46), geleneksel ahlâk ve aile kurumunun önemine yaptığı vurguyla hatırı sayılır derecede seçmen kitlesine hitap edebilmiştir. Bunun neticesinde iktidar partisi konumuna gelen DP, muhalefeti gözden düşürmek için aşırı sol ve komünizm vurgusunu daha da artırmıştır. Bu bağlamda DP, Türk siyasal hayatında Türk merkez sağ için önemli bir noktayı temsil etmektedir. DP ile birlikte farklı bir noktada şekillenen Türk sağını, dünyadaki sağ ideolojilerden ayıran önemli unsur daha vardır: Çoğu Avrupa ülkesinin aksine, sadece ayrıcalıklı-üst sınıfların temsili Türk sağının öne çıkan özelliklerinden biri olmamıştır. Türk sağ alt-orta sınıf diyebileceğimiz ve zenginleşmek isteyen bir tabanın sözcüsü olmuştur (Demirel, 2004b: 68). Bu çerçevede Türkiye'de sosyo- ekonomik açıdan alt ya da orta sınıfların sol partileri desteklemesi gerekirken tam tersi tezahür etmiş, Türk sağ bu sınıflara sol partilerden daha iyi hitap edebilmiştir (Demirel, 2009: 444). Türk sağının alt-orta sınıfın desteğini alabilmesinde ise birçok faktör bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Türkiye'nin sosyolojik yapısında sosyal ve siyasi ayrışmanın, geleneksel sol kesimin kullandığı "mülkiyet" temelli sınıfsal bir ayrışmadan ziyade, "gelenekselcilik ile yenilikçilik", "merkeziyetçilik ile âdem-i merkeziyetçilik", "dini değerlere bağlılık ile kayıtsızlık", "geçmişe bağlılık ile gelecek vurgusu" şeklinde yapılan tasnifler üzerinde yükselmesidir. Durum böyle olunca Türkiye'de sağ ve sol siyaset Batı'dakinden farklı bir görüntü vermiştir. Türkiye'de alt-orta sınıf diyebileceğimiz emekçi kesim soldan çok sağ kutupta yer alırken; askeri ve sivil bürokrasi, aydın üst kesim sol cemaatte yer almıştır (Çaha, 2012: 133-134). İkinci faktör ise, yeni rejimle birlikte "başlangıçta" CHP'nin içinde bulunan toprak sahipleri, tüccarlar ve küçük zanaatkarlar ittifakının işçi ve köylü çıkarlarına karşı mesafeli durmasıdır. Böylelikle Türk sağının alt-orta sınıfa daha iyi hitap edebilmesine ortam hazırlanmıştır (Demirel, 2016: 37). Son olarak, bu duruma Fransız Jakobenzim anlayışını bünyesinde barındıran CHP'nin, ayrıcalıklı aydın-bürokratik üst kesimlerin çıkarlarını temsil etmesi de eklenince; mevcut ortam DP'nin bu model ve ideolojiye muarız alt-orta sınıfın çıkarlarını temsil etmesinde etkili olmuştur (Özipek, 2009: 979). DP'nin alt-orta sınıfın çıkarlarını temsilinde, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında başlayan Batılılaşma hareketlerinin aydın-bürokratik üst sınıflar dışında soğuk karşılanması ve bu soğukluğun milli-manevi değerlere sahip çıkılmasından kaynakladığı tezinin DP tarafından savunulması önemli olmuştur (Mert, 2007: 19). Ayrıca CHP -o dönemde kendisini sol kutupta tanımlamıyor olsa da- dışındaki sol eğilimlerin, "başı ezilmesi gereken bir yılan" olarak görülmesi ve 1960'lara kadar nefes aldırılmamasının sol ideolojilerin gerekli tabana seslenememesine sebebiyet verdiği de söylenebilir. Yine de Türk toplumu içerisinde bireylerin birbiriyle eklenmesinde önemli yeri olan din ve din kaynaklı değerlerin sol tarafından tehdit edildiği düşüncesi, solun alt- orta sınıfın desteğini alamamasında daha büyük bir önem arz eder. Buradaki tehdit düşüncesi, solun dinsel pratiklere karşı bir tehdit içermesinden değil; dinin toplumsal hayattaki rolünü yeterince önemsemeyen ve insanların din eksenli yaşayışlarını bir zafiyet olarak görmesinden doğmaktadır (Ünüvar, 2007: 879-880). Buna solun örgütlenmesini engelleyici hukuksal düzenlemeler de eklenince Türk solu marjinal bir eğilim taşımaya başlamıştır. İşte Türk solunu dünyadaki diğer sol hareketlerden ayıran saha şartları başlangıçta bunlardır. Türk solu Türkiye'nin toplumsal yapısı için uygun olmayan olumsuz nitelikleri bünyesinde barındırınca

marjinal bir eğilim olarak süregeldiği söylenebilir. Bu nedenle sol düşüncelerin gelişmesine ve örgütlenmesine imkân olmadığı bir ortamda sağ düşünceyi temsil eden DP, daha geniş bir seçmen tabanına rahatlıkla ulaşabilmiştir.

Türkiye’de 1960 dönemi öncesinde “sol” ya da “sağ”, herhangi bir toplumsal kesimi tam anlamıyla ifade etmezken; 27 Mayıs Darbesi sonrasında “sağ-sol” kelimeleri, kutuplaşmanın bir tarafını ifade etmek üzere kullanılmaya başlanmıştır (Demirel, 2009: 419). Bilahare 1961 Anayasası’nın yarattığı görece özgürlükçü ortamda gün yüzüne çıkan gençlik ve sendikal hareketler ve aynı yıl kurulan Türkiye İşçi Partisi hem CHP’de hem de AP’de, bu yeni ortaya çıkan kesimlere karşı söylem üretme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Ancak karşıtlarının olumsuz nitelikler atfederek sunduğu sağcılık terimi, AP tarafından -DP’de başlangıçta sağcılık terimini kabullenmemiştir- başlangıçta sahiplenilmek istenmemiştir. Bu dönemde sağcı kimliğinden daha çok milliyetçi, muhafazakâr, mukaddesatçı gibi sıfatlar kullanılmıştır. Buna mukabil sol- sağ kutuplaşmasında birçok sağcı da solun kendisi için yaptığı tanımlamalara karşı çıkmıştır. Çünkü bir sağcıya göre solcu, özgürlükçü ve eşitlikçi değil, özgürlük ve eşitlik idealini “duygu sömürüsü” yaparak; solun aşırı ilkelerini topluma tepeden inmece bir biçimde dayatma peşinde koşan biridir (Demirel, 2009: 414, 417). Bu şekilde yürüyen tartışmalar bağlamında sağ teriminin kullanımı, CHP’nin kendisini “ortanın solu” olarak tanımlamasıyla birlikte Ecevit liderliğindeki CHP ve Demirel liderliğindeki AP arasındaki siyasi mücadeleler neticesinde popülerlik kazanmıştır (Taşkın, 2009: 462). Nitekim CHP’nin kendisini “ortanın solu” olarak tanımlamasıyla sola açıldığı bu dönemde, -ancak bu açılmanın amacını Heper (2011: 180), 1961 Anayasası’nın yarattığı ortamda aşırı solun çekiciliğini azaltma çabasını içerdiğini ifade etmiştir- İslâmcı ve Türkçü/Turancı çizginin de sağda yeni oluşumlar içine girdikleri görülmektedir. Bununla beraber 1961 Anayasası’nın yarattığı görece özgür ortamla aşırı sol fikirlerin de daha rahat örgütlenme imkânına eriştiği 1970’li yıllara kadar, Demirel liderliğindeki AP’nin, milliyetçilik ile komünizm karşıtlığı arasındaki bağı güçlendirerek anti-komünizm vurgusunu daha yüksek sesle dile getirmesi Türkiye’de sağ-sol ayrışmasını kuvvetlendirmiştir. Hatta 1975’te Demirel’in Samsun’da yaptığı, solcuyum diyenin millettten ayrıştığını ve milletle olan bağı kasti olarak kestiğini vurgulayan bir konuşması sağ-sol ayrımının ne şekilde derinleşmiş olduğuna bir örnektir (Demirel, 2005b: 548-549, 583). Öte yandan Türk siyasal hayatında “sağ” teriminin, Ecevit- Demirel çekişmesinin yaşandığı döneme kadar neden tercih edilmediğini ve sağ-sol ayrımının ne şekilde derinleştirildiğini, dönemin önemli siyasetçilerinden olan, uzun yıllar AP içerisinde siyaset yaptıktan sonra Sadettin Bilgiç’in başını çektiği “41”ler olarak adlandırılan grupla AP’den ayrılıp Demokratik Parti’nin kurucuları arasında yer alan Ferruh Bozbeyli’nin (Bozbeyli’den aktaran Bora, 2012: 18) “Manevi değerler ve din açısından bakarsanız Türkiye’de sağ yaşıyordu. Ama kimse onun adına sağ demiyordu. (...) Muhafazakârlıktı. Ama muhafazakârlık da denmiyordu. Çünkü onun karşısında bir şey yoktu. Hayatın kendisiydi” şeklinde yaptığı açıklamada da görmek mümkündür. Sadece Demirel ve Bozbeyli’nin yaptığı bu açıklamalara bakıldığında, sağ eğilimlerin Türkiye’nin toplumsal yapısının ve yaşantısının bir uzantısı olduğuna dair göndermeleri içerdiği tespit edilebilir. Burada vurgulanmak

istenen düşünce, sağ fikirlerin, halihazırda doğal hayatın bir parçası olduğu ve olması gerekeni temsil ettiği. Onlara göre sol, Türkiye'nin inanç, değer ve geleneklerine ihanet etmektedir. Bu yüzden de sağ, solun kötülüklerine karşı huzuru ve istikrarı geri getirmeyi ifade eder (Bora, 2012: 18). Dolayısıyla sol eğilimlerin muarızına atfettiği olumsuz niteliklere karşı sağ, bu temellendirmeleri çürütmek için Demirel liderliğindeki AP dönemine kadar farklı bir tanımlama içine girerek milletin gerçek temsilcisi olduğu vurgusunu artırmıştır. Milletin gerçek temsilcisi vurgusu yapılırken de Türkiye'de "merkeze" hâkim olan asker-sivil nitelikli "oligarşik" bir sınıfın, sağ kutuptaki partilerin önünü çeşitli müdahalelerle kestiği söylemi, bu partiler tarafından sloganlaştırılmıştır (Mert, 2007: 28). Bu söyleme, doktriner bağlamdaki tartışmalardan uzak durma çabası da eklenince; merkez sağ siyaset, Türkiye'de daha geniş çapta bir seçmen kitlesine hitap edebilmiştir.

Bu bağlamda sağ-sol kutuplaşmasının tam olarak derinlik kazanması ve kanıksanması, Soğuk Savaş'ın yarattığı politik gerilim neticesinde Türkiye'de de kendisini iyice hissettirmeye başlayan sınıfsal ve toplumsal ayrışmalarla olmuştur (Bora, 2012: 13). Soğuk Savaş yıllarındaki "komünizm korkusu"nun günümüzde çok fazla karşılığı olmasa da Türk siyasal hayatının en azından otuz yıllık bir dönemindeki siyasal mücadelelere ve toplumsal ayrışmalara büyük etkisi olduğu söylenebilir (Kerestecioğlu, 2012: 30). Soğuk Savaş'ın yarattığı bu politik gerilim ortamında ise, sol ideolojilerin ülke içinde uygun düşünsel ortamı bulabileceği endişesinden dolayı (Tekin ve Okutan, 2015: 151); anti-komünizm, sağ ideolojiler için temel ilke olmuştur (Bora, 2012: 20). Ancak anti-komünizmin sağ ideolojiler için temel ilke olduğu bu dönemde, komünizm karşıtlığına seküler bir Türk milliyetçiliği ile karşılık verilemeyeceği düşüncesi nedeniyle milliyetçiliğin dinle bağdaştırılmasının gerekli olduğunun altı çizilmiştir (Tekin ve Okutan, 2015: 151). Dolayısıyla bu sentezci yaklaşım, Türk toplumu için önemli iki değer olan milliyetçilik ve dini eklemlendirerek büyük bir kitleye tekabül eden milliyetçi-muhafazakâr düşüncenin siyasal temsilini kolaylaştırmıştır (Tekin ve Okutan, 2015: 175). Ancak unutulmamalıdır ki, merkez sağ siyaset içerisinde kendisine yer edinen milliyetçilik, Cumhuriyet rejiminin kuruluşunda yer edinen seküler bir toplumsal kimlik oluşturma çabasını değil; dinsel ve yerel kültür değerleri aracılığıyla toplum ile devlet arasında bir ilişki kurmayı içermektedir (Mert, 2007: 65, 66). Bu şekilde kurulmaya çalışılan bir ilişki neticesinde milliyetçi-muhafazakâr düşüncenin, siyasal temsilinin de daha kolay bir şekilde sağlanmasıyla sol-sağ tabanlı kitleler arasındaki ayrışmalar daha da sertleşmiştir. Hatta Soğuk Savaş'ın etkilerinin tüm dünyada görüldüğü ve ABD'de solun yükselişinden endişe duyulduğu döneme paralel olarak Türkiye'de de 12 Mart Muhtırasına giden süreçte hem sol hem sağ cenahın birbirlerine karşı bulunduğu olumsuz nitelendirmelerde bu toplumsal ayrışmaları görmek mümkündür. Örneğin sol kesim, sağ için "çağdışı kalmış eski düzeni özleyen", "yobaz", "köylü", "sanat ve estetikten anlamayan" gibi nitelendirmelerde bulunurken; sağ kesim, sol kesimi "milli ve dini kültüre yabancılaşmış", "madde ve şehvet tanrısına tapan", "gelenek ve göreneklere uygun davranış biçimlerinde bulunmayan" gibi sıfatlarla anmıştır (Demirel, 2009: 424-437). Bu düzeyde görülen toplumsal ayrışmalar ekseninde tırmanan toplumsal huzursuzluğa çare olacağı düşünülen 12 Mart Muhtırası beklenen etkinin tersini yaratmıştır. Nitekim 1970'li yıllarda hem sağ hem sol tabanlı

kitleler çeşitli eylemler gerçekleştirerek siyasal kaosu artmasına sebebiyet vermiştir. 12 Mart dönemi sonrasında yaşananlar sol düşüncenin kitleselleşmesini sağlarken (Demirel, 2009: 438); bu dönemde Türk sağ, bir bütün olarak hareket edememiştir. Milliyetçi- muhafazakâr düşüncenin hâkim olduğu Türk sağ, 1970'lerle birlikte dağınık bir görüntü vermiştir. Bu dönemde baskın unsur din olmaya başlamış ve birbirinden bağımsız İslami ve Türkçü hareketler ortaya çıkmıştır. Böylelikle sol, sağ ve merkez arasındaki ilişkileri açıklayan yelpazeleri göz önüne alırsak, Türk sağ içerisinde bazı aşırılıkları bünyesinde barındıran partiler ortaya çıkmıştır (Tekin ve Okutan, 2015: 185). Nitekim merkez sağ, kendisi dışında gelişen bu İslami ve Türkçü hareketler tarafından yoğun eleştirilere maruz kalmıştır (Mert, 2007: 47). Dolayısıyla Türkiye özelinde baktığımızda, “merkez sağ”, “merkez sol” gibi tanımlamaların; aşırı milliyetçi, dindar muhafazakâr ve komünist aşırılıkları bünyesinde barındıran diğer partilerle araya konulmak istenen mesafeden ortaya çıktığı söylenebilir (Mert, 2007: 17). Bu bağlamda siyaset bilimi literatüründe yer alan yelpazelerin ve Türkiye’de “merkez sağ” ve “merkez sol” gibi tanımlamaların hangi sebeple ortaya çıktığı incelendiğinde, bunların birbirini tamamlayıcı bir nitelik gösterdiği ifade edilebilir.

Sol, sağ ve merkez arasındaki ilişkileri, sol ve sağın aşırılıklarını tanımlamada kullanılan çeşitli yelpazeler bulunmaktadır. Heywood, bu yelpaze çeşitlerini siyasi ideolojileri tek düze hale getirme ve arkasındaki çeşitli karmaşık inanç, değer ve öğretileri açıklayamama noktasında eleştirse de (Heywood, 2012: 20-23)³; temelde merkez sol ve merkez sağ partileri, diğer partilerden ayıran nokta, her türlü aşırılıklardan uzak durmalarıdır. Diğer sağ ve sol partiler ise bir kısım aşırılıkları bünyesinde barındırabilir (Çavuşoğlu, 2009a: 265). Örneğin merkez sağ partilere değinildiğinde, genel olarak sağ siyasette kendisine yer bulan düzen, istikrar, gelenek gibi değerler savunulurken; aynı zamanda faşizm, dinî fundamentalizm gibi aşırı uçtaki ideolojilerin uzağında siyaset yapan partiler anlaşılmaktadır (Safi, 2018: 135). Bunu Türk siyasal hayatındaki partilere uyarladığımızda da günümüze kadar kurulmuş partilerin arka planında birçok öğreti, değer ve inanç bulunmasına rağmen bünyesinde bulundurduğu çeşitli aşırılıklara göre partileri, bu yelpazelerin bir noktasına yerleştirebilmek mümkündür. Elbette sosyal bilimlerin cazibesi gereği bir kavramsallaştırma üzerinde görece farklı tutumların görülmesinden dolayı bu yelpazelerin partileri ne tam anlamıyla ifade ettiği ne de partileri tanımlamak açısından yetersiz olduğu söylenebilir. Yine de partileri tanımlamak için kullanılan yelpazeler göz önüne alınırsa Türk siyasal hayatındaki merkez sağ partiler, aşırı sağ partilerden farklı bir konumu temsil eder. Bu nedenle merkez sağ partiler değerlendirilirken sağ siyaset ve Türk sağ gibi ifadeler kullanılmamasına özen gösterilmelidir (Turku, 2018: 39). Ayrıca bu yelpazelere göre Türk siyasal hayatındaki merkez sağ partilerin, aşırı sağ partilerden farklı bir konumu temsil ediyor olması merkez sağ partilerin toplumla tek düze bir ilişki içinde olduğunu göstermez. Merkez sağ partiler ve toplum arasında karmaşık bir ilişkiler ağı mevcuttur. Örneğin Batı toplumlarında son üç yüz yıldaki modernleşme tarihinde sağ siyaset daha

³ Sol, sağ ve merkez arasındaki ilişkileri açıklama girişiminde bulunan yelpazeler hakkında bilgi almak için bkz. Heywood, a.g.e., s.20-24

çok muhafazakâr ideoloji ekseninde söylemler üretirken; Türkiye'nin son iki yüzyıl içindeki modernleşme tarihinde sağ siyaset içinde milliyetçi, muhafazakâr, İslamcı ve liberal söylemler görülebilir (Çaha, 2012: 109-110). Bu bağlamda Türkiye'deki merkez sağ partilerin, milliyetçilik, muhafazakârlık, İslâmcılık veya liberalizm gibi akımlardan herhangi birini toplumla kurduğu karmaşık çıkar ilişkileri nedeniyle homojen bir şekilde sahiplendiğini söylemek de mümkün değildir (Taşkın, 2009: 459). Bu yüzden merkez sağ partiler içerisinde de farklı eklemlenme biçimleri görülmektedir. Dolayısıyla bu partilerinde hem merkez sağ içerisinde bir bütün olarak neyi ifade ettiği, hem de parti içinde farklı ideolojik akımlardan etkilenilmesinden ötürü ortaya çıkan hizipleşmelerin ayrıca incelenmesi gereklidir.

1.4. Türk Siyasal Hayatında Merkez Sağ Çizgisi

Merkez sağ gelenek, ortaya koyduğu siyasi argümanların çeşitliliğine binaen nihai bir tahlile varılamaması hasebiyle akademik çevrelerde en çok tartışılan konulardan birisidir (Erken, 2016: 192). Nitekim merkez sağdan bahsederken homojen bir kitle veya düşünceler sistemiyle karşı karşıya olunmadığı bilinmelidir. Merkez sağ çizgisinin içerisinde birçok farklı öğreti, anlayış bulunmaktadır. Bu çizgi, temel olarak bünyesinde milliyetçi ve muhafazakâr öğeleri barındırsa da bu öğelerin aynı kategori içinde bir bütün olarak eklemlendiğini söylemek mümkün değildir (Beriş, 2005: 391). Dolayısıyla merkez sağ siyasete bakıldığı zaman, eklektik bir söylemi barındırdığı ifade edilebilir (Erken, 2016: 191). Merkez sağ siyaset çizgisinin izlediği yol temelde, liberal ekonomik politikalarla toplumun geleneksel inanç, değer, hayat biçimlerinin modernleşmeyle birleşmesidir. Bu birleşimde din, inanç ve gelenek önemli kurumlardır. Bu kurumlara verilen önem nedeniyle, tepeden inmece bir modernleşme anlayışı değil; aile, din, gelenek gibi kurumların korunmasıyla tedrici bir modernleşmeden yana tavır vardır (Çavuşoğlu, 2009a: 266, 268). Merkez sağ siyasette din, gelenek, aile gibi kurumların korunmasıyla, din ve vicdan hürriyetinin korunması ve Türk kültürünün yaygınlaştırılması hedeflenir (Erken, 2016: 209). Bu nedenle merkez sağ din, milliyetçilik, gelenek gibi değerleri popüleştirerek retrospektif bir anlayışı barındırır ve bunların günlük hayatta uygulama alanı bulabileceğine dair vaatleri temsil eder (Bora, 2012: 23). Zira merkez sağ gelenek, İslâmcılık ve milliyetçilik akımlarını, “milli irade” söylemi ekseninde en güçlü bir biçimde kendisinin temsil ettiğini ifade etmektedir (Taşkın, 2009: 459). Bu bakımdan merkez sağ, milli irade söylemini etnik bir milliyetçilikten ziyade ülkede yaşayan herkesi bir bütün olarak gören kapsayıcı bir milliyetçilik zeminine oturtur (Erken, 2016: 204).

Merkez sağ millet, aile, toplum, din ve devlet gibi birçok kuruma ilişkin muhafazakâr bir anlayışa sahip olması sebebiyle (Erken, 2016: 206) ortaya çıkışından itibaren ekonomik büyüme ile kültürel muhafazakârlık arasında bir köprü kurmaya çalışmıştır (Mert, 2002: 61). Merkez sağ, Cumhuriyet rejiminin getirdiği kurumsallaşmaya ve milli-devlet, muasır medeniyetler seviyesine ulaşma gibi ideallere temelden karşı olanları kapsayan bir hareket değildir (Demirel, 2004b: 67). Ancak yine de, merkez sağ geleneğin temelinde yer alan; tek partili rejim döneminin seçkinciliğine

ve Batıcı-modern yaşam biçimini benimsetmeye çalışan kültürel politikalarına muhalefet eksenindeki kültürel muhafazakârlık anlayışı, toplumun farklı kesimlerinden insanları mobilize eden önemli bir etken olmuştur (Mert, 2002: 48). Nitekim merkez sağ çizginin başlangıcı olarak baz alınan DP'nin kurucu üyelerinden Adnan Menderes'in, *Daily Mail*'de yayımlanan ve Türk basınında da yankı bulan bir makalesinde toplumun farklı kesimlerini mobilize etmek için nasıl bir yaklaşım içinde olduğunu görmek mümkündür. Menderes bu makalede, DP'lilerin kendi bencil çıkarları peşinde koşan grupların temsilcileri olmadığını; tek parti sistemine son vermek isteyen herkesin temsilcisi olduklarını söylemiştir. Böylece DP, dönem içerisinde kendisini bir sınıf partisi olarak kategorize etmekten kaçınarak; siyasal iktidara yürürken tabanını bir bütün olarak hareket ettirme gayreti içerisinde olmuştur (Ahmad, 2020: 34-35). Ancak genel olarak merkez sağ partileri, tabanını mobilize etmedeki başarısını, ne geleneksel değerleri popüleştirmesine, ne muhafazakâr modernlik çizgisine, ne de bürokratik seçkinci elitin kültürel politikalarına dair yürüttüğü muhalefetine borçludur. Merkez sağ, tam olarak bu konular arasında kendine edindiği heterojen ve salınımlı yapıyla güçlüdür (Taşkın, 2012: 409). Türkiye'de merkez sağ şeklinde ifade edilen siyasi çizginin sosyolojik temellerini, muhafazakârlık, din, milliyetçilik ve liberalizm meydana getirirse de (Uluç, 2014: 113) daha geniş bir tabana hitap edebilmek adına bu anlayışlardan herhangi biri salt olarak sahiplenilmemiştir. Çünkü DP'den başlamak üzere merkez sağ partilerin iktidara ulaşma yolundaki temel hareket noktası, ekonomik alanda popülist söylemler üreterek geniş halk kesimlerini, tek parti rejiminin ve onun uzantısı olan seçkinci çevreye karşı aynı çatı altında toplamak olmuştur (Mert, 2002: 48). Dolayısıyla Türkiye'deki merkez sağ partileri, söylemlerinin merkezine ideolojik argümanlar yerine daha çok ekonomik büyümeyi koymuştur. Diğer bir ifadeyle, ekonomik büyüme ve köylü toplumundan sanayi ve sanayi sonrası toplumuna geçişi gerçekleştirmek merkez sağ siyasette temel hareket noktasını teşkil etmiştir (Demirel, 2004b: 68). Bu bağlamda DP ve akâbinde merkez sağ partileri özel girişimin esas kabul edileceğini belirterek (Eroğul, 2014: 77); söylemlerini, DP'de “nurlu ufuklar”, Adalet Partisi'nde (AP) “büyük Türkiye” ve Anavatan Partisi'nde (ANAP) ise “çağ atlamak” şeklindeki ekonomik vurguları içeren sloganlarla taçlandırmışlardır (Duman'dan aktaran Uluç, 2014: 113). Ekonomik vurguları içeren söylemler çerçevesinde Uluç'a göre (2014: 113), merkez sağın ekonomik büyüme odaklı siyaset gütmesi, sivil alanda ekonomik örgütlere sıcak bakmasını sağlarken; ideolojik ve sivil toplum örgütlerine aynı ilgiyi göstermemesine neden olmuştur. Zaten merkez sağ partilerin iktidar olmalarıyla birlikte devletin kapitalistleşme sürecinde sivil aktörlerin, müteşebbislerin ön planda olmalarını sağlama fikri, DP'den günümüze merkez sağın niçin sivil alanda ekonomik örgütlere daha sıcak baktığına örnek teşkil edebilir. Ancak bu fikrin tam anlamıyla muktedir olduğu dönemin Özal'la birlikte 1980'li yıllar ve sonrasına tekabül ettiği unutulmamalıdır (Taşkın, 2009: 456). Yine de bu fikrin muktedirliği, liberal-orta sınıf desteğinin sosyolojik bağlamda yetersiz olması sebebiyle zayıf kalmıştır (Mert, 2007: 30). Ancak merkez sağ siyaset ve sivil toplum arasındaki ilişkilerin salt ekonomik örgütler düzeyinde ve ideolojik argümanlar arka planda bırakılarak kurulduğu tespiti tehlikeli olabilir. Nitekim merkez sağ siyaset, “millet” ve “sivil toplum” anlayışında, “sivil”in anlamını “bizden biri” olan “millet” kavramıyla

eşitleyerek demokrasi tanımını da bu çerçeveye oturtmuştur (Mert, 2007: 61)⁴. Ayrıca milliyetçilik, muhafazakârlık, siyasi ve ekonomik liberalizm arasında kurulmaya çalışılan köprü de ideolojik argümanlar üretme açısından anlamlıdır. Bu suretle milliyetçilik, muhafazakârlık ve liberal demokrasi, merkez sağın ideolojik argümanlar üretmesi açısından hareket noktalarını oluşturmaktadır (Erken, 2016: 198). Yani merkez sağın hareket noktalarını belirleyen ideolojik unsurlar birbirine eklenmiş olarak merkez sağda temsil edilir ve heterojen, yeni, eklektik bir siyasi düşünce meydana gelir.

Demirel (2004b: 68) merkez sağı, “statükodan duyulan rahatsızlığı dile getiren bir muhalefet ve protesto hareketi olma özelliğini bünyesinden barındıran” bir gelenek olarak ifade etmiştir. Dolayısıyla tek partili rejim dönemindeki sosyal mühendislik anlayışı ve rejimin çok partili hayata geçme isteğine karşın toplumun buna hazır olmadığı gerekçesiyle topluma duyduğu güvensizlik merkez sağ taban üzerinde bir tesir bırakmıştır. Bu çerçevede merkez sağ taban için özgürlük denilince ilk akla gelen, siyasi iktidarı belirlemek için oy kullanmayı ifade eden siyasal katılma özgürlüğü ile yine tek parti döneminde devlet tarafından kontrol altında tutulan dinin, bu baskıdan kurtulması ve ibadet etme özgürlüğüdür (Demirel, 2005b: 579). Batılılaşma adına yapılan devrimler nedeniyle dinin baskı altında tutulması, merkez sağ siyasette önemli bir siyasal argümana dönüşmektedir. Nitekim merkez sağ söylemin sacayaklarından biri olan muhafazakâr düşüncesinin aslı kaynağı, İslamla eklenilen hayat tarzı ve değerler sisteminin tehdit altında olduğu düşüncesidir (Demirel, 2004b: 69). Bu nedenle Mert’in ifadesiyle (2002: 47), sağ siyasal geleneği temsil eden partiler, tek partili rejim dönemindeki hegemonyayı baz alarak seçmen tabanına “birinci sınıf vatandaş” olma hırslarını harekete geçiren bir popülizmden seslenmiştir. Burada “birinci sınıf vatandaş” olma hırslarını harekete geçiren söylemden, merkez sağın Kemalist elite karşı kendini kabullendirme mücadelesi anlaşılmalıdır (Turku, 2018: 42). Bu mücadele içerisinde merkez sağ ise, Kemalist elite karşı kendini, milli iradenin üstünlüğünü hâkim kılma gayretiyle kabullendirmeye çalışmıştır (Demirel, 2004b: 68). Zaten DP-AP çizgisi ekseninde şekillenen merkez sağ siyasetin söylemi, Cumhuriyet dönemindeki “merkez-çevre” arasındaki yaşanan küskünlük üzerine kurulmuştur (Mert, 2007: 38). Bu bağlamda merkez sağ siyasetin doktriner bir tartışmadan uzak durarak, neden “birinci sınıf vatandaş” olma hırslarını harekete geçiren bir popülizmden seslendiğini anlamlandırmak daha kolay olacaktır. Milletın gerçek temsilcisi olma misyonuyla yola çıkan merkez sağ siyaset, bu popülizmden beslenerek seçmen tabanına yeni bir heyecan getirmiştir. Bu popülizmden ve milli iradeye dayalı demokrasi, ılımlı milliyetçilik ve muhafazakâr değerlerden tabanına seslenen merkez sağ siyaset, Türk siyasal hayatı için baskın bir konumu temsil etmektedir (Erken, 2016: 218).

Tüm bu anlatılanlar ışığında merkez sağa doktriner bir içerik kazandırmak, çoğu yazarın belirttiği gibi oldukça zordur. Ancak doktriner içerik kazandırma çabasında, önemli tanımlamalardan

---

⁴ Merkez sağ politikalar, demokrasi ve sivil toplum arasındaki ilişki hakkında daha detaylı bilgi almak için bkz. Mert, a.g.e., s. 51-64.

birisini Ömer Çaha yapmıştır. Çaha (2012: 142-143), Türk merkez sağının iki temel çizgisi olduğunu söyler. Bunlardan ilki, Menderes-Özal-Erdoğan liderliğinde sürdürülmüş, yukarıda da bahsedildiği gibi liberal ve muhafazakâr değerlerin birbirleriyle ilintili olduğu merkez sağdır. Ona göre, bu ilintilik halinde politika üreten merkez sağ, küresel liberal değerlerle geleneksel değerleri eklemlendirmeye çalışan bir siyaset tarzı gütmektedir. Ayrıca bu çizgide hareket eden merkez sağ, bürokratik ve askeri vesayetin hep karşısında durmuş, onunla mücadele etmiştir. Bununla birlikte Çaha'ya göre merkez sağın ikinci çizgisini ise, Demirel-Yılmaz-Çiller oluşturmaktadır. Bu liderlerin öncülük ettiği merkez sağ, pragmatik, ilkesiz, tutarsız ve konjoktüre göre hareket eden bir karakterde olmuştur. Nitekim merkez sağın ikinci çizgisini ifade eden bu liderler, bürokratik ve askeri elite daha iyi ilişkiler içinde olmuş; konjoktüre göre hareket eden bir siyaset gütmüşlerdir. Elbette Demirel-Yılmaz-Çiller çizgisinin pragmatik nitelikli siyaset tarzları, tezin ikinci bölümünde yer alan merkez sağ partilerdeki muhafazakâr-liberal hizipleşmeler bölümünde daha iyi ifade edilecektir.

Son olarak 1970'li yıllardan itibaren merkez sağ dışında şekillenen İslamcı ve Türkçü hareketler ve merkez sağ partilerin kendi içinde yaşadığı hizipleşmeler, merkez sağ çizgiyi ilerleyen yıllarda bir krize sokmuştur. Merkez sağ siyaset dışında gelişen ve sağın bir kısım aşırılıklarını barındıran partileri burada tartışmak bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Dolayısıyla bu noktadan itibaren merkez sağ siyaset içerisinde önemli bir olgu olan hizipleşmeleri ayrı bir bölümde incelemekte fayda vardır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MERKEZ SAĞ PARTİLERDE MUHAFAZAKÂR- LİBERAL HİZİPLEŞME

2.1. Genel Açıklama

Bu başlık altında Türkiye’de merkez sağ gelenek denilince başı çeken DP, AP, ANAP ve Doğru Yol Partisi (DYP) bünyesindeki muhafazakâr- liberal hizipleşmeler incelenecek olup; bu hizipleşmeler neticesinde ortaya çıkan yeni partilerin ve muarızlarının düşünsel temelleri üzerinde durulacaktır. Dolayısıyla yukarıda ifade edilen merkez sağ partiler ve bu siyasi partilerin bazılarında türeyen diğer yeni partiler üzerine çok detaylı bir inceleme yapılmayacak, parti içi hizipleşmelerin hangi ideolojik temelde meydana geldiği ana eksen olacaktır. Bu çerçevede ilk önce muhafazakârlık ve liberalizm hakkında kısa bir bilgi vermek gerekmektedir. Bu iki siyasi felsefe, oldukça geniş bir perspektif sunmaktadır. Ancak bu çalışmada söz konusu iki felsefe de, detaylıca bir analize tâbi tutulmayacaktır. Bu bağlamda liberalizm genel olarak, bireye verilen yüksek önemi, özgürlüğe öncelik verilmesini, aklın ön planda tutulmasını, hukuki anlamda eşitliği, hoşgörüyü, piyasa ekonomisini, dinin sosyolojik işlevinin modern öncesi toplumlara özgü olmasından ötürü tarihsel olarak geçerliliğini yitirdiğini, toplumsal ilişkilerin rızaya dayanmasını ve “anayasacılık” çerçevesinde sınırlı bir yönetimi ifade eder (Heywood, 2019: 66-67). Buna karşın muhafazakârlık ise, toplumsal olanın önceliğini, insanın doğası gereği kusurlu oluşu nedeniyle “aklın” yerine “tecrübe”yi, dinin toplumsal düzeni meşrulaştıran sosyolojik işlevinin olduğunu, hiyerarşik toplumsal yapıyı, topluma rehberlik edecek bir otoritenin varlığını, toplumun canlı bir “organizma”ya benzediğini ve insanlara güvenlik hissi verdiğinden mülkiyete atfedilen değeri vurgulamaktadır (Nohutçu, 2019: 601). Genel olarak açıklanan bu iki siyasi felsefe Türk merkez sağına uyarlanacak olursa, siyasal anlamda otorite karşıtlığı, temel hak ve özgürlüklere vurgu, milli iradenin temsili, askeri vesayete ve tek parti döneminin kültürel tektipleştirmesine karşı duruş, piyasa ekonomisi ve son olarak din ve vicdan hürriyeti savunusu merkez sağdaki liberallik çizgisi olarak değerlendirilebilir. Türk merkez sağında muhafazakârlık çizgisi ise daha çok dinin sosyolojik işlevi ekseninde yürümektedir. Bu muhafazakârlık çizgisi, siyasal bir anlam taşımaktan ziyade ahlakî bir duruşu ifade etmektedir. Yani, Türkiye’de muhafazakârlık; hiyerarşi, otorite, gelenek vb. değerlerin birincil planda önemsenmesi değil; dini duyguların ön planda tutulması olarak algılanmaktadır (Safi, 2018: 275-276). Tüm bunlarla beraber unutulmamalıdır ki liberal felsefe, her ne kadar dinin sosyolojik işlevini göz ardı etmiş olsa da; Türk merkez sağına muhafazakâr kesim tarafından taşınmıştır (Çaha, 2012: 146-147). Birçok merkez sağ partisi, din ve vicdan hürriyeti, milli iradenin temsili, temel hak ve özgürlüklere vurguyu, askeri vesayete karşı duruşu savunup liberal değerler taşırken; dinin sosyolojik işlevini de göz ardı etmez. Ayrıca tek parti dönemindeki kültürel

tektipleştirmeye olan karşı duruş, siyasal anlamda otorite karşıtlığı bağlamında liberallik olarak yorumlanabilirken; aynı zamanda Türk toplumundaki dini değerlerin törpülenmesine olan karşıtlığı da içermesi hasebiyle muhafazakâr anlayışı da barındırır. Bundan dolayı merkez sağ gelenekteki liberallik ve muhafazakârlık birbirine ilintilidir.

Merkez sağ partiler içerisindeki çekişmeler dikkate alındığında liberal, muhafazakâr, İslâmıcı ve milliyetçi akımlar arasında daha baskın konumu yakalayan bir akım elbette olmuştur. Ancak, bu akımlardan herhangi birinin merkez sağdaki seçmen tabanının tamamını temsil ettiğini iddia etmek mümkün değildir (Taşkın, 2012: 408). Buna ilaveten, merkez sağ siyasette liberalizm elbette önemli bir dayanak oluşturmaktadır. Lakin, tam anlamıyla liberal geleneğe dayandırılarak geliştirilen politikalardan da bahsedilemez. Örneğin Erken Cumhuriyet döneminde liberalizm vurgusu, çoğunlukla tek partili rejimin baskısına karşı siyasi hürriyetlerin sağlanması şeklinde dile getirilmiştir (Bora, 2017: 522). Sonrasında çok partili hayata geçişle birlikte de bu vurgu, “milli irade” söylemi çerçevesinde şekillenecektir. Dolayısıyla Türk siyasal hayatında, Türk toplumunun sosyolojik gerçekleri göz önüne alınmak koşuluyla Özal dönemine kadar liberal değerler güdük kalmıştır. Merkez sağın, bürokratik-seçkinci merkeze karşı köy/kasaba/ taşra kaynaklı alt, alt-orta sınıf eksenli çevre hareketi olması da bununla yakından ilişkilidir. Ayrıca Türkiye’de demokrasiye geçiş süreci Batı coğrafyasından farklı biçimde meydana gelmiştir. Zira Batı coğrafyasından farklı olarak burjuvazinin siyasi güç olma anlamında yetersiz kaldığı Türk toplumunda, liberal ilkelerin sınırlı bir kesimin dışında etkili olabilmesinin de mümkün olmadığı söylenebilir (Demirel, 2009: 446). Diğer taraftan Soğuk Savaş döneminde, sol temelli hareketlerin artış göstermesine duyulan endişe dolayısıyla “Hürriyetçi, Hür Teşebbüs Yanlısı” gibi kavramların öne çıkarılmasına yönelik bir alerji mevcuttur. Bu alerjinin etkisi, söylenildiği gibi Özal’la beraber kısmen azaltılabildiği. Buna rağmen Türk merkez sağında genel olarak, liberalizm savunuculuğunun arka planda kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır (Taşkın, 2009: 455). Çünkü Özal’ın dahi partisini tanımlarken kullandığı “Partimiz milliyetçi-muhafazakârdır. Liberalizm ekonomik bir sistemdir. Bizde de öyle bir grup yoktur” şeklindeki demeci, merkez sağda liberal değerlerin güdük kaldığı savını desteklemektedir (Taşkın, 2009: 467-468). Ancak siyasi bir felsefe olarak liberalizm, Türk sağının eylem çerçevesini oluşturmaya da bu durum kendisini merkez sağda konumlandıran partilerin küresel ve yerel iş çevrelerine karşı çekinceli davranmaları sonucunu doğurmamıştır (Kaynar, 2017: 308). Nitekim merkez sağ konumda yer alan partilerin tam anlamıyla liberal siyasi felsefe geleneğine dayanmamasına rağmen Bretton Woods kurumlarınca hazırlanan ekonomik uyum programlarını içselleştirmesi, iktisadi liberalizmin siyasi liberalizmin önünde olduğu tespitine götürebilir (Kaynar, 2017: 311).

Nihai tahlilde, Türkiye’de merkez sağ siyaset içerisindeki liberal çizgi, geleneksel değerlerle uyum içinde olan milliyetçilik ve muhafazakârlıkla ilintilidir. Bu ilintililik halinin, hem liberal ilkelerin hem de diğer akımların seçmen tabanını bir bütün olarak ifade edememesinden kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca gerek DP, gerekse AP’de parti içi rekabetin taraflarını

tanımlamak için kullanılan “A takımı, B takımı”, “mutedil/ılımlı, müfrit/hışımlı” gibi sıfatlar, parti içi hizipleşmelerde de ideolojik bir netliğin hâkim olmadığını göstermektedir (Taşkın, 2009: 461). Dolayısıyla, tam anlamıyla ideolojik netliğin bulunmadığı merkez sağ içerisinde muhafazakâr-liberal hizipleşmeleri değerlendirirken oldukça dikkatli bir şekilde yaklaşılması gerekmektedir (Mert, 2007: 75). Buraya kadar yapılan açıklamalar ekseninde, Kemalist düşüncenin içinde doğup farklı bir güzergâhta yol alan ve merkez sağın ilk temsilcisi olan DP’nin öncelikli olarak analiz edilmesi gerekmektedir.

2.2. Demokrat Parti İçerisindeki Muhafazakâr- Liberal Hizipleşme

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Sovyetler Birliği’nin izlemiş olduğu komünist ve yayılcı politikalar, Türkiye’nin Anglo- Amerikan bir çizgiye doğru çekilme çabası, tek partili rejimin temsilcisi olan CHP’nin devletçi ve toplum mühendisliği anlayışlarını içeren radikal projelerine karşı olan sınıfın tepkileri gibi gelişmeler DP’nin kurulmasında etkili olmuştur (Eroğul’dan aktaran Heper, 2011: 190). Bu bağlamda 1946 yılında DP’nin kurulmasıyla parti “tarihi görevi”ni, siyasi ve ekonomik liberal politikaları hayata geçirerek demokratik bir rejimi tesis etmek olarak belirlemiştir (Ahmad, 2020: 89). Parti, bu “tarihi görevi”nin icrasını “1946 ruhu”, “Yeter Söz Milletindir” ifadeleriyle sloganlaştırmıştır. Bu sloganlar ise, Türkiye’ye özgü liberal bir düşünce tarzını yansıtmakta; tek partili rejimin otoriter yapısına karşı çıkışı vurgulamaktadır (İnsel, 2002: 86). Tek partili rejimin otoriter yapısına karşı çıkılırken, toplumun değişik kesimleri bir araya gelmektedir. Bundan dolayı DP, homojen bir kimliğe sahip siyasi parti olmaktan ziyade tek parti rejiminin hegemonyasına karşı birçok açıdan çelişmekte olan çıkar gruplarını aynı potada eriten bir siyasi parti hüviyetinde olmuştur. (Ahmad, 2020: 90). Zira bürokratik elitin reformcu projelerinden korkan toprak sahipleri, özel sektörün gelişmesini isteyen iş adamları, toprağı olmayan köylü, daha özgürlükçü bir ortamda fikirlerini sunmak isteyen entelektüel camia, din ve vicdan hürriyeti eksenindeki sınırlamaların kaldırılabilmesine dair ümit besleyen dindar kesim ve merkez-çevre ilişkisinde herhangi bir sebepten dolayı merkez hiyerarşisinde yer alamayan çeşitli kesimden birçok insanın bir araya gelmesinden partinin heterojen kimliği açıkça görülebilir. DP’nin tek partili rejimin otoriter yapısına karşı çıkması nedeniyle farklı kesimlerden birçok insan için cazibe merkezi haline gelmesi, bu kesimler arasında bir “ortaklık” inancının yaratılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Demirel, 2016: 108). Bu nedenle DP, çeşitli çıkar gruplarını aynı potada eriten “ortaklık” inancını yaratırken, CHP ve yeni rejimin radikal projelerine olan karşıtlığı kullanmıştır (Demirel, 2016: 63). İşte bu “ortaklık” inancının temelini, Cumhuriyet rejimi ile gelen radikal projelere muarız kültürel bir tepki oluşturmuştur. Dolayısıyla DP’nin kurulmasıyla Türkiye’deki siyasal arena, uzun bir dönem kültürel tartışmalara sahne olacaktır (Mert, 2007: 40). Ayrıca bu “ortaklık” duygusunun yaratılması esnasında yaşanan kültürel tartışmalar sayesinde, CHP ve rejimin kültürel tektipleştirme projelerine muarız tepkiler siyasal sistemin içine çekilerek; tepkilerin demokratikleşmesi de sağlanmıştır (Mert, 2007: 136). Ancak çeşitli çıkar grupları, DP muhalefetteyken önemli bir güç sağlarken; DP iktidarı ele geçirdikten sonra ortak bir hedefe ulaşma gayesinin getirdiği birlik yerini hizipçiliğe bırakmıştır

(Ahmad, 2020: 90). Bu hizipçiliğin ortaya çıkmasında, düşünsel farklılıkların önemi olduğu gibi DP tüzüğünde yer alan Genel İdare Kurulu'na (GİK) partinin fiilen bütün idare yetkilerinin verilmesi de etkili olmuştur (Eroğul, 2014: 16-17). Çünkü parti içerisinde yaşanan ılımlılar-müfritler arasındaki mücadele, GİK'e ılımlıların hâkim olmasıyla birlikte şiddetlenmiştir. Bu esnada Celal Bayar'ın hem CHP'lilerin eline koz verilmemesi amacıyla DP'li müfritleri frenleme çabası, hem de "Biz dinin siyasete alet edilmesinin şiddetle aleyhindeyiz. Biz irticanın da şiddetle aleyhindeyiz" gibi açıklamalarıyla DP'nin rejime yönelik bir tehdit unsuru barındırmadığını kanıtlamaya çalışması, çok partili hayata geçişle birlikte Türk demokrasisi için önemli bir kırılma noktasıdır (Erken, 2016: 211; Demirel, 2016: 52). Bayar'ın bu çabalarının da etkisiyle GİK'e ılımlılar hâkim olmuş, bu suretle CHP ile DP arasındaki ilişkiler zamanla düzelmeye başlamıştır. Öyle ki, Fevzi Çakmak bu yakınlaşma nedeniyle DP'yi bir muvazaa partisi olarak bile nitelendirmiştir (Ağaoğlu, 1993: 207). Çakmak'ın da tenkit ettiği söz konusu DP-CHP yaklaşması, Hikmet Bayur'un önderliğinde toplanan bazı milletvekilleri ile DP genel başkanlığı arasında yaşanan tartışmaları daha da şiddetlendirmiştir. Böylece Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı, Fevzi Çakmak ve bazı milletvekilleri partiden ayrılarak 20 Temmuz 1948 tarihinde Millet Partisi'ni (MP) kurmuşlardır (Heper, 2011: 191). Diğer taraftan MP'nin, DP'nin içinden çıkmış olmasına rağmen Hikmet Bayur'un CHP kökenli bir siyaset adamı olduğu ve 1933-1934 yılları arasında İsmet İnönü hükümetinde Milli Eğitimi Bakanı olduğu da unutulmamalıdır. Bu bağlamda MP, sadece DP'ye karşı değil aynı zamanda CHP'ye karşı da cephe almıştır. Nitekim MP'nin, DP'nin içinden ortaya çıkışı, DP'nin CHP'ye karşı gerekli muhalefeti yapmadığı iddiasıyla olmuştur. Böylelikle MP ve MP'nin kapatılmasından sonra ardılı olan Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP), Türk siyasetinin oldukça hararetli tartışmalarla geçen bir döneminde (1948-1958), DP ve CHP karşısında üçüncü bir parti olarak var olmuştur. MP ve ardılı CMP, kuruluş itibarıyla milliyetçi ve muhafazakâr değerleri bünyesinde barındıran bir çizgiyi temsil etmektedir (Limoncuoğlu, 2018: 146, 148). Zira MP'yi kuran kişiler, DP'nin kurucu üyelerinden daha fazla muhafazakâr ve sertlik yanlısı bir tavır içinde olmuşlardır. Parti programında, "Parti din müessesine ve milli ananelerine hürmetkârdır", "Parti ilk ve orta tedrisatta din dersleri ilave edilmesini ve üniversitelerde ilahiyat fakülteleri ihdasını muvafık görür" ve "Parti, ekonomi sahasında mutedil liberal akideye sadıktır. Şahsî mülkiyete, şahsî teşebbüse, meşrû rekabete ve serbest piyasaya taraftardır... bizim liberalliğimiz (bırakın yapsın) formülü ile ifade edilen başı boş liberalizm değildir" gibi maddelerle daha çok muhafazakâr değerlere vurgu yapılmak suretiyle liberal ilkelere de gönderme yapılmaktadır. Bu bakımdan parti programının, iktisadi ve siyasal alanlarda liberal, toplumsal/kültürel konularda ise milli örf ve geleneklere bağlı "muhafazakar demokrat" bir anlayışa tekabül ettiği söylenebilir (MP Programı'ndan aktaran: Safi, 2018). Zaten bu grup henüz DP sıralarında siyaset yaparken "Müfrit Demokrat Muhafazakârlar" şeklinde tanımlanmıştır (Başgil'den aktaran: Çaylak, 2007: 36). Bu grup "Müfrit" sıfatını, DP'nin CHP ile ideolojik açıdan herhangi bir farklılığı içermediğine inanması hasebiyle, CHP'ye karşı sert tavırlar alınması gerektiğini ısrarla vurgulaması yüzünden almıştır. Bu bağlamda mevzubahis grup, DP'nin Birinci Büyük Kongresi'nde

yaşanan tartışmalar⁵ neticesinde DP'li milletvekillerinin istifalarını vermelerini, Meclis'ten çekilerek "sine-i millete" dönülmesini, CHP yönetimiyle düşmüş oldukları muvaaza halinden kurtulmalarını ve CHP'ye karşı sert tutumlar benimsenmesini istemektedirler (Çaylak, 2007: 26). Ancak istediklerini elde edemeyen "Müfrit Demokrat Muhafazakârlar", DP'den ayrılarak MP'yi kurmuştur. 1954 yılına kadar Türk siyasal hayatında üçüncü siyasi parti hüviyetini taşıyan MP'nin dördüncü kongresindeki açıklamalar ise, Atatürk reformlarına bir tehdit olarak değerlendirilmiş, parti İslâm'ı istismar etmekle suçlanmıştır (Ahmad, 2020: 64). Partinin dini politikaya alet ettiği, saltanatçı ve hilafetçi bir grubun parti içinde kümelenip gizli çalışmalar yaptığına dair iddialar öne sürülmüştür (Tökin, 1965: 87). Bunun üzerine, aralarında Hikmet Bayur'unda bulunduğu kırka yakın üye partiden çekilmiştir (Eroğul, 2014: 118). Zaten Bayar'ın da, "gerilik hareketlerini" her zaman sert bir dille eleştirdiği ve bu tarz hareketlerin bastırılması için tavır aldığı göz önünde bulundurulmalıdır (Bora ve Taşkın, 2004: 531). Nihayetinde MP, laikliğe aykırı hareketlerin odağı olma gerekçesiyle kapatılmış ve 27 Ocak 1954 tarihinde çalışmalarına son vermiştir (Limoncuoğlu, 2018: 150). Daha sonra 10 Şubat 1954 tarihinde MP'nin devamı olarak Osman Bölükbaşı'nın önderliğinde kurulan CMP, MP'nin muhafazakâr yönlerini törpüleyerek laikliğe aykırı hareketlerin odağı olma hususunda daha titiz davranmıştır (Tökin, 1965: 88). Partinin programında yasama, yürütme ve yargı arasındaki kuvvetler ayrılığının sertleştirilmesi gerekliliğine vurgu yapılarak Yüksek Hakimler Birliği'nin kurulması, yasaların Anayasaya uygunluğu açısından denetim yapacak ve siyasi partiler arasında çıkan çeşitli uyuşmazlıklar hakkında son sözü söyleme hakkına sahip olacak bir Yüksek Mahkeme'nin kurulması, birey hak ve özgürlüklerinin anayasal hükümlerle güvence altına alınması gibi ilkelerin altı çizilerek demokrasi, adalet, özgürlük ve hukukun üstünlüğü gibi evrensel kabullerin hâkim olduğu bir devlet nizamı oluşturmayı gerekli gören maddeler bulunmaktadır (Barutçu, 2019: 536). Son olarak 1957 seçimlerinden sonra ise, Köylü Partisi'nin kendisine katılması üzerine Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını almıştır (Tökin, 1965: 89). Görüldüğü üzere parti, her ne kadar muhafazakâr zihin dünyasına sahip aktörlerden teşekkül etse de, parti programında vurgulanan ilkeler daha çok liberal değerlere gönderme yapmaktadır. Bu nedenle Türk siyasal hayatında muhafazakâr- liberal hizipleşmelere dair incelemelerde, bu iki ideolojinin sürekli eklemleme içerisine girmesinden ötürü ihtiyatlı olunmalıdır.

MP'nin kapatılmasının ardından seçimlerde DP listesinden aday gösterilecek milletvekillerinin tespitinde de daha titiz davranılmıştır. Bu amaçla, MP örneğinin tekrarlanmaması adına Menderes ve grubunun hegemonyasına baş kaldırmayacak adayların seçilmesi büyük bir önem arz etmiştir. Diğer taraftan 2 Mayıs 1954 seçimleriyle büyük bir gücü eline geçiren DP'nin, John Dalberg Acton'un "İktidar yozlaştırır. Mutlak iktidar, mutlaka yozlaştırır" söylemini haklı çıkaran bir takım politikalar yürüttüğü söylenebilir. 1954 seçimleriyle ve çoğunluk sistemi neticesinde Meclis'teki sandalye sayısının %93'ünü ele geçirme fırsatını yakalayan DP için bu fırsat bir zaman sonra

---

⁵ DP'nin Birinci Büyük Kongresi'nde yaşanan tartışmalar hakkında daha detaylı bilgi almak için bkz. Çaylak, a.g.m.

dezavantaja dönüşmüştür. İlerleyen zamanlarda, bu denli büyük bir grubun birliğini muhafaza etmek başlı başına bir sorun haline almıştır. Dolayısıyla Meclis'te 503 sandalyeye sahip DP içerisinde bu seçimlerin akabinde yürütülen bir takım politikalara da paralel olarak hizipleşmeler tekrar gün yüzüne çıkmıştır (Eroğul, 2014: 149). Diğer bir ifadeyle, 1954 seçimlerindeki DP'nin elde etmiş olduğu büyük başarının aksine parti içi muhalefet Menderes'e karşı sesini daha gür çıkarmaya başlamıştır (Ahmad, 2020: 102). DP iktidarı için sancılı bir dönemin başlangıcını ifade eden 1955 yılıyla birlikte iktisadi sorunlar arttıkça parti içi eleştiriler de sertleşmekteydi (Eroğul, 2014: 169). Ancak bu eleştirilerin sahibi olan liberal kanadın, Menderes'e karşı salt ekonomik argümanları kullanmadığının belirtilmesinde fayda vardır. Çünkü ekonomik sıkıntıların temelinde bu kanadın kendisinin de sorumluluğu olduğu söylenebilir (Ahmad, 2020: 102). İktisadi sorunların arttığı bu ortamda, "6-7 Eylül" tarihlerinde meydana gelen müphem olaylar ve akabinde bu olaya karşı alınan ya da alınamayan tedbirler sonucunda da, parti içi muhalefetin Menderes'e karşı olan eleştirilerinin dozu artmıştır (Erer'den aktaran: Eroğul, 2014: 170). Buna ilaveten CHP'den iktidarı devralırken basın ve üniversitelerin önemli desteğine sahip olan Menderes'in, 1954 seçimleri neticesinde önemli bir baskı grubunu teşkil eden bu iki kurumdan uzaklaşması da parti içindeki huzursuzlukları artırmıştır. Menderes'in bu kurumları önemsemenin artık gerekli olmayacağını düşünmesinden dolayı bu kurumlara karşı aldığı tavır, partideki Fethi Çelikbaş, Feridun Ergin ve Turan Güneş gibi liberal akademisyenlerin DP'den soğumasına neden olmuştur (Ahmad, 2020: 68). Öte yandan, 1946-50 dönemi arasındaki DP'nin liberal-demokrat vaatlerinden hoşnut olan ancak 1950'den itibaren iktidarın söylem ve eylemlerinden rahatsızlık duyan bir muhalif grup var olmuştur (Bora, 2017: 540). Dönem içerisinde gazeteler, DP'nin politikalarına karşı en yoğun eleştirilerin yapıldığı platformlardan biri olduğu için gazetecilere yönelik meydana gelen bazı hadiseler doğrultusunda DP'nin eylemlerine muarız parti içi muhalefet artış göstermeye devam etmiştir (Varel, 2019: 230). Parti içi muhalefetin zirve noktasına ulaşmasında bardağı taşıran son damla ise "İspat Hakkı" tartışmasıdır. Dönemin Türk Ceza Kanunu 481. Maddesine göre, devlet memuru olmayan bir kişi hakkında *basın yoluyla* suçlamalarda bulunan bir kişi elindeki delilleri yayınlamak hakkına sahip olamamıştır. Ancak suçlanan kişi bir devlet memuruysa durum değişmekte ve suçlamada bulunan kişiye delillerini yayınlama hakkı verilmekteydi. Nitekim böyle bir maddenin güdülmesindeki amacın, devlet çalışanlarına yönelik keyfi suçlamaların önüne geçmek olduğu söylenebilir. Yargıtay ise 1949 tarihli İçtihadı Birleştirme Kararı ile, bakan ve milletvekillerinin devlet memuru olarak sayılmamaları gerektiğinden hareketle bu kişilere yönelik *basın yoluyla* sürülen iddiaların, bu yetkilinin izni olmadan iddiasına kaynaklık eden mevcut delillerini yayınlamayacağını belirtmiştir. Bu nedenle ispat hakkının tanınmamasını sağlayan Yargıtay kararına karşı, DP'nin ilgili kanunda bir değişiklik yaparak Yargıtay kararının geçersiz hale getirilmesi istenmiştir (Demirel, 2016: 260). İşte bu çerçevede vuku bulan tartışmalar neticesinde gazetecilere mahkemede ispat hakkının verilmesi gerektiğine inanan on dokuz muhalif, -bunların arasında Fethi Çelikbaş, Turan Güneş, F. Lütfi Karaosmanoğlu gibi önemli isimler de vardır- ispat hakkı önergesini imzalamışlardır. Bu on dokuz milletvekili arasından dokuzu DP'den ihraç edilmiş; ihraç edilmeyen on milletvekili de partiden istifa etmiştir (Eroğul, 2014: 170). Akabinde DP'nin otoriteryanizme kaydığını düşündüğü için partiyi

içeriden demokratikleştirmeye olan inançlarını kaybeden ve liberal eğilimler taşıyan bu hizip, 20 Aralık 1955'te Hürriyet Partisi'ni (HP) kurduklarını resmen ilan etmişlerdir (Demirel, 2005a: 490). DP'nin ilk kuruluş döneminde siyasi ve iktisadi liberal değerler parti söyleminde önemli bir yer tutmuştu. Ancak partinin hitap ettiği tabanın sosyolojik mahiyetinin, DP'nin liberal söylemi bırakıp dayandığı toplumsal desteğe göre şekillenmesine neden olduğu söylenebilir. Dolayısıyla DP'nin politikalarının teması zamanla liberal fikirler olmaktan çıkmış ve bu nedenle mevcut durumdan rahatsız olan hizip HP'yi kurmuştur (Mert, 2002: 53). 1954 seçimlerinin ardından DP'nin ardındaki aydın desteği de çekilmeye başlamıştır. Dönemin önemli yazarlarını bünyesinde bulunduran *Akis* ve *Forum* dergilerinde iktidarın, anti-demokratik eylemlerde bulunduğu ifade edilmiş, ekonomi politikası eleştirilmiştir. Bu dergilerden özellikle *Forum*, HP'nin ideolojik yaklaşımının şekil almasında etkin bir konuma sahiptir. Nitekim derginin Aydın Yalçın, Muammer Aksoy ve Münci Kapani gibi ileri gelen isimleri, ilerleyen zamanlarda HP'ye katılmıştır (Özçetin ve Demirci, 2005: 542, 547). Liberal kanadın HP'yi kurması neticesinde ise, DP içerisinde muhafazakâr kanadı temsil eden milletvekillerinin nüfuzu artmıştır. Dolayısıyla Koca'ya (2019: 312-313) göre bu durum Menderes'in, ekonominin kötü gidişine paralel bir biçimde muhafazakâr milletvekillerinin sayısını göz önüne alarak, dini popülizme daha sık başvurmasına neden olmuştur. Bu da, partinin dini popülizme daha meyilli hale gelmesine yol açmıştır. Neticede partinin liberal çizgisinden ödün verdiği yorumları yapılmıştır. Diğer taraftan HP, DP'nin ekonomi politikasının da sözde liberal olmasına karşın; gerçekte iktisadi sisteme piyasanın değil, hükümetin hâkim olduğunu iddia etmiş, uygulanan sistemi "kuvvetli bir devletçilik yolu" olarak adlandırmıştır (Bora, 2017: 540). Bu bağlamda HP'yi kuran bu hizip, DP'nin siyasal tutumunu eleştiren bir beyanatta bulunmuştur (Yeni Gün Gazetesi, 1957'den aktaran: Çakmak, 2008: 166):

[DP] Türk siyasal hayatına karışan bir kuvvet olarak, daha doğuştan bazı zaaf unsurları ile faaliyete başlamıştır. Fikirler öne süren bir siyasi hareket şeklinde değil, fakat uzun süren bir gayrimemnunlar koalisyonu halinde ortaya çıkmıştır. İktidarı ele aldıktan sonra da, kütleleri muayyen hedeflere sevk etmek, halka bazı fikir ve idealleri teklif ve ilham ederek kütleleri birleştirme yolunu ihmal etmiştir. Kütleleri, yalnız iktidarın nimetlerini paylaşmak, menfaat ortaklığından faydalandırmak gibi tamamen maddi unsurlarla bir arada tutacağını sanmıştır.

Bu ifadeden de görülebileceği üzere, HP'nin kuruluşunda rol oynayan kişiler, partinin düşünsel esaslar üzerinden bir politika yürütmediğini, DP'nin elinde bulundurduğu iktidar gücünü zamanla yozlaştırdığını iddia etmektedirler. Bu iddialar temelinde HP programında, siyasi kayırma- himaye mekanizmalarının tasfiye edileceği ve dönemin moda olan Keynesyen fikirlerin paralelinde planlı bir piyasa ekonomisi güdüleceğine dair liberal-demokratik ilkeleri vurgulamıştır (Bora ve Ünüvar, 2019: 174) Aynı zamanda basın hürriyeti, üniversite özerkliği, tarafsız Cumhurbaşkanı ve yargı bağımsızlığı gibi konulara da dikkat çekmiştir. Dolayısıyla HP'nin siyasi tutumu, klasik hak ve hürriyetlerin tanınması temelinde yükselmiştir (Demirel, 2019: 350). Ancak HP, tüm bu söylemlerine rağmen 1957 yılında yapılan seçimlerde oyların %3,8'ini alarak mecliste yalnızca dört sandalye elde edebilmiştir. Seçim sonuçlarından da anlaşılacağı üzere ülke geneline yayılan örgütlü bir tabana sahip olamadığının farkına varan ve liberal siyasi prensiplere sahip aydınların ağırlıkta olduğu bu

parti (Zürcher, 2019: 269), seçmen tabanına hitap etmekte zorlanmıştır. Bir başka ifadeyle bu tabanı, ülkeyi DP hükümetinden daha iyi yönetebileceğine inandıramamıştır (Demirel, 2019: 350). Akabinde parti, 24 Kasım 1958 tarihinde olağanüstü bir kongre yapmıştır. Kongreye gelen hükümet komiseri, kongreyi dağıtmak için emir aldığını, karşı gelinirse zor kullanacağını söylemiştir. Uzun süren görüşmelerden sonra 5 muhalife karşı 175 delegenin oyu ile kongrenin ve partinin kapatılmasına karar verilmiştir. HP'li milletvekillerinin büyük bir çoğunluğu CHP'ye katılırken, bir kısmı da DP'ye geri dönmüştür (Tökin, 1965: 89-90).

Görüldüğü üzere, HP'nin siyasi programında vurguladığı ilkelerin, DP'ye oy veren seçmen tabanı için öncelik olmadığı anlaşılmaktadır. Bu duruma, liberal siyasi prensiplere sahip entelektüel camiadan gelen aydınların parti içerisinde yer alması ve bu kişilerin Hamit Emrah Beriş'in ifadesiyle, "Liberal değerleri Kemalist ilkeler doğrultusunda meşrulaştırmaya çalışan" zihniyet dünyaları ve yaşam biçimleri sebep olmuştur. Kısacası, HP seçmen tabanına CHP kadrolarını hatırlatmış görünmektedir (Demirel, 2019: 350). Bir partiden ziyade fikir kulübü olduğu düşüncesiyle eleştirilen bu partinin (Demirel, 2019: 351) CHP'lilerden pek farklılaşmayan bir biçimde yansıttığı izlenim, partinin ülke tabanına yeterli bir şekilde yayılamamasına sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla son olarak HP'nin, DP ve CHP içinde kendini rahat hissedemeyen ancak seçmen tabanında da yeterli karşılığı bulunmayan, bu nedenle de azınlıkta kalan bir parti olduğu ifade edilebilir (Demirel, 2019: 353).

Buraya kadar anlatılanlar ışığında DP hareketinin ortaya çıkışından itibaren siyasal ve düşünsel bağlamda sistemli, salt muhafazakâr veya liberal bir çizgi taşıdığı söylenemez (Safi, 2018: 167). Zaten DP içerisinde muhafazakâr-liberal hizipleşmeler neticesinde ortaya muhafazakâr eğilimleri ağır basan MP ve liberal eğilimleri ağır basan HP ortaya çıkmıştır. Bunlardan MP, siyasi hayatına çeşitli isimlendirmelerdeki partilerle devam ederken; HP, siyasi hayatına devam edebilecek yeterli bir tabana ulaşamamıştır. Bu nedenle Türk siyasal hayatında liberal anlayışın en başından beri güdük kaldığı gerçeğiyle karşı karşıya olunduğu aşikârdır. Ancak yine de HP, Türkiye'de liberalizmin inkişafı açısından önemli bir partidir. Bu önemi, partinin kendisini liberal olarak tanımlayarak, 1950'li yılların ortalarında Türk toplumunu yirminci yüzyıl modern liberal düşünce ile tanıştırmada yatmaktadır (Özçetin ve Demirci, 2005: 541).

2.3. Adalet Partisi İçerisindeki Muhafazakâr- Liberal Hizipleşme

AP, kurulduğu tarih olan 1961 yılından 1980 darbesine kadar olan dönemde Türk siyasal hayatına damgasını vurmuş bir partidir. Merkez sağ siyaset için önemli bir konumu ifade eden bu partiyi anlamak/anlamlandırmak hem Türk siyasal hayatında kritik bir döneme tekabül eden 1961-1980 dönemini, hem de Türkiye'nin yönetiminde çoğu zaman söz sahibi olmuş merkez sağ siyasetin ideolojisini, siyasi pratiğini ve zihniyet dünyasını çözümlemede önemli ipuçları sağlayacaktır (Demirel, 2017: 11). Bu çalışmanın, genel olarak merkez sağ siyaseti anlamlandırmanın öncesinde merkez sağ siyaset içerisinde muhafazakâr-liberal hizipleşmenin ne şekilde bir görüntü verdiğini ön

plana çıkarma amacı güttüğü göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla AP'nin salt bir ideoloji ekseninde kurgulanmış parti programına sahip olmaktan çok iktidarın nimetlerinden faydalanma amacıyla bir araya gelmiş bir topluluk olduğu iddiası (Demirel, 2017: 10), tam da bu parti içinde teşekkül eden hizipleşmelerin ne şekilde ortaya çıktığını çözümlmek açısından büyük bir önem arz etmektedir.

27 Mayıs 1960 Darbesi'yle kapatılan DP sonrasında sivil yönetime dönüş, siyasal özgürlüklerin tam manasıyla kurumsallaşması şeklinde olmamıştır. Bu nedenle DP'nin devamı sayılabilecek siyasal hareketler, rejime yönelik tehdit unsuru olarak algılanmaya devam etmiştir. Nitekim bu algıyı, 27 Mayıs Darbesi'nden sonra kurulan koalisyonların İsmet İnönü liderliğinde olması gerektiğine dair telkin ve baskıda görmek mümkündür. Ancak 1961 Anayasası ile birlikte oluşan görece özgürlükçü ortam, farklı ideolojik çerçevelere sahip partilerin kurulmasına da olanak sağlamıştır. Bu nedenle 1960 öncesi dönemde çeşitli saiklerle bastırılan ideolojiler kendini daha rahat ifade edebilmeye başlamıştır. Kendini daha rahat ifade edebilen, aynı zamanda daha rahat bir şekilde örgütlenebilen hareketler, hızlı bir siyasal ve toplumsal kutuplaşmayı da beraberinde getirmiştir. İşte bu ortam, 1960 sonrası Türkiye'sinde pek çok şeyin konuşulabildiği ancak toplumsal kaosun ve siyasal istikrarsızlığın yaşandığı bir tabloyu karşımıza çıkarmıştır (Tekin ve Okutan, 2015: 155).

27 Mayıs Darbesi'yle DP'nin kapatılmasının ardından merkez sağ kanatta önemli bir boşluk meydana gelmiştir. Bu boşluğu doldurmak amacıyla daha önce DP içerisinde siyaset yapmış eski figürler ile siyaset sahnesinde ilk kez yer alacak kişiler, DP'nin ülke geneline yayılmış ancak dağınık bir şekilde bulunan teşkilatını yeniden canlandırmayı arzulamışlardır (Tökin, 1965: 103). Zaten AP içerisindeki en önemli unsur, DP içerisinde siyaset yapmış eski figürlerdi. Bu bağlamda il ve bölge düzeyindeki DP örgütlerini yenileyerek AP'nin ülke çapında en kısa zamanda teşkilatlanmasını sağlayan da bu kişilerdir (Ahmad, 2020: 235). Diğer taraftan 27 Mayıs Darbesi'yle parti faaliyetlerine getirilen yasakların 13 Ocak 1961'de gevşetilmesiyle yeni partilerin kurulmasının önü açılmıştır (Ahmad, 2020: 233). Böylelikle bahsedilen saiklerle hareket eden grup, merkez sağda DP'nin yerini dolduracak olan AP'yi 11 Şubat 1961 tarihinde kurmuştur. Partinin ilk genel başkanlığı görevine, cuntanın orduyu gençleştirme projesi çerçevesinde geniş kapsamlı bir tasfiye hareketi başlatması nedeniyle emekli edilen General Ragıp Gümüşpala getirilmiştir. Elbette, Gümüşpala'nın bu göreve getirilmesinde ordunun memnun edilmesi amacının güdüldüğü söylenebilir (Heper, 2011: 196). Böyle bir amacın güdülmesinde, DP'nin devamı niteliğinde olacak bir parti hüviyetine girişen AP'nin kendisini koruma altına alma gerekliliği hissetmesinin neden olduğu aşıkârdır. Zira AP'nin başlangıçta ordunun güvenini aldığını söylemek güçtür. Bu güvensizliğin temelini, 1965 genel seçimlerinden birkaç gün önce General Sıtkı Ulay'ın, ordunun AP'nin temellerini attığını ve partiyi yönetme görevini şerefli bir askere emanet ettiği şeklindeki beyanında görmek mümkündür (Milliyet Gazetesi, 5 Ekim 1965'den aktaran: Ahmad, 2020: 234). Ayrıca parti yönetiminde tek adamlık tutkusundan uzak olan Gümüşpala'nın genel başkanlığa getirilmesi, partinin zıt kanatları arasındaki kritik dengenin sağlanmasında önem arz etmiştir (Demirel, 2017: 33). Darbe sonrası Türkiye'sine

hâkim olan bu ortam içerisinde yapılan 15 Ekim 1961 seçimleriyle %34,8 oy alan AP, CHP'nin ardından ikinci parti olmuştur. Seçim sonuçlarında DP'nin mirasçıları olarak görülen AP ve Yeni Türkiye Partisi'nin (YTP) toplam oy oranının 48,5 olması (YTP: %13,7), ordu komutanlarının DP geleneğinin devam ettiğine dair tedirginliklerinin artmasına sebebiyet vermiştir. Bu tedirginliğin ortadan kalkıp sivil yönetime geçişin sağlanabilmesi ise ancak Cemal Gürsel'in başkanlığında siyasi parti liderleriyle yapılan protokolle mümkün olmuştur (Tekin ve Okutan, 2015: 159-160). Seçim sonuçlarının ardından, Kasım 1961'de CHP ile kurulan koalisyon hükümeti Mayıs 1962'ye kadar sürmüştür (Heper, 2011: 196). AP-CHP arasında kurulan bu koalisyon hükümetinde, bakanlıklar eşit bir şekilde dağıtılmış olmasına rağmen İnönü'nün ısrarlı çabaları netice vermemiş, AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala hükümette yer almamıştır. Dolayısıyla Gümüşpala'nın yer almadığı bir kabine, AP'nin Bakanlar Kurulu'na bağlılığını zayıflatan önemli bir sebep olmuştur (Ahmad, 2020: 215-216). Gümüşpala'nın Bakanlar Kurulu'nda yer almamasının ise, tabandan gelen tepkileri bir nebze de olsa göğüsleyebilmek amacına matuf olduğu söylenebilir (Toker'den aktaran: Demirel, 2017: 35). Akabinde koalisyon ortakları arasında yaşanan çeşitli sorunlar nedeniyle ve yeni koalisyonun daha uyumlu olacağı ümidiyle İnönü, 30 Mayıs 1962 yılında istifa etmiştir (Ahmad, 2020: 218-219). Böylelikle AP'nin koalisyon ortağı olmadığı bir biçimde –20 Şubat 1965'te ilan edilen son koalisyon hükümeti hariç- Ekim 1965 yılına kadar ülkede çeşitli koalisyon hükümetleri kurulmuştur. Diğer taraftan AP'de ise, Ragıp Gümüşpala'nın 1964'te vefatı üzerine genel başkanlık sorunu ortaya çıkmıştır. İnşaat mühendisi olan Süleyman Demirel, Sadetin Bilgiç ve Tekin Arıburun karşısında kongre tarafından büyük bir çoğunlukla seçilerek partinin yeni genel başkanı olmuştur (Tökin, 1965: 106). Arıburun ve Bilgiç'in aday oldukları bu kongrede Demirel'in rakiplerine göre en önemli avantajı, siyasi geçmişinin temiz olmasından kaynaklanmaktadır. Buna karşın kongrede Demirel'in en büyük rakibi olan Bilgiç'in, müfrit AP'li olduğu, parti içindeki aşırı milliyetçi ve İslamcı kanadın temsilcisi olduğu görüşü hâkimdi (Demirel, 2017: 37). Bu nedenle seçmen tabanına daha iyi hitap edebileceği düşünülen Demirel'in genel başkanlığa gelişiyle, onun liderliğinde girilen 10 Ekim 1965 seçimlerinde büyük bir başarı kazanılmıştır. AP, seçimlerde %52,8 oy oranıyla tek başına siyasi iktidar olma şansını elde etmiştir (Tekin ve Okutan, 2015: 160). AP'nin seçimlerde başarı elde etmesinin arkasında, DP'nin bir devamı olarak görülmesi ve heterojen nitelikte bir parti hüviyetine sahip olmasının yanı sıra; insan haklarına saygılı hukuk devleti anlayışı, adalet, hürriyet, milli egemenlik ve cumhuriyet esaslarına bağlılık, kalkınmacı ekonomik politikalara vurgu, din ve vicdan hürriyeti çerçevesinde temellendirilebilecek bir laiklik anlayışı, sendikal hakların anayasal güvence altına alınmasının gerekliliği, ülkenin toprak bütünlüğünü koruma hedefinden sapmayan bir dış politika güdüleceğine dair söylemlerin parti programında yer almasının da etkisi vardır (Tökin, 1965: 104-105). Bu bağlamda merkez sağ siyasetteki diğer partiler gibi AP'de, liberal değerleri muhafazakâr anlayışla harmanlayan bir kitle partisidir. Din ve vicdan hürriyeti çerçevesinde halkın dini isteklerine karşı hoşgörülü davranması, partinin kırsal kesimden destek almasını da kolaylaştırmıştır (Heper, 2011: 196). Demirel'in liderliğiyle kendisini parti programına paralel olarak daha iyi tanımlamaya başlayan AP; siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda daha fazla vakit harcayarak parti içi çekişmelere harcadığı enerjisini bu alanlarda kullanmış ve parti altın çağını yaşamıştır.

Elbette harcanan enerjinin siyasal ve sosyal alanlara yoğunlaşmasında 1964 sonrası siyasal ortamının “normalleşmesinin” de etkisi göz ardı edilemez. Zira Gümüşpala ve ekibinin, 1964 yılına kadar partinin açık tutulmasını sağlamak, müfritler ve ılımlılar arasındaki kritik dengeyi korumak gibi uğraştığı birçok mesele vardır (Demirel, 2017: 39). Yine de parti içerisinde bir nebze iyiye giden ortam, 1960’ların sonundan itibaren tekrar bozulmaya başlamış ve AP içindeki huzursuzluk tekrar gün yüzüne çıkmıştır.

Yukarıda AP’nin 1965 yılına değin geçirmiş olduğu serüvene ilaveten, bu çalışmanın mahiyeti gereği asıl önemli olan partinin hangi kesimleri ve bu kesimleri nasıl temsil ettiği. 1970’li yıllara kadar AP, sadece merkez sağın değil; bahsedildiği gibi sağın tüm değerlerini bünyesinde bulunduran heterojen bir parti hüviyetinde olmuştur. Parti, din temelli normlar üzerine kurulu bir toplumsal/siyasal düzen özlemi içinde olup; İslami düşünceleri ağır basan kişileri, Türk milliyetçiliğinin irksal boyutlarını ön plana çıkararak aşırı milliyetçileri, bu kesimlerle beraber İslâm medeniyetiyle Türklerin İslâmiyet öncesi kültürleri arasında benzerliklerin olduğuna inanan Türk-İslâm sentezcilerini barındırdığı gibi liberal-demokrat eğilimler taşıyan kesimi de bünyesinde bulundurmıştır (Demirel, 2005b: 548; Zürcher, 2019: 329). Dolayısıyla 27 Mayıs Darbesi’ne karşı bir tepki olarak kurulan AP’de hâkim bir kimlik bulunmamaktaydı (Ahmad, 2020: 243). Darbe’den kaynaklanan mağduriyet hissi ve bu darbeye karşı olanların bir araya gelme isteği, AP’nin kimliğindeki en hâkim unsurlardır (Demirel, 2017: 28). Ancak bu durum, aşağıda detaylı bir şekilde anlatılacağı üzere 1970’lerle birlikte değişmeye başlamıştır. Çünkü AP’de siyaset yapan kişilerin uzlaştırılması zor fikirleri, çoğu zaman hipertansiyona sebep olmuştur (Demirel, 2017: 31).

Türkiye’de kapitalizmin derinlik kazanmasıyla başlayan ekonomik ve sosyal dönüşümle birlikte merkez sağ siyaset, 1960’ların sonundan itibaren toplumun farklı kesimleri arasındaki çıkar dengelerini koruyamamış ve merkez sağ siyasetteki bağdaşmaz bütünlük dağılmaya başlamıştır (Koca, 2020: 374). AP’deki muhafazakâr milletvekillerinin tasfiyesi ve bu kişilerin yeni parti oluşumları içine girmesiyle Süleyman Demirel ve ekibinin partiye hâkim olması, merkez sağ siyasetteki dağınıklığın başladığı öncü olaydır. Temel söylemini, “itidal ve muvazene” üzerine kuran AP içinde zamanla yaşanan çeşitli görüş ayrılıkları, parti içerisinde mutedil, müfrit, aşırı sağcı, ırkçı şeklindeki hizipleşmelere neden olmuştur. İşte birtakım aşırılıkları barındıran düşünceleriyle partinin merkez sağ söylemini kemirmeye başladığına inanılan gruplar, Süleyman Demirel’in genel başkanlığa seçildiği kongrede tasfiye edilmeye çalışılmıştır (Tökin, 1965: 105-106). Demirel’in genel başkanlık koltuğuna oturması, parti içerisindeki huzursuzluğun artmasını da beraberinde getirmiştir. Bu huzursuzluğun bir sonucu olarak Demirel, genellikle milliyetçi-muhafazakâr isimler hedefte olmak üzere zaman zaman ihraç yolunu da kullanmıştır (Tekin ve Okutan, 2015: 165). AP içerisindeki muhafazakâr-liberal çatışmanın sebebi, başlangıçta AP’nin ülke genelinde teşkilatlanmasını tamamlarken büyük oranda DP’nin mirasını kullanmasında yatmaktadır. DP teşkilatlarının elinde bulunduran grup, gerçek liderlerin hapiste olduğu kanaatiyle eski DP’li figürler için mevzubahis olan genel af konusuna büyük bir önem vermiştir. Ancak Demirel’in genel

başkanlığa seçilmesiyle beraber kendi bağımsız yerel organlarını kurması, parti içerisindeki tartışmaları alevlendirmiştir (Ahmad, 2020: 243). Bu tartışmaların en önemlisini, Sadettin Bilgiç etrafında bütünleşen muhafazakâr milletvekillerinin, Demirel ve ekibini eski Demokratlar için istenen siyasi af konusunu ağırdan almakla eleştiren suçlamaları oluşturmuştur (Heper, 2011: 197). Nitekim Bilgiç etrafında bütünleşen muhafazakâr milletvekilleri eski Demokratlar için istenen af konusu bağlamındaki eleştirileriyle beraber, Demokratik Parti (DKP) kurulduktan sonra da bu partinin, kapatılan DP'nin mirasına sahip çıkan tek parti olma amacı güttüğünü ifade etmişlerdir. Bu nedenle AP içerisinde hizip hareketi olarak ortaya çıkan DKP, sadece AP'ye karşı bir rakip olmadığını göstermeye çalışmıştır. Aynı zamanda kapatılan DP'nin mirasına sahip çıkarak AP'nin de üstünde bir konum elde etmeyi amaçlamıştır (Karataş, 2020: 222). Bu saiklerle hareket eden söz konusu grup, 27 Kasım 1966'da toplanacak olan Üçüncü Genel Kongre'de parti hakimiyetini ele geçirmeyi umut etmiştir. Lâkin liberal kanat karşısında muhafazakâr hizip ağır bir yenilgi almıştır. Bu durum, Demirel'in parti içerisinde daha etkin ve otoriter olması demektir. Yine de, 1967'de parti içinde Demirel'e yönelik muhalefet açıkça ideolojik bir görüntü almaya başlamıştır. Osman Turan'ın liderlik ettiği muhafazakâr kanat, Demirel'i CHP'lileşmekle suçlamış ve “milliyetçi-muhafazakâr” hareketlerin baskı gördüğünü iddia etmiştir. Turan'ın bu suçlamaları ise kendisinin partiden ihraç edilmesine neden olmuştur (Ahmad, 2020: 244-245). Ardından Demirel, 29 Kasım 1968'de toplanan Dördüncü Genel Kongre'de, partideki denetimi tam anlamıyla ele geçirmiştir (Ahmad, 2020: 246). Demirel, Üçüncü ve Dördüncü Genel Kongrelerden sonra kendisine bağlı “Yeminliler” hizbi aracılığıyla muhaliflerin parti içerisindeki etkinliğini azaltmak için çaba göstermiştir (Bektaş'tan aktaran: Demirel, 2017: 57). Demirel'in partiye hâkim olma çabasına karşın şekillenen hizipler, 1960'ların sonuna doğru Demirel'e yönelik söylemlerinin sertliğini artırmıştır. Böylelikle parti içindeki tüm kanatlar için ortak bir unsur olan 27 Mayıs Darbesi'ne karşıt cepheleşmenin de zayıflamasıyla, farklı hiziplerin partiden ayrılma süreci hızlanmıştır (Demirel, 2017: 53). Partiden ilk ayrılanlar, dini eğilimleri baskın olan kişiler ve aşırı sağcılar olmuştur. Bu kesim Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Milli Nizam Partisi'ni (12 Mart Muhtırasından sonra Milli Selamet Partisi olacaktır) kurmuştur (Heper, 2011: 197). Partideki aşırı milliyetçi kanadın rahatsızlığı iki temel noktadan kendisini göstermiştir. Birincisi, kalkınmanın salt maddi boyuta indirgenerek manevi kalkınmanın ihmal edilmesidir. Yani partinin, “Büyük Turan” veya dünyaya örnek olacak Türk yetiştirmek gibi yüksek ideallerden uzak seküler bir hüviyet barındırmasıdır. İkincisi ise, Demirel hükümetlerinin dünyadaki gelişmeler paralelinde, Türkiye'de de vuku bulan işçi ve öğrenci hareketlerine karşı itidalli tutumundan duyulan rahatsızlıktır (Demirel, 2017: 55-56). Öte yandan, Necmettin Erbakan liderliğinde siyasal ve toplumsal hayata yönelik motivasyonlarını İslamiyetten alan kesimin kurduğu MNP ise, AP'yi uluslararası bağlantıları olan büyük sanayi ve ticaret burjuvazisininin aracısı olmakla suçlamıştır (Demirel, 2017: 54-55). “Millî Görüş” şeklinde kendisini ifade eden bu siyasi hareket, aynı zamanda sağ ve sol ideolojileri gayri-millî ve gayri-dini ilan etmiş, ithal ideolojiler olarak sert eleştirilere tabi tutmuştur. Erbakan'ın, Demirel ve daha sonrasında Özal gibi liderleri de “renksiz, kokusuz sağcılar veya liberaller” diyerek eleştirmesi; bu hareketin, merkez sağ siyasetle kendisi arasında birçok açıdan fark görmesinden dolayı önemlidir (Taşkın, 2009: 464-

465). Bu nedenle Türk sağı içerisinde merkez sağ, muğlak bir program aracılığıyla farklı kesimler arasındaki dengeyi sağlarken; yukarıda bahsedilen iki kesimin partileşmesi sonucunda mevcut denge kaybolmuştur. Partileşen milliyetçi ve kaynağı İslamiyetten alan kesim, merkez sağa göre daha doktriner bir hüviyet taşımışlardır. Dolayısıyla bu kesimlerin ideolojik netlikleri, onları merkez sağ siyasetten daha farklı bir konuma yerleştirmiştir (Koca, 2020: 374).

AP'nde yaşanan bu ayrılıklar neticesinde Demirel'in partideki konumunun iyice güçlenmesiyle parti içindeki eski DP'li figürler, 1969 genel seçimlerinde eski DP taraftarlarından oy kullanmamalarını istemişlerdir. Nitekim seçimi Demirel'in kazanmasına rağmen katılım oranı yüzde %64,3 te kalmıştır. Bu katılım oranı hem Türkiye hem de Demirel için tehlikeli bir durumdu (Ahmad, 2020: 246). Genel seçimle birlikte rüzgâr Demirel'e karşı esmeye başlamıştır. Ancak kendisine karşı yöneltilen bütün suçlamalara rağmen Demirel parti üzerindeki denetimini kaybetmemiştir. Böylelikle Demirel'i düşüremeyeceğinin farkına varan muhafazakâr hizip, parti içi mücadeleden vazgeçerek DKP'nin kurulduğunu ilan etmiştir (Ahmad, 2020: 248-249). Böylelikle zaten bir doktrin partisi olmayan, Cizre'nin tabiriyle “toplayıcı parti (catch-all party)”, Koca'nın tabiriyle “gevşek çıkarlar federasyonu kimliğine sahip” (Koca, 2020: 374) AP'nin, muhafazakâr grupların partiden ayrılmasıyla hâkim kimlik sorunu bir nebze azalmıştır. Buna rağmen parti, siyasal hayatı boyunca temsil ettiği seçmenlerin ideolojilerini tam bir netlikle tanımlayabilen bir niteliğe sahip olamamıştır (Demirel, 2017: 31). 1969 seçimlerinden sonra muhafazakâr kesimle iyice gerginleşen tüm bu ilişkiler odağında, Şubat 1970'teki bütçe oylamasında AP içindeki Demirel ve ekibine muhalif olan grup, hükümetin Bütçe Kanun Teklifine ret oyuyla karşılık vermiştir. “41'ler Hareketi” olarak nitelendirilen 41 kişilik ret oyu veren bu grup, DKP'nin kuruluşunda yer almıştır (Tekin ve Okutan, 2015: 165). Akabinde 1965-1970 yılları arasında Meclis Başkanlığı yapan Ferruh Bozbeyli'nin de 41'lere katılmasıyla 18 Aralık 1970 günü DKP kurulmuştur (Aydın ve Taşkın, 2015: 199). Heper (2011: 197), Bozbeyli ve arkadaşlarının; DP'nin mirasını, kırsal nüfusu ve ifade edilen ikinci kesim iş dünyasının çıkarlarını temsil etme iddiasıyla AP'den ayrılarak DKP'yi kurduklarını iddia etmiştir. Okutan'da (Tekin ve Okutan, 2015: 161) buna benzer düşüncelerle, yani AP'nin zamanla büyük burjuvazinin yanında olup burjuva sınıfının büyüyemeyen kesimiyle bağlarını koparmasının, bu ikinci kesimi sahiplenebilecek bir siyasal hareket olma amacı güden DKP'nin doğuşuna hız kazandırdığını ifade etmiştir. Ancak bu iki yazarın aksine Demirel ise (2017: 58-60), Bozbeyli ile yapılan görüşmeden de hareketle bu görüşlerin yanlış olduğunu, AP gibi pragmatik bir partinin burjuva sınıfının büyüyemeyen, daha çok Anadolu'da yoğunlaşan küçük burjuvaziye tamamen sırtını döndüğünü düşünmenin abartılı bir iddia olduğunu belirtmektedir. Bakıldığı zaman DP'nin, tek parti dönemi CHP'sine karşı yürüttüğü siyasal mücadele, DKP'nin ortaya çıkmasındaki en temel faktörlerden birisidir. Bu bağlamda DKP, AP/Demirel'e karşı DP'nin mirasını temsil etme ve merkez saği birleştirme gibi ağır bir tarihsel misyon üstlenmeye çalışmıştır (Karataş, 2020: 228). Kendisine DP'nin mirasını temsil etme ve merkez sağda bütünleştirici bir misyon yükleyen DKP'nin siyasal ilkeleri, idealist bir söyleme sırtını dayayıp; genel itibarıyla merkez sağ siyasetin temel özelliklerini içermektedir. Bu nedenle DKP'nin sadece Anadolu'da yoğunlaşan küçük burjuvazi üzerine siyaset

yapma amacını güttüğünü söylemek doğru olmayacaktır. Nitekim parti, 27 Mayıs sonrasındaki siyasi partilerin temel söylemlerinin başında gelen “kalkınma” vurgusuna eşlik etmesine rağmen programına “manevi kalkınma” vurgusunu da dahil etmiştir. Parti, Türk tarihi ve İslam inancı vurgusunu sıklıkla kullanarak, hem AP’ye karşı hem de benzer seçmen tabanına seslendiği MHP ve MNP-MSP geleneğine karşı bir boşluk oluşturmamaya çalışmıştır. Bundan dolayı DKP’nin, kalkınma temelli bir söylem üreten AP’ye göre milliyetçi-muhafazakâr yönü daha ağır basmaktadır (Karataş, 2020: 223). Bu bağlamda DKP, AP içindeki muhafazakâr kanat ile liberal kanadın çatışmasından doğan bir parti olması nedeniyle Türk siyasal hayatındaki muhafazakâr-liberal hizipleşmeler çerçevesinde incelenecek çalışmalarda kendisine önemli bir yer edinmiştir (Tekin ve Okutan, 2015: 165).

AP içinde milliyetçi- muhafazakâr görüntü yukarıda bahsedildiği gibi şekillenirken; Demirel çevresinde oluşan liberallik çizgisi ise, AP’nin kapatıldığı 1980 yılına kadar dönem dönem farklı görüntüler verecektir. AP başlangıçta temel hak ve hürriyetlerin korunması bağlamında liberal bir savunuyu geliştirmeye çalışsa da, hem 27 Mayıs’ın yarattığı ortam hem de partinin heterojen yapısı AP’nin bu savunuyu tutarlı bir biçimde yapmasına imkân vermemiştir (Demir, 2017: 490). Dolayısıyla bu farklı görüntülere bakıldığı zaman Demir’in ifadesiyle (2017: 485), “AP’nin hikayesi, zayıf bir liberal demokrasi ile köklü bir otoriter siyasetin arasına sıkışan Türkiye demokrasisinin hikayesidir aslında” tespiti dikkate değerdir. Liberal demokratik rejimi, öncülü olarak gördüğü DP gibi milli irade söylemi ekseninde işler hale getirmek, AP’nin 1960’lı yıllar boyunca en büyük misyonuydu. Ancak 1970’li yıllarla beraber AP, Türkiye Cumhuriyeti’ni ve onun dayandığı varsayılan hür teşebbüscü düzeni, komünizme karşı korumaya çalışmıştır (Demirel, 2005b: 548-549). Demirel bu koruma görevini ön plana çıkarırken, “Keynesyen sosyal refah devleti” döneminin politikacısı olmasının da etkisiyle anti-komünist saiklere dayanan “liberal bir sosyal devlet” söylemi geliştirmiştir. Böylelikle hür teşebbüse, kişi hak ve hürriyetlerine verdiği önemle birlikte vurguladığı sosyal devlet anlayışını, komünizm tehdidine karşı en güçlü söylem olarak vurgulamıştır (Bora, 2017: 547). Bu nedenle Mete Tunçay’ın ifade ettiği gibi AP, kapitalist bir ekonomik anlayışı merkeze alırken aynı zamanda ekonominin devletçi unsurlarını da göz önünde bulunduran, komünizm tehdidine karşı en güçlü söylem olarak geliştirdiği sosyal adalet ve refah devleti gibi kavramlarla gelir dağılımındaki sorunlara eğilmenin şart olduğunu düşünen bir kitle partisi hüviyetinde olmuştur (Demir, 2017: 515). Zira, AP serbest piyasa ekonomisine dayalı kalkınma anlayışını benimsemesine rağmen “bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler” felsefesine uygun bir ekonomik politika gütmemiştir (Demirel, 2005b: 566). Ekonomik kalkınma hedefine daha çok devlete aktif roller verilmesiyle ulaşılmaya çalışılmıştır (Demirel, 2005: 575). Diğer taraftan AP’nin merkez sağ siyasetin en önemli dayanağı olan dini-geleneksel değerlere vurgusu, muhafazakârlık çerçevesinde değerlendirilse dahi, AP’nin hâkim özelliğinin muhafazakâr değerler etrafında şekillendiği söylenemez. AP, muhafazakâr değerlerle şekillenmiş düşünce ve davranış kalıplarına sahip olmasına rağmen ekonomik kalkınma ve milli iradeyi tecelli ettirme misyonu çerçevesinde hem siyasi, hem de toplumsal yapıda değişim ve dönüşümü vurgulayan, bu doğrultuda faaliyet gösteren bir partidir (Demirel, 2017: 345). Nitekim

1970'lerle beraber milliyetçi ve hayata ilişkin referanslarını İslamiyetten alan kesimlerin partiden ayrılmasıyla AP'nin temsil ettiği merkez sağ, ideolojik argümanlarını azaltıp, esin kaynağını kalkınmaya dayalı politikalarından alacaktır (Aytürk ve Bora, 2020: 320). AP'nin liberallik vurgusu hakkında tüm bu söylenenler toparlanacak olursa, 1960'lı yıllar boyunca partinin milli irade söylemi çerçevesinde yürüttüğü mücadele, Türkiye'de liberal demokrasinin asgari anlamda oturması için verilmiş bir mücadele olarak görülmelidir. Elbette 27 Mayıs Darbesi'nin yaratmış olduğu şartların da, partinin liberal demokrasinin ilkeleriyle eklemlenmesine ön ayak olduğu söylenebilir. Ancak ordu, merkez sağ tarafından bir ölüm-kalım meselesi olarak dikkate alınması gereken önemli kurumdu. Dolayısıyla AP özelinde baktığımız zaman, ordu ile ilişkilerde partinin direnci azaldıkça; parti, ordu ile olan ittifaka önem vermiştir. Bu nedenle ordu ile içine girilen ittifak, partinin liberal demokrasi ile olan ilişkisini ciddi biçimde zedelemiştir (Demir, 2017: 513; Aytürk ve Bora, 2020: 317).

AP içinde bulunan daha milliyetçi, muhafazakâr, İslâmcı grupların bu partiden koparak kurmuş olduğu MHP ve MNP/MSP'nin konumları itibarıyla daha farklı kesimleri temsil ettiği ifade edilebilir. Bununla birlikte, AP ile DKP'nin hitap ettiği seçmen tabanı arasında sınıfsal ve ideolojik bir farklılıktan bahsetmek pek mümkün değildir. Dolayısıyla 1980 Darbesi'ne kadar olan süreçte Türkiye'nin merkez sağ olma gayretindeki bu iki partiyi sınıflandırırken AP'nin daha liberal, DKP'nin ise daha milliyetçi-muhafazakâr bir çizgide hareket ettiği söylenebilir (Koca, 2020: 376). Ancak yine de unutulmamalıdır ki, 1970'lerden itibaren genel olarak Türk sağ, milliyetçilik ve anti-komünist söylemler çerçevesinde şekillenmektedir. Bu bağlamda merkez sağ siyaset de, anti-komünist ve milliyetçi yönleri ağır basan bir çizgide hareket etmektedir (Koca, 2020: 378). Öte yandan 1970'lerden itibaren yaşanan siyasal istikrarsızlık, arkasından toplumsal huzursuzluğu da getirmiştir. Yaşanan toplumsal çatışmalar ve ekonomik daralma, dönemin Türkiye'sinin başat özellikleri haline gelmiştir. AP ve CHP'nin, birbirlerini olduğundan daha sağda veya solda göstermeleri de, toplumsal çatışmaları derinleştiren bir diğer unsur olmuştur (Demirel, 2009: 442). Merkez sağın liderliğinde kurulan Milliyetçi Cephe (MC) Hükümetleri, ne ekonomik krize ne de toplumsal huzursuzluğa çare bulabilmişlerdir. Bu durum ise ekonomik, toplumsal ve siyasî krizi git gide derinleştirip; 12 Eylül Darbesi'ne giden zemini hazırlamıştır. 12 Eylül Darbesi'yle ordu tekrar sivil yönetime el koymuş, tüm siyasi partilerin faaliyetleri yasaklanmış ve AP' de 1992 yılına kadar kapalı kalmıştır (Koca, 2020: 393).

2.4. Anavatan Partisi İçerisindeki Muhafazakâr- Liberal Hizipleşme

1980 yılı, Türkiye için birçok sorunun zirve noktasına ulaştığı bir yıl olmuştur. Siyasal şiddet, iktisadi krizler, 6 Nisan 1980'de görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün yerine ortak bir adayda anlaşılabilmesi nedeniyle bir türlü sonuç vermeyen oylamalar içinden çıkılmaz sorunlar silsilesi halini almıştır (Aydın ve Taşkın, 2015: 325). Ayrıca 1980 yılına gelmeden de, 12 Mart Muhtırası sonrasında yapılan seçimlerde güçlü ve tek partiden oluşan bir hükümet kurulamamıştır.

Kurulan koalisyon hükümetleri de siyaseti, bir uzlaşma yöntemi olarak kabul etmekten ziyade bu dönemde yaşanan toplumsal kaosun meclis ve hükümet bünyesine aynen taşınmasıyla beraber uzlaşmazlık ve vurdumduymazlık olarak görmüştür (Tekin ve Okutan, 2015: 187). Yaşanan toplumsal kaos ve siyasal krizlerle birlikte ekonomik bunalımlar da kendisini iyiden iyiye hissettirmiştir. 1979'ların sonlarına doğru enflasyon yüzde 70'leri aşmış, karaborsa yaygınlaşmıştır (Zürcher, 2019: 305). Dönemin Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal ve ekibi, mevcut ekonomik sorunlara çözüm olacağı düşüncesiyle IMF ve Dünya Bankası'nın yapısal reform önerilerinin uygulanması koşuluyla vermeyi taahhüt ettikleri kredilerin Türkiye'nin eline geçmesi için 24 Ocak 1980 kararlarını yürürlüğe koymuştur. Ancak bu kararlara, DİSK'in sert direnci, grevler ve fabrika işgalleri şeklinde tepki gösterilmiştir (Aydın ve Taşkın, 2015: 325). Tüm bunlarla beraber, ordu ise müdahale hazırlığına çoktan başlamış, 2 Ocak 1980 tarihinde Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk aracılığıyla hükümete ve siyasi partilere bir mesaj göndermiştir. Bu mesajda partilerin, "bir an önce milli menfaatler", "Anayasanın ilkeleri" ve "Atatürkçülük" etrafında toplanarak anayasal kurumlara yardımcı olunması gerektiği vurgulanmıştır (Tekin ve Okutan, 2015: 191). 6 Nisan'da Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin olumlu bir sonuca ulaşmaması nedeniyle işler iyice içinden çıkılmaz bir hale gelmiş ve ordu üst yönetiminin "sabırlarını en fazla taşıran girişim" olarak gösterdikleri olay olan 6 Eylül 1980'de MSP'nin düzenlediği Konya Mitingi gerçekleşmiştir (Aydın ve Taşkın, 2015: 326). Ocak 1979'daki İran İslâm Devrimi'nin MSP'yi etkileyen önemli bir olay olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Çünkü İran İslâm Devrimi'nin etkileri, düzenlenen mitingde hissedilmiştir. Öyle ki, bu mitingde şeriata dönülmesi çağrısında bulunulmuş ve İstiklal Marşı'nın okunması reddedilmiştir (Zürcher, 2019: 326). Yukarıda anlatılan tüm bu etkenlerin karışımı neticesinde TSK, 12 Eylül 1980 günü saat 03.00'da iktidara el koymuştur. Darbe liderleri, 24 Ocak Kararları'nın uygulanmasından sorumlu, Başbakanlık müsteşarı olan Turgut Özal ve ekibini ise IMF ve Dünya Bankası'nın yapısal reform önerilerinin uygulanacağına güvencesini vermek için görevde tutmuştur. 1983 yılının Aralık ayına kadar Başbakanlık koltuğunda oturan Bülent Ulusu'nun 1982 yılının Temmuz ayına kadar Başbakan Yardımcılığı görevinde bulunan Özal, elbette tüm ekonomik gelişmelerden sorumlu olmasının avantajını 1983 seçimlerinde oldukça iyi bir şekilde kullanmıştır (Aydın ve Taşkın, 2015: 327).

24 Nisan 1983 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Milli Güvenlik Konseyi (MGK) kararı ile siyasi partilerin kurulmasının önü açılmıştır. Böylelikle 12 Eylül sonrası kurulan ilk siyasi parti, Orgeneral Turgut Sunalp liderliğindeki Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) olmuştur. Bu partiyi merkez solda siyaset yapacak ve İsmet İnönü'nün eski özel kalem müdürü olan Necdet Calp tarafından kurulan Halkçı Parti takip etmiştir. Diğer bir parti ise, 24 Ocak Kararları'nın uygulayıcılarından biri olan ve merkez sağda siyaset yapacak Turgut Özal'ın kurduğu ANAP'tır (Tekin ve Okutan, 2015: 197). Darbe liderleri daha çok ve açıkça MDP'yi ve kerhen de Halkçı Parti'yi desteklemiştir. Bu durum ise Özal'ın ana kozlarından biri olmuş ve ordunun desteklediği iki partiye karşı kendisinin gerçek demokrat olduğu söylemini vurgulamasına zemin hazırlamıştır. Bu nedenle ordunun siyasetten çekilmesini isteyen kesim için Özal ve ANAP cazip bir seçenek haline

gelmiştir (Zürcher, 2019: 323). Aynı zamanda ANAP iktidarının temel politik söyleminin, 1980 öncesi yaşanan toplumsal kaos üzerine inşa edilmesi de büyük bir öneme sahiptir (Mutlusu, 2010: 380). Seçimlerde yüzde 45,1 oy oranıyla 212 milletvekilliği kazanan ANAP, yeni seçim sisteminin büyük partilere sağlamış olduğu avantaj dolayısıyla mecliste yüzde 53'lük bir oranla salt çoğunluğu ele geçirmiştir (Aydın ve Taşkın, 2015: 347). Bu sürpriz sonuçtan sonra Turgut Özal Başbakan oldu. Özal liderliğinde kurulan ANAP ise, merkez sağdaki selefi AP gibi farklı ideolojik akımların ve çıkar gruplarının bir koalisyonuydu. Nitekim parti, modern sanayi burjuvazisinin, Anadolu'nun küçük işadamlarının, MSP ve MHP kökenli figürlerin bir karışımıydı (Zürcher, 2019: 324). Dolayısıyla ANAP kendisini, 12 Eylül öncesindeki dört eğilimin temsilcisi olarak nitelendirmiştir (Tekin ve Okutan, 2015: 203). Bu dört eğilimin temsilcisi olma söylemi, basitçe ifade edilecek olursa liberalizm ile muhafazakârlığın bileşimi olarak ifade edilen “Yeni Sağ” siyaset anlayışına da denk düşmektedir (Çolak, 2016: 356). Şöyle ki, ANAP'ın dört eğilimin temsilcisi olduğu söylemi ve “Yeni Sağ”; katı ideolojik tutumdan uzak, konsensüse ve çoğulculuğa dayalı, modern olanı savunan ancak geleneksel değerlere önem veren bir anlayış içermesi nedeniyle birbirine denk düşmektedir (Turku, 2018: 43; Sakallıoğlu, 1996a: 1250). Ayrıca Özal, devletin görevini esas olarak “bireylerin önündeki engelleri kaldırmak”, “bireylerin önünü açmak” şeklinde tanımlayarak devleti araçsal bir mekanizma olarak görmüştür. Bu bağlamda düşünce yapısı liberal ilkelerden şekillenmesine rağmen içinden geldiği toplumsal kesim itibarıyla muhafazakâr tarafı da olan Özal, liberal ve muhafazakâr değerlerin harmanlandığı “Yeni Sağ” hareketin Türkiye'deki uygulayıcısı olmuştur (Erdoğan, 2000: 229, 230). Dolayısıyla Özal, liberal değerlere yaslanan reformcu programını sadece bürokratik elite işbirliği yaparak değil; içinden geldiği ılımlı muhafazakâr toplumsal kesimle uyumlu bir şekilde yürütmeye çalışmıştır (Erdoğan, 2000: 235). Bu çerçevede ANAP, kendisini dört eğilimin temsilcisi olarak nitelendirmesine rağmen 1960-1980 arasında merkez sağ siyasette önemli bir yeri olan AP'nin eski seçmenlerini de hedef kitle içine almıştır (Köker'den aktaran: Heper, 2011: 205).

Buraya kadar bahsi geçen hususların paralelinde, bir önceki bölümde Koca tarafından AP için kavramsallaştırılan “gevşek çıkarlar federasyonu” ifadesi ANAP için de bir döneme değin kullanılabilir. Zira ANAP, 12 Eylül öncesinde faaliyet gösteren partilerin yasaklı olması sebebiyle 12 Eylül Darbesi'ne karşı tepkilerin tek ses olarak ifade edileceği bir parti hüviyetindeydi. Nitekim siyasi faaliyetten men edilmiş önemli kişilerin yasaklarının kaldırılmasıyla parti dağınık bir görüntü vermeye başlamıştır. Parti, Özal'ın toplumun belkemiğini oluşturduğunu ileri sürdüğü işçilerin, memurların, çiftçilerin, esnafın temsilcisi olduğunu benimsemekle beraber büyük sanayiciler tarafından da desteklenmiş, yüzünü kentli sınıfa da dönmüştür. Özellikle 1991 seçimlerinde büyük kentlerden olmak üzere; 1983, 1987 genel ve 1984 yerel seçimlerinde hem kent hem kırsal kesimlerden teveccüh görmüştür (Heper, 2011: 206). ANAP, büyük sanayiciler ve kentli sınıflardan destek görmesine rağmen kendisinden önceki merkez sağ partilerde olduğu gibi, liberal orta sınıfın güdük olduğu bir toplumda milliyetçi ve muhafazakâr değerlerden hareket ederek seçmen tabanına seslenmeye çalışmıştır (Mutlusu, 2010: 380-381). Bu durum ise ANAP içindeki liberal kesimin, iktisadi politikalar dışındaki politikalarda üstünlüğün muhafazakârlara kaptırmasına neden olmuştur

(İnsel, 2002: 94). Zaten daha önce bahsedildiği gibi Özal'ın partisini tanımlarken kullandığı “Partimiz milliyetçi-muhafazakârdır. Liberalizm ekonomik bir sistemdir. Bizde de öyle bir grup yoktur” ve “Bizim muhafazakârlığımız bazılarının tanıdığı, düşündüğü gibi tutuculuk değildir; adetlerimizi, ananelerimizi ve bunlardan devre uyan en iyilerini en iyi şekilde muhafaza etmektir” demeçleri partinin seçmen tabanına hangi argümanlarla ulaşmış olduğuna iyi bir örnek teşkil eder (Taşkın, 2009: 467-468; Safi, 2018: 176). Ayrıca ANAP'ın, parti programının ikinci maddesinde “milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir siyasal partiyiz” şeklinde kendisini tanımlaması, liberal değerlerden Türk toplumuna hitap etmenin zorluğuna işaret etmektedir (Mutlusu, 2010: 385). Daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa, Özal'ın liderliğindeki ANAP'ın siyaset anlayışı, ekonomik çerçevede şekillenmekte olan bireysel girişime vurguyla beraber devletin yetki alanının sınırlandırılması ve bürokrasinin müdahaleci etkisinin kırılmasını içermektedir. Diğer taraftan parti, muhafazakâr ve milliyetçi değerlerle “devlete sadık-toplumcu” bir söylem geliştirerek; farklı toplumsal kesimler arasında mevcut olan gelir dağılımındaki adaletsizliği azaltmak üzere sosyal adalet ilkesini vurgulamış, bu vurguyla toplumsal kesimlerin “devlete sadık-toplumcu” anlayışlarını daha da pekiştirmeye çalışmıştır (Uluç, 2014: 116).

1980 öncesi ekonomiye hâkim olan ithal ikameci politikaların uygulamada olması sebebiyle Özal'ın, düşünce ve vicdan hürriyeti ve ekonomik girişim eksenli söylemlerde bulunduğu göz önüne alınırsa; bu tarz söylemlerde bulunmasının amacı, girişimci faaliyetlerin önündeki engelleri kaldırmak ve uzlaşmacı politikayla siyasi istikrara katkıda bulunmaktır. Zira Türkiye'de piyasa ekonomisi bu yollarla gelişebilir ve diğer ekonomilerle rekabet etme gücüne erişebilirdi (Heper, 2011: 207). Aynı zamanda dünyanın küreselleşme sürecine girmesi de Özal'ın savunduğu liberal ekonomik politikaları yürürlüğe koyabilmesi açısından önemli bir destekleyici unsur olmuştur. Ayrıca askeri rejimin de bağlılık duyduğu “24 Ocak Kararları”nın sayesinde, ANAP iktidarı savunmuş olduğu politikaları rahatlıkla yürürlüğe koyabilmiştir. Bu bakımdan Özal liderliğindeki ANAP hükümetinin, kendisinden önceki merkez sağ iktidarlardan uygulamış olduğu politikaların hem kendisinden önceki askeri rejimle hem de dünyada benimsenen politikalarla uyumlu olması sebebiyle daha avantajlı olduğu söylenebilir (Mutlusu, 2010: 383-384). Ancak ANAP'ın kuruluşunda ve iktidarının ilk dönemlerinde görülen liberal anlayışın, özellikle ilk yıllarda daha çok ekonomik alanla ilgili olduğu unutulmamalıdır (Erdoğan, 2000: 236). Çünkü ANAP'ın öngördüğü siyasi liberalizm, zamanla 1982 Anayasası'nın temel hak ve özgürlükler üzerindeki baskıcı yönelimine paralel bir biçimde daha muhafazakâr bir hal almıştır. Bu nedenle ANAP, ekonomik liberalizmi sürdürmesine rağmen kuruluşunda görülen liberal değerlerden uzaklaşması kendisini desteklemiş olan basın ve toplumun demokrat kesimlerinden eleştirilere maruz kalmasına sebebiyet vermiştir (Mutlusu, 2010: 385). Örneğin, 1980 öncesi siyasilerinin yasaklarının kaldırılmasının gündeme gelmesi Özal'ı endişelendiren önemli bir konu olmuştur. Dolayısıyla Özal, yasakların kaldırılmasına karşı bir tavır benimsemiştir. Halkoylamasına giden bu konu, az bir farkla olsa da 1980 öncesi siyasetçilerinin lehine sonuçlanmıştır (Heper, 2011: 208). Siyasi yasaklara yönelik

tavrından ötürü basın ve kimi aydın çevrelerin eleştirilerine maruz kalan Özal liderliğinde 1987 seçimlerine giren ANAP'ın oylarında önemli bir azalış meydana gelmiştir. Ancak seçim sistemindeki değişiklikler sayesinde ANAP, Meclis'teki sandalyelerinin yüzde 64,9'unu elde etmeyi başarmıştır (Aydın ve Taşkın, 2015: 359). Yine de eski siyasilerin geri dönüşüyle birlikte 1987 seçimleri sonrası dönem, Özal ve ANAP için oldukça sıkıntılı geçmiştir (Aydın ve Taşkın, 2015: 370). Çünkü bu sonuçlar, ANAP'ın bu döneme değin temsil ettiği merkez sağın bölünmesine ve parti içi muhafazakâr-liberal hizipleşmenin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Sakallıoğlu, 1996a: 1250). Parti içerisinde görülen bu hizipleşmede, başlangıçta hâkim tarafın muhafazakârlar olmasının ve Özal'ın muhafazakâr değerlere olan hassasiyetinin, onun daha muhafazakâr düzenlemeler yaparak popülist bir çizgiye kaymasına neden olduğu söylenebilir (Erdoğan, 2000: 236).

1987 seçimleri sonrasında 1989 yerel seçimlerinin beş ay kadar öne alınmasını öngören bir anayasa değişikliği halkın önüne götürülmüştür. Halkoylamasında yüzde 65 oranındaki “hayır” oyları ise seçimlerin 1989 tarihinde yapılmasını sağlamıştır. 1989 yerel seçimlerini kendisine ve partisine yönelik bir güven oylaması olarak nitelendiren Özal'ın iddialı söylemlerine rağmen parti, ancak üçüncü sırada yer alabilmiştir. Eski siyasetçilerin geri dönüşüyle yerel seçimlerde azınlıkta kalan ancak parlamentoda halen salt çoğunluğu elinde bulunduran ANAP'a yönelik eleştiriler ise, özellikle merkez sağda kendisine rakip olan Demirel tarafından artarak devam etmiştir (Tekin ve Okutan, 2015: 207). Özal ve ANAP için süregiden bu olumsuz havada diğer bir önemli mesele ise Cumhurbaşkanlığı seçimleri olmuştur. Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı görevi 6 Kasım 1989'da biteceği için bu makama yönelik mücadele büyük bir önem arz etmiştir. Özal ise Cumhurbaşkanlığı makamından başka bir seçeneğinin olmadığını düşünmüştür. Nitekim 17 Ekim'de adaylığını açıklamış ve 9 Kasım'da ANAP'ın meclisteki çoğunluğu sayesinde, seçimlerin üçüncü turunda 263 oy alarak Cumhurbaşkanı olmuştur (Aydın ve Taşkın, 2015: 371-372). İşte ANAP içerisindeki muhafazakâr ve liberal olarak nitelendirilebilecek kanat arasındaki asıl çatışma da, Özal'ın Cumhurbaşkanlığı makamına seçilmesiyle başlamıştır. ANAP'ın halk nezdinde desteğinin azalmasına paralel olarak parti içinde hizipçilik de artmıştır. 1988'de İslâmcı ve aşırı milliyetçi hizip, “Kutsal İttifak” şeklinde nitelendirdikleri bir uzlaşmaya varmıştır. Bu hizip, uzlaşmaya varılan ittifak sayesinde partinin merkez karar ve yönetim kurulunda önemli ölçüde bir çoğunluğu elde etmeyi başarmıştır. Kutsal İttifak şeklinde kendisini nitelendiren hizibin sözcülüğünü, Devlet Bakanı Mehmet Keçeciler yaparken; partinin liberal kanadına ise, Dışişleri Bakanı olarak kabinede görev yapan ancak dış siyasete yönelik alınması gereken kararlarda Özal'la yaşadığı çeşitli problemler nedeniyle Şubat 1990'da istifa etmiş olan Mesut Yılmaz liderlik etmiştir (Zürcher, 2019: 328).

Cumhurbaşkanlığı makamına geçen Özal, parti içerisinde muhafazakâr hizibin temsilcisi olarak kabul edilen Yıldırım Akbulut'u Başbakan olarak atamıştır. Buna mukabil, ANAP'ın 17 Kasım 1989 tarihinde yapılan olağanüstü kurultayında da Akbulut partinin genel başkanı olmuştur (Heper, 2011: 209). Akbulut'un Başbakan olarak atanması ve partinin genel başkanlığına gelmesi, Özal'ın partideki etkisini ve gücünü sürdürdüğüne ve Akbulut'un “güdümlü başbakan” olarak

eleştirilmesine yol açmıştır (Aydın ve Taşkın, 2015: 372). Zira Akbulut, Özal'ın gölgesinde ANAP'ın muhafazakâr politikalarını yürüten kişiydi (Safi, 2018: 179). Özal'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde ANAP'a yönelik müdahaleleri de sadece hükümet düzeyinde olmamıştır. Özal, parti içi mücadelelere bir genel başkan edasında müdahalelerde bulunmuş ve eşi Semra Özal'ın ANAP İstanbul İl Başkanlığı için girdiği yarış kazanması adına hamleler yapmıştır. Ayrıca 15 Haziran 1991 tarihinde toplanan ANAP kongresi muhafazakâr-liberal kanadın çatışmasında bir başka önemli gelişmeye vesile olmuştur. Kongrede Özal ailesinin bu sefer Mesut Yılmaz'ı desteklemesiyle “güdümlü başbakan” sıfatıyla eleştirilen Akbulut'un genel başkanlığı ve Başbakanlığı'nın sonu gelmiştir (Tekin ve Okutan, 2015: 208). Nitekim Özal da, 1989-1991 yılları arasında İslâmcı ve aşırı milliyetçi “Kutsal İttifak” denilen gruptan uzaklaşmaya ve ANAP'ın liberal kanadını güçlendirmeye başlamıştır. Özal tarafından liberal kanadın güçlendirilmeye çalışılmasının arkasındaki en önemli sebepler ise, Türk siyasal hayatında uzunca bir döneme damgasını vuran komünizm tehlikesinin Sovyet blokunun parçalanması nedeniyle artık bir tehdit oluşturmaması, bununla beraber Arap dünyasının birçok yerinde ve Orta Asya Türkî cumhuriyetlerinde yükselen İslamcı siyasal hareketlerin daha tehlikeli olabileceği düşüncesidir (Zürcher, 2019: 328). Ayrıca Sovyet blokunun parçalanmasıyla bağımsızlıklarını elde eden Orta Asya Türki cumhuriyetleriyle kurulacak özel ilişkiler ve Orta Doğu'da ABD'nin müttefiki olarak hareket etmek, Özal'a göre Türkiye için önemli bir fırsat kapısıydı (Bora, 2017: 552). Bahsedilen bu mevzilenme, parti içindeki muhafazakâr ve liberaller arasındaki tartışmaların had safhaya çıkmasında oldukça etkiliydi. Muhafazakârlar ve liberaller arasındaki durum böyle olsa da, liberal kanadın lideri Mesut Yılmaz milliyetçilik ve muhafazakârlıktan uzak liberal bir anlayış taşımamıştır. Nitekim 15 Haziran 1991 tarihinde ANAP Genel Başkanı olan Yılmaz, milliyetçilikle kontrol altında tutulmayan muhafazakârlığın dine dayalı bir devlete götüreceği görüşünü benimsemekteydi. Bununla beraber Yılmaz her ne kadar liberal kanadın temsilcisi olsa da, muhafazakârlık ile dengelenmeyen liberalizmin de anarşiye yol açacağına inanıyordu (Heper, 2011: 209). Aslına bakılırsa Yılmaz'ın bu ifadelerinden de görülebileceği gibi, partinin liberal kanadını temsil eden kesimle muhafazakâr kanadı temsil eden hiziple arasındaki farkın; daha çok eş veya çocuklarının başörtüsü takıp takmaması veya içki kültürüne yakın olmaları üzerinden şekillenen kentli yaşam tarzına sahip olmaları üzerinden yürüdüğü söylenebilir (Aydın ve Taşkın, 2015: 374). Kısacası liberallerle-muhafazakâr arasındaki fark, liberallerin “seküler hayat tarzı”nı benimsemesiyle kendisini göstermiştir. Dolayısıyla Yılmaz çevresinde toplanan partinin liberal kanadı, bir bütünlük içinde liberal ilkeleri temsil etmemiştir. Liberal değerlere önem vermelerine rağmen milliyetçilik, liberalizm karşısında bir denge unsuru olarak kullanılmıştır. Nitekim milliyetçi değerlerin Yılmaz liderliğindeki ANAP'ta tercih edilmesini, Yılmaz'ın Genel Başkanlığa seçildiği kongrede milliyetçi kanadın önemli temsilcilerinden Mustafa Taşar ile Yılmaz'ın güçlerini birleştirmiş olmasında görmek mümkündür (Aydın ve Taşkın, 2015: 374). Ayrıca milliyetçi kanatla liberal kanadın güçlerini birleştirmesiyle Mesut Yılmaz'ın liderliğinde kurulan kabinede, muhafazakârların dışlandığı da görülmektedir. Buna karşılık, Özal'ın muhafazakâr kanadı desteklemesiyle Yılmaz'a karşı yeniden kongrenin toplanmasını sağlamasına rağmen toplanan kongrede muhafazakâr kanat Yılmaz karşısında başarılı olamamıştır (Aydın ve Taşkın,

2015: 376-379). Böylelikle Türk merkez sağındaki partiler içerisinde parti tüzük ve programında muhafazakârlığı tanımlama çabası içerisine giren ilk parti konumunda olan ANAP (Safi, 2018: 181)⁶, muhafazakârların kaybettiği bu kongreden sonra Mesut Yılmaz liderliğinde daha liberal bir görüntü vermeye başlamıştır (Mert, 2002: 66). Yine de Yılmaz'ın ANAP'ın liderliğine gelmesiyle partinin söyleminin, tam anlamıyla liberal ilkeler çerçevesinde şekillendiği söylenemez. Yılmaz liderliğindeki ANAP daha liberal bir görüntü verse de, parti milliyetçilik çerçevesinde hareket etmiştir. Örneğin 1995 seçimlerinde ANAP, Büyük Birlik Partisi (BBP) ile ittifaka girmiş; Yılmaz, BBP'nin gençlik örgütü olan Nizamı Âlem Ocaklarını seçimde ANAP namına çalışmaya davet etmiştir. Keza 1980 Darbesi'nden sonra getirilen siyasi yasakların kaldırılması meselesinde, Yılmaz da Özal'la birlikte bu yasakların devam etmesinden yana bir tutum benimsemiştir. Görüldüğü üzere, Türkiye'de merkez sağ siyasetin geçirmiş olduğu serüvende benimsenmiş olan liberal anlayış, siyasal anlamda otorite karşıtlığı olarak değil, milliyetçilik ve muhafazakârlıkla ilintili olarak şekillenmektedir. Ayrıca Özal'ın muhafazakâr yanı daha ağır basan bir siyasi çizgi barındırdığı ifade edilse de (Köker, 1996: 1253) parti içi çekişmelerde, zaman zaman farklı hiziplerden yana tavır aldığı göz ardı edilmemelidir. Diğer taraftan dönemin önemli bir ürünü olan “Yeni Sağ” hareketinin liberal ve muhafazakâr değerleri harmanlandırma çabası, ANAP içindeki liberal-muhafazakâr hizipleşmelerin de dikkatli bir şekilde değerlendirilmesini gerektirmektedir.

2.5. Doğru Yol Partisi İçerisindeki Muhafazakâr- Liberal Hizipleşme

1980 Darbesi neticesinde siyasi faaliyetlerin yasaklanmasıyla kapatılan AP'nin temsil ettiği seçmen tabanına hitap etmeyi amaçlayan Büyük Türkiye Partisi (BTP), 20 Mayıs 1983'te kurulmuştur. BTP'nin kuruluş çalışmalarında ise birçok AP'li figür bulunmaktaydı. Bu nedenle MGK, BTP'nin AP'den farklı bir yapıya sahip olmadığını, kapatılmış eski bir partinin devamı olduğunu gerekçe göstererek bu partiyi kapatmıştır (Heper, 2011: 199). BTP'nin kapatılacağına dair duyurular alan Demirel, yeni bir parti kurma hazırlıklarına başlamıştır. Bu hazırlıklar akabinde 23 Haziran 1983 günü İçişleri Bakanlığı'na DYP'nin kuruluş dilekçesi verilmiştir. DYP'nin kuruluşu Demirel tarafından şekillendirilmesine rağmen onun siyasi yasaklı olması sebebiyle, partinin kurucu genel başkanlık görevi ise Ahmet Nusret Tuna'ya verilmiştir Ancak Tuna ile birlikte DYP'nin kurucular listesinde ismi geçen çoğu kişi, MGK tarafından veto edildi. Bu yüzden parti, 1983 seçimlerine giremedi. Tuna'nın veto edilmesiyle genel başkanlık görevini Yıldırım Avcı üstlendi. Avcı'nın genel başkanlık görevine gelmesiyle parti, ülke genelinde hızlı bir örgütlenme faaliyeti içerisine girmiş ve AP'nin eski güçlü figürlerinden İhsan Sabri Çağlayangil ve Hüsamettin Cindoruk da partiye katılarak; partinin hızlı bir şekilde güç toplaması için çalışmalarda bulunmuşlardır (Altan, 2010: 395). DYP'ninde tıpkı BTP gibi AP'nin devamı olduğuna ilişkin yaygın kanaat nedeniyle askeri yönetim, bu partinin siyasi faaliyet içerisinde olmasını istememiştir. Dolayısıyla MGK

⁶ Türk merkez sağındaki partilerin parti programı ve tüzüklerinde “muhafazakârlığı” tanımlama çabaları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Safi, a.g.e., s.181.

tarafından eski siyasi figürlerin siyasetten men edildiği bir ortamda örgütlenme faaliyeti içerisinde olan DYP, büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Karşılaştığı zorluklardan en önemlisi, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın, partinin "Siyasi Partiler Yasası'na aykırı davranışlarda bulunduğu" için kapatılması istemiyle Anayasa Mahkemesi'ne dava açılmasıdır. Bu dava DYP'nin lehine sonuçlanmış ve parti kapatılmaktan kurtulmuştur. Partinin kuruluş aşamasında karşılaştığı bu sorun, DYP'nin sıklıkla "demokrasi" ve "demokratikleşme" vurgusunu kullanmasına ve ANAP'ın askerlerle işbirliği yaptığına dair tenkitlerde bulunmasına zemin hazırlamıştır (Heper, 2011: 200). Böylelikle DYP'nin siyasal kimliğini ve iktidar mücadelesini belirleyen temel iki unsur, 1980 Darbesi neticesinde askeri yönetimin ülkeye dayattığı statükoya demokrasi ve demokratikleşme vurgusuyla karşı çıkış ve bu yönetimin bir ortağı olarak nitelendirdiği ANAP iktidarı olmuştur (Sakallıoğlu, 1996b: 1258). Zaten ANAP, darbe sonucu yönetimi ele geçiren askeri elitin savunduğu görüşlere paralel bir şekilde "12 Eylül öncesi anarşi" ortamına atıfta bulunarak siyaset yapmaktaydı. Bu tarzdaki bir siyasi söyleme karşı DYP ise, ANAP'ı askeri darbenin bir ürünü olarak yaftalamıştır (Mert, 2007: 33). Öte yandan Demirel'in siyasi yasaklı olması da karşılaşılan zorluklara zorluk katmaktaydı. Tüm bu yaşananlar ekseninde, AP'nin seçmen tabanına dayanan ve merkez sağ parti hüviyetine sahip olan DYP, askeri yönetim tarafından dikkate alınmamıştır. Sağ cemahtaki bütün seçmenlere hitap etmesi adına DYP'nin aksine ANAP ön plana çıkarılmıştır (Altan, 2010: 395-396). ANAP, sağ cemahtaki bütün seçmelere hitap etmesi için öne çıkarılmasına rağmen; DYP kurmayları, ANAP'ı bir "ara dönem partisi" olarak değerlendirmişlerdir. Bu nedenle merkez sağın gerçek lideri olduklarına dair taşıdıkları inancı, temsil ettikleri seçmen tabanına da benimsetmeye çalışmışlardır. ANAP ile DYP arasında yaşanan tartışmalar, 14 Eylül 1987'de Demirel'in DYP'nin başına geçmesiyle katlanarak artmıştır. Demirel liderliğindeki DYP, ANAP ile askeri yönetimi arasındaki müttefiklik ilişkisi üzerinden eleştirilerini yoğunlaştırmış, demokratikleşme vurgusuyla beraber ANAP'ın liberal ekonomik politikalarına karşı sosyal devlet vurgusunu da sahiplenmiştir (Aydın ve Taşkın, 2015: 383-384). Nitekim Demirel de, verdiği bir röportajda ANAP'ın "sözde" liberal ekonomik politikalarını şu şekilde eleştirmiştir (Göktaş ve Çakır, 1991: 23-24):

...Vahşi kapitalizmin çeşitli renklerinden tutunuz da devletçiliğe uzanan tarafları vardır. Devletin bankalarını alır, bunları bütçe kapatmak için kullanır. Bununla da kalmaz. Halkın kooperatiflerini alır, kooperatiflerin halk tarafından seçilen kişiler tarafından idare edilmesi lazım gelirken, halkın seçtiği dört kişinin yanına kendi seçtiği dört kişi daha ekler, bir de müdür koyar başlarına, beşe dört yapar, bütün kooperatiflerin idaresini eline alır. Birkaç özelleştirme yaptım diye ortaya çıktı, onu da doğru dürüst yapamadı. Mesela doğu illerindeki bazı fabrikaları bazı insanlara verdi, büyük avanslar da verdi. Adamlar avansları alıp kayboldular. Iğdır'daki, Erzurum'daki fabrikaların hali ortada. Bir taraftan "piyasa ekonomisi" de, piyasa ekonomisi dediğin zaman fiyatları piyasa kuvvetleri tayin eder. Demirin kaç para lazım geldiğini devlet tayin etmez, piyasa tayin eder. Bunlar iktisadi devlet teşekküllerinin mallarını bir nevi vergi ve zam aracı durumuna getirmişlerdir. Bunlara ne liberal demek mümkün, ne piyasa ekonomisici demek mümkün. Açık seçik, nevi şahsına münhasır bir kumanda ekonomisidir...

Diğer taraftan ANAP, büyük kent burjuvazisini temsil ederken; DYP, göreceli olarak küçük kent burjuvazisini ve daha çok kır burjuvazisini temsil etmekteydi. DYP, milliyetçi bir parti olmakla beraber, milli iradeyi üstün kılmaya çalışan ve demokratik rejim düzenini tesis etmeye çalışan bir

parti hüviyetindeydi (Altan, 2010: 411-412). DYP, demokratik rejimi tesis etmeye çalışırken; büyük iş ve medya mensuplarının oluşturduğu oligarşik bir yapıya karşı çıktığını iddia etmiştir. Dolayısıyla bu oligarşik yapıya karşı daha küçük kent burjuvazisini arkasına almaya çalışmıştır. Bu tabanı harekete geçirmek için ise, ANAP'ın dört eğilimi bünyesinde barındıran hüviyetine karşı daha milliyetçi ve muhafazakâr bir tavır almıştır (Mert, 2007: 92). Partinin bu tavrı, Demirel'in vermiş olduğu şu beyanatında görülebilir (Cılızoğlu, Güven'den aktaran: Çavuşoğlu, 2010: 22):

Doğru Yol milliyetçi, muhafazakar ve demokrat bir partidir. ANAP değildir. İkinci büyük farklılık kalkınma görüşündedir. ANAP tüccardır. Doğru Yol Türkiye'nin sanayi ve tarımla kalkınabileceğine inanır. ANAP, Türkiye'yi 83'ten başlatır. Doğru Yol ise 46 köküne dayanır. ANAP sosyal devletçi değildir. Biz sosyal devletçiyiz.

Görüldüğü üzere, Cindoruk'un emaneten genel başkanlığını üstlendiği ve akabinde genel başkanlığın Demirel tarafından yürütüldüğü DYP, AP'nin kuruluş esaslarını hatırlatmaktadır. Ayrıca "1946 ruhu"na vurgu yaparak temellerini DP'ye dayandırmaktadır. Bu vurguyu ve AP'nin kuruluş esaslarını hatırlatan ilkeleri, DYP'nin önemli isimlerinden olan Cindoruk'un bir açıklamasında da görmek mümkündür (Göktaş ve Çakır, 1991: 209):

...Sahip olduğumuz bu değerler 1946'dan beri inandığımız ilkelerdir. Partimiz milliyetçi, Türk'ün örf ve adet, gelenek ve dini inançlarına bağlı yenilikçi bir partidir. Türk kültürü ile onurlu, uzun ve şanlı tarihi geçmişle övünürüz. Dünyadaki yenilik ve gelişmeleri kabul ederiz. Ülkemiz insanların parlak geleceğine sarsılmaz inançla bakarız. Doğru Yol Partisi bütün bu alanlarda yenilikçi, çağdaş ve milliyetçi bir partidir...

Dolayısıyla ANAP, 1980 sonrası siyasi boşlukta sıfırdan başlayarak kurulan bir parti olmasına rağmen; DYP'nin, DP ve AP'nin devamı niteliğinde olduğu söylenebilir. Buna rağmen, DYP'nin ortaya çıkışı ve örgütlenmesi DP ve AP'ninkinden daha zorlu olmuştur. Elbette bu zorluğun en önemli nedeni, 12 Eylül askeri yönetiminin 1980 öncesi Türk siyasal hayatının aktörlerini, kurumlarını, kültürlerini ve dayandıkları siyasal felsefeleri köklü bir değişiklikten geçirerek yeniden yapılandırma isteğidir (Sakallıoğlu, 1996b: 1258). Hâl böyle olunca, DYP'nin 1989 yılına değin izlemiş olduğu anti-militarist ve demokratikleşme vurgusunu içeren siyaset anlayışı AP seçmen tabanının büyük oranda DYP'de toplanmasına vesile olmuştur (Çavuşoğlu, 2010: 28). ANAP'ın seçmen nezdinde oy kayıpları yaşadığı bu dönemde, Turgut Özal Cumhurbaşkanlığı makamına geçmiştir. Ancak Turgut Özal'ın 17 Nisan 1993 günü hayatını kaybetmesiyle Türkiye'nin dokuzuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel olmuştur. Demirel'in Cumhurbaşkanı olmasından sonra DYP'de genel başkanlık koltuğuna oturacak kişinin seçilmesi için Dördüncü Olağanüstü Kongre yapılmıştır. DYP'nin bu kongresinde genel başkanlık için üç aday bulunmaktaydı: Tansu Çiller, Köksal Toptan ve İsmet Sezgin (Altan, 2010: 409). Çiller, diğer iki adaydan daha çok oy alarak partinin yeni genel başkanı olmuştur. Kendisi gerek "modern" görüntüsü, gerekse fikirleriyle Toptan'a göre daha liberal bir çizgiyi temsil etmekteydi. Ancak Başbakan olduktan sonra dönemin terör sorununa paralel olarak, Demirel dönemine kadar süregelen anti-militarist siyaset anlayışı yerini militarist ve daha milliyetçi söylemlere bırakmıştır. Bu bağlamda Çiller dönemindeki DYP'nin

siyasal çizgisi, Demirel dönemindeki DYP'nin siyasal çizgisinden iki açıdan farklılık taşımıştır. Bu iki farklılık, sosyal devleti sıfırlayan ve Özal'ın ekonomik politikalarını takip eden bir iktisadi liberalizm anlayışı ve milliyetçi-muhafazakâr güç odaklarının desteği altında militer yapı ile kurulan güç birliğidir. Böylelikle Çiller militarist ve milliyetçi söylemlerini, milliyetçi-muhafazakâr güç odakları ve ordunun içindeki bir kanat lehine açık tavır alarak kanıtlamıştır (Sakallıoğlu, 1996b: 1259; Aydın ve Taşkın, 2015: 392). Bunun en belirgin örnekleri ise, 27 Mart 1994 yerel seçimlerine gidilen süreçte görülebilir. Terör olaylarının da had safhaya çıktığı bu dönemde Çiller, Ümraniye'de yaptığı bir konuşmasında "... 10 yıl boyunca PKK masum insanlarımızı öldürmüş. 27 Mart'ta DYP'ye vereceğiniz her oy PKK'ya sıkılmış bir kurşundur" söyleminde bulunmuştur. (Danzikyan'dan aktaran: Çavuşoğlu, 2009b: 271). Ayrıca Taksim toplantılarının 90'incisinde, milliyetçi söylemlerini devam ettirmiş ve milliyetçi kişiliğini "Ben Çanakkale milliyetçisiyim. Milliyetçilikten vazgeçmem. Bu milliyetçiliğim ırkçılık değildir" şeklinde tanımlamıştır (Apaydın ve Kanbolat, 1996: 22). Buraya kadar yapılan açıklamalar bağlamında tekraren söylenebilir ki, Demirel'in Cumhurbaşkanı olduğu döneme kadar benimsenen anti-militarist ve demokratikleşme söylemi üzerinden gelen görece bir liberal anlayış, Çiller ile beraber dönemin terör sorununa paralel olarak daha milliyetçi-muhafazakâr ve zaman zaman otoriter bir anlayışa evrilmiştir (Mert, 2002: 74). Nitekim Demirel döneminde siyasetin, sivil ve askeri bürokrasinin vesayetinden kurtarılması gerektiği çerçevesinde vurgulanan milli iradeci söylem Çiller DYP'sinde değişikliğe uğramıştır. Bu Çiller'in, siyasetin sivilleşmesine yönelik politiklardan uzaklaşması anlamına gelmektedir. Bu nedenle Çiller, DYP'yi terörle mücadeleyle merkeze koyan bir seçkinler partisi yapma hamlesine girişmiştir (Aydın ve Taşkın, 2015: 392-393). Bu suretle, terörle mücadele çerçevesinde ordu ile ilişkilerini uyum içinde yürütmüştür. Ancak bu uyum "28 Şubat" sürecinde yaşananlar nedeniyle bozulmuştur (Sakallıoğlu'dan aktaran: Çavuşoğlu, 2009b: 267-268). Bu dönemin koalisyon hükümetlerinin ortaklarından biri olan Çiller yönetimindeki DYP, çeşitli sebeplerle eleştirilere de maruz kalmıştır. Siyasi hayatı boyunca terör sorunu ve ekonomik krizle mücadele eden parti, merkez sağ siyaset içerisinde yaşanan bölünme nedeniyle geniş bir seçmen tabanına hitap edememiştir. 1994 yerel seçimleri ve 1995 genel seçimlerinden itibaren irtifa kaybeden DYP'de fatura Çiller'e kesilmiştir. Çiller'de 2002 genel seçimlerinden sonra yaşanan hezimetten sonra ilk kongrede aday olmayacağını açıklamıştır. Böylelikle Çiller'den sonra partinin genel başkanı Mehmet Ağar olmuştur. Ağar döneminde de DYP halkta yeni bir heyecan yaratamamıştır. DYP, 2007 genel seçimlerine Ağar önderliğinde ANAP ile birleşerek Demokrat Parti ismiyle seçimlere katılma kararı almıştır. Ancak bu seçimlerde de sonuç hüsrana olmuştur. Parti %5.4 oranındaki oy oranıyla, %10 ülke barajının altında kalarak Meclis'e girememiştir (Altan, 2010: 404-406)⁷.

---

⁷ DYP ile ANAP'ın birleşmesinden sonra -Demokrat Parti ismiyle- 2009-2011 yılları arasında Cindoruk'unda genel başkanlığını yürüttüğü partinin mevcut genel başkanı ise Gültekin Uysal'dır. Uysal, 2018 genel seçimlerinde CHP, İYİ Parti ve Saadet Partisi ile birlikte girilen "Millet İttifakı" neticesinde İYİ Parti'den Afyonkarahisar milletvekili seçilerek, partisinin mecliste temsil edilmesine olanak sağlamıştır.

DYP, merkez sağda Çiller dönemine kadar liberal söylemler üretmiş olsa da, milliyetçi-muhafazakâr eğilimleri bünyesinde barındırmıştır. Merkez sağ partilerdeki genel bir özellik olan liberal değerlerin ikincil plana atılması DYP için de geçerli olmuştur. Ancak merkez sağdaki diğer partilerde görülen, liberal-muhafazakâr hizipleşmeler neticesinde gerçekleşen kopuşlarla meydana gelen yeni oluşumların DYP içinde açıkça yaşandığı söylenemez. Bununla beraber, parti içerisinde liberal-muhafazakâr bağlamda açıkça gerçekleşen bir hizipleşme görülmemesine rağmen partinin ideolojik yaklaşımının net olduğunu söylemek de mümkün değildir. Nitekim parti, ekonomide hem liberalizm, hem sosyal devlet vurgusunu, siyasal anlamda serbestliği ve bireysel özgür düşüncüyü ön plana çıkarırken; diğer taraftan devleti halka karşı koruma saikiyle temel hak ve özgürlükleri sınırlandıran faaliyetler içerisinde olmuştur. Ayrıca hem uluslararası örgütlerle kurulan ilişkilere özen gösterilirken, hem de Demirel sonrası dönemde milliyetçi söylemler sıklıkla kullanılmıştır. Bu nedenle DYP'nin pragmatist ve popülist bir parti olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Altan, 2010: 413-414). Zira DYP'nin pragmatist bir parti hüviyeti taşıdığını, Çiller'in genel başkan seçildiği kongrede diğer adaylardan biri olan İsmet Sezgin'in beyanatında kısmen görmek de mümkündür. Sezgin beyanatında DYP'nin misyonunun ne olduğunu şu şekilde açıklamıştır (Refahsız çözüm yolu, 1996: 13):

Bu misyon çağdaşlıkla muhafazakarlığın, hürriyetçilikle toplumsal adaletin, milliyetçilikle barışseverliğin Türkiye'ye en uygun sentezini zamanın gereklerine göre yaratmak, insan haklarının ve temel özgürlüklerin, bu meydana din ve vicdan özgürlüğünün koruyucusu olmak ve bütün vatandaşlarımızı eşitlik içinde kucaklama iddiasıdır.

Bu beyanat doğrultusunda son tahlilde, milliyetçi ve muhafazakâr değerler parti genelinde hâkim olduğu söylenebilir. Sadece Ağar döneminde, Çiller dönemindeki milliyetçi söylemin aşırılıkları terkedilmiştir (Çavuşoğlu, 2009b: 273). Dolayısıyla daha önce ifade edildiği gibi, merkez sağın diğer partilerinde görülen liberal-muhafazakâr hizipleşmelerin, DYP içinde açıkça görülmediği söylenebilir. Sadece tezin asıl konusu olan, Hüsamettin Cindoruk etrafında bütünleşen ve kendilerini "Atatürkçü, çağdaş, medeniyetçi ve liberal" olarak tanımlayan bir grubun DYP'den koparak Demokrat Türkiye Partisi'ni (DTP) kurduğu görülmektedir. Söz konusu bu kopuş ise bir sonraki bölümde incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRK SAĞINDA HÜSAMETTİN CİNDORUK VE SİYASAL ÇİZGİSİ

3.1. Genel Açıklama

Bu bölüme kadar dünyada sağ-sol ayrışmasının nasıl ortaya çıktığı, bu ayrışmanın Türk siyasal hayatına etkileri, bu etkilere rağmen Türk sağ ve solunun dünyadaki sağ-sol ayrışmasından nasıl farklılaştığı ve son olarak Türk merkez sağındaki muhafazakâr-liberal hizipleşmenin ne şekilde meydana geldiği üzerine bir analiz yapılmıştır. Elbette böyle bir analizin yapılmasında güdülen amaç, Türk merkez sağı içerisinde kendisine önemli bir yer edinmiş olan Hüsametdin Cindoruk'un siyasal çizgisini, ikinci bölümde bahsedilen muhafazakâr-liberal hizipleşmeler çerçevesinde anlamlandırmak ve bu hizipleşmelerde kendisini ne şekilde konumlandırmış olabileceğini tespit etmektir. Halihazırda bu bölümde ise, Türk siyasal hayatının en fırtınalı dönemlerine tanıklık etmiş olan Cindoruk üzerine bir analiz yapılacaktır. Kuşkusuz daha önce de bahsedildiği gibi bu analiz, onun salt siyasi hayatı üzerine yoğunlaşmayacaktır. Bu çalışmada, araştırma çerçevesi sınırlandırılmıştır. Bu suretle kendisinin siyasi hayatına değinilmekle birlikte, önceki bölümlerde temel altyapısı oluşturulmaya çalışılan araştırma soruları çerçevesinde bir inceleme yapılacaktır.

Çoğu siyasi figürün dönem dönem farklı söylemlerde bulunması, siyasal çizgilerinin tespitinde zorluklar ortaya çıkarabilir. Bu yüzden mevzubahis farklı söylem ve eylemlerin, dönemin şartlarıyla ve diğer faktörlerle beraber değerlendirilmesi daha sağlıklı olacaktır. Bu yolla, siyasal çizginin ve yönelimin tespitinde anlamlı bir analiz ortaya konulabilir. Dolayısıyla önceki bölümde yer alan merkez sağdaki muhafazakâr-liberal hizipleşmeler, her bir partinin ayrı bir araştırma çerçevesi oluşturduğu göz önüne alınarak incelenmiştir. Nitekim merkez sağın ortaya koyduğu argümanların çeşitliliği de buna eklenince, kimi partilerin pragmatist bir nitelik taşıdığı sonucuna varılmış, bu durum onların düşünsel temelleri hakkında anlamlı bir çerçeve sunulmasını zorlaştırmıştır. Zira, incelenen partiler içerisinde muhafazakâr-liberal hizipleşmelerin ortaya çıkması, hatta bu partilerdeki hizipleşmelerde milliyetçi ve İslâmcı akımların da rol oynaması buna örnektir. Bora (2018: 7-8) bu durumu, bir "içiçelik", "maddenin halleri" gibi birbirine dönüşebilen formlar olarak yorumlamıştır. Ancak merkez sağ partilerdeki bu duruma rağmen, siyasetlerinin temelinde "otantik temsil" ve "ekonomik kalkınma" gibi unsurların olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer taraftan, merkez sağ siyaset içerisinde önemli bir figür olan Cindoruk da, temsil ettiği siyasi gelenek gibi çeşitli söylemlerde bulunmuştur. Bu çeşitli söylemlerden özellikle "laiklik" üzerinde sıkça durması, merkez sağ gelenekten olmadığına dair yorumlara sebebiyet vermiştir. Bilhassa son dönemde laiklik ilkesi üzerinde sıkça durmasının sebebi, aktif siyaset yaptığı dönemdeki merkez sağ partilerin laik

Cumhuriyetle bir sorunu bulunmadığını; günümüzde bu bağlamda merkez sağ geleneğe tam anlamıyla uyan bir partinin olmadığını öne sürmesinden kaynaklanmaktadır.

Son olarak, buraya kadar üzerinde durulanlar ekseninde, kendisinin siyasi hayatı dönemlere ayrılarak incelemeye tabi tutulacak, bu şekilde siyasal çizgisi hakkında nihai bir tespite varılacaktır.

3.2. 1960 Yılına Değın Siyasal Hayatı ve İdeolojik Yönelimi

Hüsamettin Cindoruk'un siyasal hayatı ve düşünsel temellerine geçmeden önce ailesi ve yetiştiğı çevre hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Zira bir kişinin zihin dünyasının oluşumunda ailesi, büyümüş olduğu çevresi ve almış olduğu eğitimin etkisi göz ardı edilemez. Bu bağlamda, 1933 İzmir doğumlu olan Cindoruk'un gelir seviyesi yüksek, eğitilmiş, yani seçkin denilebilecek bir ailenin içinde yetişmiş olması, onun hayata bir adım önde başlamasına vesile olmuştur. Ayrıca aile büyüklerinin sahip olduğu milliyetçi, Cumhuriyet devrimlerini içselleştirmiş bakış açıları da, kendisinin siyasete girmeden önceki temel kazanımlarıdır (Gaytancıoğlu, 2020: 29). Nitekim, son yıllarda çıktığı çoğu televizyon programında özellikle "laiklik" ve "parlamentar düzen" in önemini vurguladığı açıklamalarıyla, aile büyüklerinin kendisine edindirdiğı bu bakış açısını görmek mümkündür. Sahip olduğu bu bakış açısıyla beraber Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne giren Cindoruk, 1955 yılında bu fakülteden mezun olarak avukatlığa başlamıştır (Göktaş ve Çakır, 1991: 242). Siyasal hayatına 1952 yılında DP'nin Çankaya İlçe Örgütü'ne üye olarak başlayan Cindoruk, 1953 yılında ise "Genç Demokratlar Teşkilatı"nın kurulmasına öncülük etmiş, bu teşkilatın Genel Başkanlığını üstlenmiştir. DP saflarında siyaset yaparken, 1955 yılında HP'nin kurulmasıyla bu partiye geçen Cindoruk, 19 Şubat 1960'ta tekrar DP'ye dönmüştür (Söylemezoğlu, 2020a). Cindoruk'un 1950-1954 dönemini anlatırken kullandığı "O dönem öylesine güzeldi ki, Türkiye bunu bir daha yakalayamadı. Son derece özgürlükçüydü. (...) Sağ, sol kavgası demeden, bir arada her konuyu çok güzel tartışabiliyorduk" şeklindeki ifadesi, kendisinin siyasal tutumunun tespiti için önemli bir başlangıç noktasıdır (Türeñç, 1991: 11). Ancak siyasi yaşamı boyunca sıkça üzerinde durduğu temel hak ve özgürlükler, 27 Mayıs 1960'ta askeri müdahalenin gerçekleşmesiyle kısıtlanmış ve bir dönem siyaset yaptığı DP kapatılmıştır. Gerçekleştirilen askeri müdahalenin ardından iktidardan uzaklaştırılan DP yönetiminin yargılandığı "Yassıada Duruşmaları"nda, genç bir savunma avukatı olarak Hasan Polatkan başta olmak üzere birçok DP'liyi savunmuştur. Bu çerçevede siyasal hayatının ilk dönemlerinde geçirmiş olduğu bu serüven, demokrasinin kurumsallaşmasının gerekliliğine ve hukukun üstünlüğüne olan inancının pekişmesinde etkili olmuştur. Nitekim bu dönemde kendisinin dahi cezaevinde tutuklu kalması sebebiyle tanıklık ettiği olumsuz hadiseleri anlattığı beyanında mevzubahis pekişmenin ne şekilde olduğunu görmek mümkündür (Balaban'dan aktaran: Gaytancıoğlu, 2020: 72):

... Ben bile, aylarca Balmumcu'da haksız yere tutuklu kaldım. Hem de avukatlık görevinden ötürü. Bütün kazanılmış haklar çiğnenmiştir. Deli saçması bilirkişi raporları ile mal davaları,

tedbir kararları alınmıştır. Aileler perişan edilmiştir. Soruşturma kurullarının üyeleri bizzat işkence yapmış, devlet adamları dövülmüş, ellerinde sigara söndürülmüş, elektrik ve copla sorgulama yapılmıştır. Ve sonra, mazlum devlet adamları asılmıştır. İmralı'da 80 yaşında bir halk kahramanı Sayın Bayar'a elleri arkadan kelepçeli 16 saat, aç susuz infaz sırası bekletilmiştir. 27 Mayıs adaletin susturulduğu ve zorbalığın hüküm sürdüğü, Cumhuriyet döneminin çirkin bir sahifesidir. Daha fazla ayrıntıya girmek istemiyorum. Ama unutmayı da insani ve milli duygularıma yediremem...

Elbette siyaset sahnesine adım attığı bu yıllarda yaşamış olduğu bu olaylar, kendisinde merkez sağın temel argümanlarının yerleşmesinde büyük bir öneme sahiptir. Zira yapmış olduğu bu açıklamada da görüldüğü gibi, askeri vesayet karşısında almış olduğu bu duruşu, Cindoruk'a dair yapılacak analizlerde dikkate değerdir. Öte yandan, DP içerisinde siyaset yaparken HP'ye geçmesi ve tekrar DP'ye dönmesi de kendisinin siyasal çizgisinin ortaya çıkarılmasında önemli bir vakadır. Daha önce bahsedildiği gibi çoğu siyasi figürün dönem dönem farklı söylemlerde bulunması o figürün siyasal çizgisinin tespitinde zorluklar ortaya çıkarmaktadır. İşte Cindoruk'un da, DP ve HP serüveni bu zorluğun bir örneğini teşkil etse de, siyasal çizgisinin tespitinde mühimdir. Bu serüvene bakıldığı zaman başlangıçta şu söylenebilir: Çavuşoğlu (2009a: 271)'nin Cindoruk ile yaptığı görüşmeden hareketle, önceki bölümde de bahsedilen DP tarafından "Tahkikat Komisyonu"nun kurulması ona göre, 1960 Darbesi'ne götüren sebeplerden bir tanesi olmuştur. Buna ilaveten Cindoruk, "Tahkikat Komisyonu tutuklama kararı verirse o parlamentonun parlamento niteliği kalır mı? Kuvvetler ayrımı kalır mı? Siyasi demokrasi kalır mı? Siyaset kalır mı? Muhalefetin hakları, teminatları, ifade özgürlüğü kalır mı?" şeklinde bir değerlendirme yapmıştır (Söylemezoğlu, 2020a). Bu bağlamda kendisinin yukarıdaki beyanatı ve "DP'yi 46-55 ve 55-60 diye ikiye ayırarak değerlendirmek lazım. Birini alkışlayalım, birini yargılayalım" şeklindeki görüşü de, neden DP'den HP'ye geçtiğinin açıklanmasında önem arz eder (Ertuğrul, 2010: 254). Ayrıca DYP'nin Genel Başkanı olduğu dönemde yapılan bir ropörtajda, "Adnan Menderes diktatör oldu mu?" şeklindeki soruya istinaden "Tahkikat Komisyonu" hakkında şöyle bir görüş sunmuştur (Çölaşan, 1985: 418):

Diktatör olmadı.. Ama 1946-1950 arasında savunduğu hürriyet rejimini tam olarak gerçekleştirmedi. Bu konuda da hiçbir siyasi partiyi veya lideri suçlamıyorum. Türkiye henüz demokratik yaşamın deneylerini geçirmemişti. Hoşgörü ortamı bir türlü kurulamadı. Nitekim Yassıada mahkemelerinde diktatörlük iddiası ispat edilemedi. Ama şunu da söyleyeyim, Demokrat Parti'nin son günlerinde çıkarılan ve olayları yaratan Tahkikat Komisyonu kararı siyasi yönden tenkit edilebilir. Ancak hukuk yönünden o günün anayasasına aykırı değildir. Tabii bugün bize ters gelen şudur: Bir partinin diğer bir partiyi çoğunluğuna dayanarak yargılaması doğru değildir. O olmuştur.

Cindoruk, Tahkikat Komisyonu'nu değerlendirirken bu komisyonun günün anayasasına aykırı olmadığı ifadesini şu görüşüyle perçinlemekte ve söz konusu anayasanın "çoğunlukçu" bir anlayışla karar almaya sevk ettiğini açıklamaktadır (Söylemezoğlu, 2020b):

1924 Anayasası içinde tutarlı ama tek parti anayasasıdır. Sert bir anayasadır. Seçimde ekseriyet sistemi var. Örneğin Ankara'da seçimi kazanırsanız 24 vekilin tamamını alıyorsunuz. Bu durum temsil kabiliyetini azaltıyor. Kavganın temelinde demokrasinin tarifini bilmeyişimiz; çok partili hayata geçişte parti fonksiyonlarını dikkate almayışımız var. Bugünkü anayasamızda partiler vazgeçilmez diyor. Ama 1924 Anayasası'nda parti sözü bile yok. İktidâr'teki durum da aynı.

Bu bağlamda Cindoruk, 1924 Anayasası'nın “çoğulcu” değil, “çoğunlukçu demokrasi” ile örtüşen kararlar almaya sebep olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla DP'nin bu dönemde almış olduğu kararların hukuki açıdan aykırılık taşımadığını ifade etmektedir. Öte yandan ikinci bölümde ifade edildiği üzere, HP'nin ortaya çıkışı da DP'nin kuruluşunda savunduğu liberal politikalarından uzaklaşarak; antidemokratik olarak nitelendiren politikalara yönelmesinden dolayı olmuştur. Bu çerçevede Cindoruk'un HP'ye katılması da, DP'nin son dönemdeki politik hamlelerini hukukî olmaktan çok, siyasi açıdan tenkit etmesiyle ilgilidir. Zira Cindoruk, DP'nin bilhassa son dönemdeki politikalarını tenkit ederken tek partili dönem içerisindeki hatalara DP'nin de düştüğünü ifade etmiş ve parti içerisinde de demokrasinin henüz kurumsallaşmadığını öne sürmüştür (Söylemezoğlu, 2020a):

...Yassıada'da aşağı yukarı 7-8 ay avukatlık yaptım, gittim geldim. (...) Demokrat Partililerin içerisinde tek partiyi isteyen yok ama şunu gördüm: Demokrat Partililerin de pek çoğunun içerisinde demokrasinin tarifi yok. Onlar da iktidarı sadece kendilerine ait gibi hissediyorlar. Yani devlet iktidarını siyasi parti iktidarı haline getirmeye uğraşıyorlar. Buradan sıkıntıya düşüyorsunuz. Bir başka bir şey var. Devleti size teslim ettikleri zaman idare et diye, siz hem devleti hem milleti idare etmeye uğraşıyorsunuz. Yönlendirmeye uğraşıyorsunuz. Kazanımlar elde etmeye uğraşıyorsunuz. O disiplinler ortaya çıktığı zaman zaten demokratik disiplin kalmıyor...

İşte Cindoruk'un DP'den HP'ye geçişi, DP içerisinde “demokrasinin tarifinin olmayışı” şeklinde iddia ettiği bu durumla alakalıdır. Diğer taraftan HP'nin ortaya çıkışında bardağı taşıran son damla, “ispat hakkı” tartışmalarıdır. Cindoruk da, gazetecilere “ispat hakkı”nın verilmesi gerektiğine inanan on dokuz milletvekiline benzer şekilde DP'nin kuruluşunda beliren liberal politikalara dönmesi gerektiğini düşünmekteydi. 1955'li yıllardan itibaren DP'nin antidemokratik bir tutum benimsediğini düşünen Cindoruk, DP'nin dördüncü ve son büyük kongresinde bu tutuma karşı tavır almış, kongrenin olağanüstü ortamında “Demokrat olmayan Demokrat Parti'den istifa ettim” şeklindeki yazılı bildirisini Divan Başkanlığına sunarak istifa etmiştir. İstifasından sonraki bir basın toplantısında istifa sebepleri hakkında ayrıntılı bilgi veren Cindoruk, partinin önde gelen isimlerinden hakiki bir devlet adamı tipi aradığını lakin bulamadığını, kendilerinde Osmanlı skolastik zihniyetinin yer edindiğini ve DP'nin antidemokratik tutumlar benimseyen gidişatının istifa etmesindeki iki neden olduğunu ifade etmiştir. Böylelikle Cindoruk, henüz 22 yaşında genç bir avukat iken liberal kimlikleri daha ağır basan milletvekillerinin kurmuş olduğu HP'ye geçmiş; Cindoruk'un DP'de başladığı siyasi hayatı, 1958 yılına kadar DP'ye karşı şekillenmiştir (Gaytancıoğlu, 2020: 48-50). Cindoruk'un HP'ye geçişinden sonra partinin ilk verdiği sınav 1957 genel seçimleri olmuş, ancak parti için hüsrarla sonuçlanmıştır. Yapılan seçimlerde %3,85 gibi düşük bir oy alan parti, mecliste sadece dört sandalye elde edebilmiştir (Çakmak, 2008: 180). Bu nedenle seçimlerde hüsrana uğrayan HP, kendisini feshetme kararı almıştır. Fesih kararı neticesinde bir kısım partili CHP'ye geçerken, bir kısmı da DP'ye geri dönmüştür (Zürcher, 2019: 269). HP'nin kendisini feshetmek için toplandığı olağanüstü kongrede 175 evet oyuna karşın, 5 hayır oyu çıkmıştır (Tökin, 1965: 90). İşte bu kongrede, hayır oyu veren 5 kişiden birisi de Hüsamettin Cindoruk'tur.

Cindoruk’unda yer aldığı ve seçim sonuçlarına rağmen demokrasinin kurumsallaşması adına mücadelenin devam etmesi gerektiğine inanan grup, partinin kapatılmamasını talep etmiştir. Yine de, parti kapatılmış ve Cindoruk’un tabiriyle “oldubitti ile usulsüz bir şekilde CHP’ye katılma kararı” alınmıştır. Alınan bu karar ise, Cindoruk tarafından sertçe eleştirilmiştir (Hür.P., CHP.ne iltihak etti, 1958: 1). Kongre’de bir konuşma yapan Cindoruk, HP’nin CHP ile birleşmesine şu şekilde karşı çıkmıştır (Baban’dan aktaran: Çakmak, 2008: 184):

Ne beni, ne bir Hürriyet Partiliyi satın alacak para icat edilmemiştir. Bir tarafta Karun’un hazinelerini koysalar, bizim hareketlerimizi satın alamayacaklardır. Fesih kararı verelim. Fakat CHP’ye ilhak üzerinde düşünelim... İnönü’ye inanıyorum. Fakat o da fanidir. Memleketin kaderini Azrail’e teslim edemeyiz. Eşit şartlarla güç birliğine de gidemeyiz. Kabul ediyoruz, arada rey farkı vardır. Fakat mesele rey tevizünü değildir. Fikir tevizünü de lazımdır. Biz burada şahıslarımız adına değil, memleket adına taviz istiyoruz. Bu da ayıp değildir.

Cindoruk’un bu konuşması esnasında, polisler Kongre’yi dağıtmak üzere salona girmiş, bu nedenle partinin hızlıca feshedilmesi kararı alınmıştır (Çakmak, 2008: 184). HP’nin feshine yönelik aleyhte oy vermiş delegelerden biri olan Cindoruk, bu dönemde bazı partili arkadaşlarıyla “Öz Hürriyet Partisi” adında yeni bir parti kurma hazırlığı içinde olmasıyla da gündeme gelmiştir (Hür.P.nin feshi tamamlanıyor, 1958: 1). Cindoruk, HP’nin hızlı bir şekilde feshedildiği Kongre günü hakkında yıllar sonra yapılan mülakatta ise şu şekilde bir anekdot vermiştir (Gaytancıoğlu, 2020: 53):

... Hürriyet Partisi’nin son kongresinde, partinin CHP’ye iltihak etmesi önergesi gündeme alınmıştı. Kongre delegeleri, çoğu Anadolu’dan gelen demokrat kökenli parti üyeleri idi. Partinin devam etmesinin savunmam alkışlanmaya başlanmıştı. Genel Başkan Karaosmanoğlu kürsüye geldi. “Yavrucuğum bir dakika mikrofonu bana verir misin dedi.” Verdim tabii... Dedi ki, “Çankaya Kaymakamı kongreyi dağıtmak için polislerle çıktı geliyor. Önergeyi oylarınıza sunuyorum. CHP’ye katılmayı kabul edenler, etmeyenler. Önerge kabul edilmiştir. Partimiz, CHP’ye katılmıştır. Hayırlı olsun.” Sonra mikrofonu bana uzattı. “Sen konuşmaya devam et.” Şaşırılmışım. Dedim ki, partiyi öldürdünüz. Ölü konuşur mu? Salon karıştı. Kongre Başkanı toplantıyı kapattı. Gürültüler arasında dağıldık. O tarihlerde Siyasi Partiler Yasası yoktu. Partiler Dernekler Yasası’na göre yönetilirdi. Kongre Başkanı evrakı toparlardı. İsmi hatırlıyorum. Yürüdü gitti...

Cindoruk’un genç bir avukat ve siyasetçi olarak yaşamış olduğu bu Kongre’nin, kendisinde önemli etkiler bıraktığı söylenebilir. Nitekim kendisinin DP’den kopuşunun partinin demokratik ilkelerden uzaklaşması sebebiyle olduğu göz önüne alınırsa, HP’nin CHP ile birleşmesine karşı çıkması da demokrasinin kurumsallaşmasına dair vermiş olduğu çabanın CHP ile gerçekleşmeyeceği varsayımına dayanmaktadır. Zira bu düşüncesi, kendisiyle yapılan bir röportajda görülebilir (Söylemezoğlu, 2020b):

1946 ile 1950 arası çok başarılı bir demokrasi hareketi yaşanmadı. Acemiliğimiz, çaylaklığımız vardı. Tek parti olmuş hep. Muhalefet partisi nasıl kurulur ve örgütlenir onu bile bilmiyoruz. Kavga çok sert geçti. O sert kavgayı demokrasinin bir icabı saydığımızı düşünebilirsiniz. Ama burada çok önemli bir şey var. 1950 iktidar değişikliği yumuşak geçmiştir. Atatürk’ün iki eski başbakanı Bayar ve İnönü, demokrasiye geçişte çok başarılı olmuşlardır. Hatta bugünkü sertliği

taşımayan yumuşaklık içinde olmuştur. Ama 1950 ile 1960 arasında siyaset kendi kanallarında yürümedi. 27 senelik iktidar partisi CHP tahammül etmekte, kabuğuna çekilmekte zorlandı.

Bu açıklamasında da görüldüğü üzere, CHP'nin demokrasinin kurumsallaşması adına yeterince gayret göstermediğini ve bu nedenle CHP saflarında siyaset yapamayacağını düşünen Cindoruk'un mevzu bahis bu duruşu, DP içerisinde olumlu karşılanmıştır. Menderes'in demokrasinin kurumsallaşması adına önemli politikalar izleneceğine dair güvenceler vermesiyle ve kendisinin DP'ye dönmesine yönelik yaptığı çağrıyla Cindoruk DP'de siyaset yapmaya devam edecektir. Öte yandan HP'den CHP'ye geçen isimlerin CHP'ye fikrî zenginlik kattığını düşünen Cindoruk, bu durumun DP ve Türk demokrasi tarihi için önemli bir kayıp olduğunu iddia etmiştir (Türenç, 1991: 11):

...DP, keşke Hürriyet Partisi'nin yenilikçi hareketini özümseyebilseydi bu ayrılık olmazdı... Hürriyet Partisi'nden CHP'ye gidenler ise, CHP'nin güçlenmesine neden oldular. CHP'nin fikir zenginliğini Hürriyet Partililer sağladılar. Turan Güneş, Coşkun Kırca, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Feridun Ergin, sonraları Turhan Feyzioğlu, CHP'ye taze kanı verdi. Eğer DP bu taze kanı içine alabilseydi, Türkiye'de özgürlükle ilgili bugün uygulanamayan bir sürü hak yerine, yenileri getirilir ve darbeler ihtilaller olmazdı. (...) Hürriyet Partisi bölünmesi, DP'yi 27 Mayıs ihtilaline yaklaştırmıştır. 1955'ten sonraki bu gelişmeler, ihtilali hazırladı. Oysa, yeniden DP'ye döndüğümde, Menderes'in bana da beyanı vardı. İspat hakkı dahil, demokratik hak ve özgürlüklerin verileceğini söylemişti... Nasıl olduysa oldu, DP kendini tahkikat encümeni kanunu içinde buluverdi. (...) 28 Nisan olayları, 1 Mayıs olayları, 555 K. yani 5. ayın 5. günü saat 5'te Kızılay'da parolasıyla gelişen olaylar... Sonra harbiye yürüyüşü. Her şey ihtilalin gelmesi için yanan ikaz ışıklarıydı. Nizamettin Nazif'in deyişi ile, "davul çalarak gelen ihtilal..." idi, 27 Mayıs.

İşte Cindoruk'un da bahsettiği bu olayların ardından gerçekleştirilen darbe dolayısıyla, kendisinin DP'deki siyasi yaşamı sadece üç ay kadar sürecek, partinin kapatılmasıyla DP ve HP'de geçirmiş olduğu siyasi serüveni son bulacaktır.

Buraya kadar yapılan değerlendirmeler doğrultusunda Cindoruk'un, DP ve HP'de liberal bir kimliğinin ön planda olduğu söylenebilir. Ancak liberal kimliğinin, siyasi yaşamı boyunca bir süreklilik ve tutarlılık arz edip etmediğinin tespiti için daha sonraki yıllardaki eylem ve söylemlerine de bakmak gerekmektedir.

3.3. 1960-1980 Yılları Arasındaki Siyasal Hayatı ve İdeolojik Yönelimi

27 Mayıs 1960 tarihi, Türkiye için sıkıntılı günlerin başlangıcını ifade etmektedir. Gerçekleştirilen askeri müdahale ile DP'nin önde gelen isimleri Yassıada'ya götürülmüş, askeri bir cunta yönetimi ele geçirmiştir. Ekim 1960'ta DP'lilerin yargılanmasına başlanılmış, Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) belirlemiş olduğu üyelerden oluşan Yüksek Adalet Divanı bu yargılamaları gerçekleştirmiştir. Eylül 1961 yılına kadar süren yargılamalarda, başta idam ve müebbet cezaları olmak üzere birçok ceza verilmiştir. MBK, on beş olan idam cezasının üçünü onaylamış diğerleri müebbet hapis cezasına çevrilmiştir. İdam cezası alan üç kişi ise Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'dır (Çavdar, 1983: 2074). Bu idamların DP'nin tasfiye edilmesi için

gerçekleştirildiğini ifade eden Cindoruk, söz konusu idamlar hakkında şunları söylemiştir (Eltetik, 2009: 179):

Zorlu'nun idam edilmesinin sebebi, ihtilali yapan kuvvetlerin Demokrat Parti'yi tasfiye etmek istemeleridir. Bu tasfiye iki şekilde olmuştur. İlk olarak DP seçmeni başka alana kaydırılmıştır. İkinci olarak da kadrosu tasfiye edilmiştir. Bu sebeple en değerli üç liderini idam etmişlerdir.

Yassıada'da idam cezası alan Polatkan'ın avukatlığını üstlenerek henüz 27 yaşındayken olağanüstü koşullarda sürdürülen yargılamalarda yer alan Cindoruk için Yassıada, siyasi duruşunun şekillenmesi bakımından önemli bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Zira Cindoruk'un Yassıada'da yaşanan yargılamalardan bahsederken, "Yassıada'ya hukuk dışı demek bile yanlıştır. Yassıada tamamen hukuksuzdur" (Eltetik, 2009: 134) ve "Çoğunluk burada yargılandı. Çoğunluğun yaptığı hatayı, bir başka çoğunluk sürdürdü. Ne hukuk mantığı, ne bilimsellik ne de insanlık vardı. Çok zaman Yassıada bir vahşetti" şeklindeki ifadeleri bunu açıklamaktadır (Türenç, 1991: 11). Ayrıca kendisiyle yapılan bir mülakatta 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra yaşamış olduğu bir anısını şöyle anlatmakta ve darbeler hakkında şu yorumu yapmaktadır (Gaytancıoğlu, 2020: 59-60):

... Ulus Gazetesi'nde fıkra yazan Şinasi Nahit Berker, o günlerde yedek subaylık yapıyordu. Mevhibe İnönü'nün yakın akrabası... Önemli bir siyasi mizah üreticisi... Bir teğmen üniforması ile bize doğru geldi. Bir büyük tabancacı çıkardı. İçkili idi. Dikkat dikkat dedi. "Türk Silahlı Kuvvetleri devlet idaresine el koymuştur." Tipik bir Şinasi fıkrası gibi döndük baktık. Sonra tetiğe bastı, tabancadan su fişkırdı. Tekrar konuştu: "Dikkat dikkat Türk Silahlı Kuvvetleri su koyuvermiştir." O günlerde herkes için çok tehlikeli bir durum, Şinasi, tabancayı alıp çıkıp gitti. Koruma altında idi. Başta Leyla Gencer, eşi İbrahim Bey, Ferhan ve Doğan Onat, birkaç sanatçı, şaşkınlığımız geçince, bu olayı unutmakta söz birliği ettik. Ben bu sahneyi bir darbeler tarifi olarak her daim hatırladım. Unutmadım. Bütün darbeler bir gün su koyuvermiştir...

Bu yorumuyla beraber, Cindoruk bir nevi hukukçu olduğunun göstergesi olarak DP hükümetine yapılan askeri müdahalenin gerekçesini de şöyle açıklamıştır (Eltetik, 2009: 106):

Demokrat Parti'nin bu duruma düşmesinin sebebi 1924 anayasasıdır. Çünkü 24 Anayasasında demokratik hak ve özgürlüklerimizi koruyan organlar yoktu. Anayasa mahkemesi yoktu. Böylece DP hakları kısıtlayan kararlar alabildi. Tüm bunlar anayasanın boşluğundan olmuştur.

Demokrasinin kurumsallaşmasının gerekliliği ve hukukun üstünlüğüne olan inancını bu gibi açıklamalarıyla sürekli yineleyen Cindoruk, siyasi duruşu bakımından merkez sağın temel hareket noktası olan "milli irade"yi üstün kılma çabasına sıkı sıkıya bağlıdır. Nitekim bu bağlılığı, "...27 Mayıs, hükümet darbesidir. Gerçek sebebi milli iradeye tahammül edemeyiştir. Dayanıklı bir iktidarı seçimle değiştirme süresine sabır gösteremeyenler, bir cunta eli ile hükümet darbesi yapmışlardır..." şeklindeki beyanatında daha iyi görülebilir (Balaban'dan aktaran: Gaytancıoğlu, 2020: 58). "Yassıada Yargılamaları"nın hukuksuzluğuna ve DP'nin antidemokratik olarak değerlendirilen icraatlarına yönelik düşüncelerini ifade ettiği şu açıklaması da, önceki görüşlerini perçinlemekte ve kendisinin siyasal çizgisi hakkında önemli ipuçları vermektedir (Hüsamettin Cindoruk: AKP

Demokrat Parti'nin mirasçısı değil, karşıtıdır, 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53186304>):

Yassıda savunmalarını hazırlarken, müşterek bir savunma hazırladık, ortak savunma. O savunmayı ben, Ali Fuat Başgil hocamıza götürdüm. Ali Fuat Başgil, o dönemde tarafsız, siyasi olmaktan uzak, bilimsel bir anayasa otoritesiydi. Onun fikrini almak için gittik. Bana sordu, savunmaya bakmadı bile: “Bir parlamento komisyonunun, tutuklama kararı vermesini nasıl savunacaksınız?” Ardından sordu: “Meclis zabıtlarının yayınlanmasını nasıl savunacaksınız? Yasama organının yargı yetkisini almasını nasıl savunacaksınız?” ve dedi ki: “Bu kararları savunmanız mümkün değildir. Oradan çok ağır kararlar çıkacaktır. Zaten peşin hükümlü bir mahkemedir. Kendinizi hazırlayın.” Şimdi geriye dönüp baktığım zaman, sadece ben değil, sadece oradaki avukat arkadaşlar değil, hatta bazı sanıkların da düşüncelerini biliyorum. Büyük bir çoğunluk, Mayıs ayındaki Demokrat Parti icraatını tasvip etmez. Yani adım adım İhtilale davetiye çıkarmışlardır. Hem konuşmalarıyla, rahmetli Menderes’in ağır konuşmaları, hem Meclis’teki kavgalarla. (...) O Meclis’te demokrasiyi savunma ruhu çıkabilir mi? (...) Ama bütün bu hatalara rağmen, Demokrat Parti’yi bırakacaklardı, seçime gidecekti. Ve iktidar seçimle değişecekti. Ben onun için darbeyi de lanetliyorum. Kararlarını nefretle karşılıyorum. Hele idam cezalarını içime sindirmem mümkün değil. İdam dediğiniz şey, bir devletin tasarlayarak adam öldürmesidir. Cinayet işlemesidir.

Bu bağlamda Cindoruk’un darbelerle karşı gösterdiği tavır ve 1960 Darbesi’ne götüren sürecin 1924 Anayasası’ndan kaynaklandığına dair öne sürdüğü görüşünden hareketle, hem bir siyasetçi olarak merkez sağ siyasetin temel argümanlarına sahip olduğu hem de hukukçu olmasından ötürü siyasi meselelere hukuki açıdan da önemli yorumlar getirebildiği söylenebilir. Ayrıca gerçekleştirilen askeri müdahalenin ardından hazırlanan anayasa metnine “hayır” oyu vermesine rağmen Cindoruk, 1961 Anayasası’nın getirmiş olduğu Senato kurumunun yeniden düzenlenmesi koşuluyla bu anayasanın, Türk anayasaları arasındaki en iyi metin olduğunu ifade etmiştir (Söylemezoğlu, 2020b):

1961 Anayasası’na ret oyu verdim. ‘Hayırda Hayır Vardır’ kampanyası yürüttük. 28 yaşındaydım. Bugün o oyumu geri alıyorum. Hayır demiştim çünkü ihtilali yapanlara daimî senatörlük veriyordu. Olacak şey değildi bu. Darbe yaptıkları gün çekileceklerini, demokrasi için darbe yaptıklarını söylüyorlar. Bir ön sezkiye DP’yi mahkûm ediyorlar. İdam kararlarının verilmesine gerekçe hazırlıyorlar. Bir de neredeyse bütün DP’lilere süresiz yasak getiriliyor. Pişman değilim ama oyumu geri alıyorum. Neden? O ifade ettiğim hazırlıklar çıkarıldığında geriye kalan metin bugüne kadar Türkiye’deki en iyi anayasa metnidir. Onu düzeltin, içinde senato da olmak koşuluyla. Sonrasındaki 60 senede dünyada yeni gelişmeler, belgeler, bilgiler var. Onları da koyup bir çeyiz sandığı gibi hep birlikte bir anayasa yapalım. Bir itirafta bulunuyorum: 1961 Anayasası’nı temel alan bir anayasa yapalım. Senato dahil.

Cindoruk’un, bu beyanatıyla da yukarıda bahsedildiği gibi merkez sağ geleneğin temel argümanlarını barındırdığı söylenebilir. Ancak burada 1960 Anayasası’nın bazı değişikliklerle tekrar gündeme alınması gerektiğini ifade eden cümlelerine de ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Zira Cindoruk 1961 Anayasası’na, “daimî senatörlük” ve DP’lilere yönelik hukuk nosyonuyla bağdaşmayacak düzenlemelerin yer alması nedeniyle karşı çıkmış olsa da; kendisini liberal olarak tanımlamasıyla bu anayasanın görece özgürlükçü hüviyetini bağdaştırmaktadır. Diğer bir ifadeyle, bu anayasanın en iyi metin olduğunu ifade ederek aslında kendisinin liberalliğine de gönderme yapmaktadır.

Cindoruk'un yirmili yaşlarda yaşamış olduğu bu serüven ise, kendisinin bir dönem siyasetten uzak kalmasına neden olmuştur. Elbette 27 Mayıs Darbesi ve Yassıada süreci bu durumun temel sebebidir. Siyasetten kısmen de olsa soğumasına ek olarak, avukatlık mesleğinin kendisine vermiş olduğu meşguliyet de bu durumda öneme sahiptir. Öte yandan bu dönemde, 27 Mayıs Darbesi'nden sonra sivil yönetime geçiş sürecinde çeşitli olaylar yaşanmıştır. Bu olayların bir kısmına ikinci bölümde değinilmiştir. Darbe sonrası kurulan siyasi partilerden AP ve YTP, DP'nin kapatılmasının ardından merkez sağın temsilciliğini üstlenme çabasında olmuşlardır. YTP, 1955'te DP'den ihraç edilen ve HP'nin kurucu üyelerinden birisi olan Ekrem Alican tarafından kurulmuştur. Parti, öncülü HP gibi liberal bir felsefi geleneğe dayanmaktaydı. Ayrıca, yüksek bürokratlar ve profesörlerden oluşan seçkin, kentli bir sınıfa temsil etmekteydi. Bu nedenle partinin sınırlı bir tabana dayanması, merkez sağda istediği konumu elde edememesine sebep olmuştur. (Ahmad, 2020: 234). YTP özelinde siyasi gelişmeler bu şekilde tezahür ederken, Cindoruk ise YTP'ye üye olmadan, parti namına bir dönem siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. Bu siyasi faaliyetleri, Edirne'de Talat Asal için oy istemek haricinde YTP'nin çeşitli toplantılarına katılıp, hukukî ve siyasi meselelerde görüş bildirmekten öteye gitmemiştir. Ancak kendisini YTP'ye yakın görmesi, siyasi duruşu hakkında ipuçları verebilir. HP'nin bir devamı olarak görülen YTP'nin siyasi liberalizm adına verdiği doktriner mücadele, Cindoruk'un da hem HP'de yer alması hem de YTP namına faaliyetlerde bulunması, siyasal çizgisinde siyasi liberalizmin birincil planda olduğu tespitine götürülebilir.

Cindoruk'un YTP namına dışardan destek vermesinin haricinde siyasi faaliyetlerde asıl yer alışı, "Bizim Ev" adıyla kurulan bir grup aracılığıyla olmuştur (Gaytancıoğlu, 2020: 79-80). Bu grubun kurulmasında etkili olan faktörleri incelemek Cindoruk açısından da önem teşkil etmektedir. Çünkü Celal Bayar'dan önemli ölçüde etkilenmesi, bu gruba katılmasındaki önemli nedenlerden biridir. Tam olarak bu noktada, Bayar ve Cindoruk arasındaki ilişkiye daha dikkatli bakmak gerekmektedir. Bu nedenle Bayar'dan önemli ölçüde etkilenen Cindoruk'un siyasal çizgisini değerlendirirken, öncelikle Bayar'ın düşünsel mirasını kısaca özetlemek yerinde olacaktır. DP'nin kurucularından biri olan Bayar, kendisini Atatürk'ün "emaneti" olarak nitelendirmiş, hatta "Atatürk'ün yolunda yürüyüp onun eserini tamamlama" görevini üstlenmiştir (Bora, 2017: 167). Bu suretle, CHP iktidarına Atatürk'ün eserini tamamlayamayacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Dolayısıyla "Eseri tamamlama" misyonunu, DP ile birlikte çok partili hayata geçilmesiyle; demokrasinin tam anlamıyla hâkim olması doğrultusunda DP ve şahsına yüklemiştir (Bora ve Taşkın, 2004: 531). İşte Bayar etrafından şekillenen bu söylem, Türk siyasal hayatında "sağ Kemalist" düşünce olarak adlandırılmıştır. Burada "sağ" nitelemesi, "kalkınmacı", "mukaddesatçı", "gelenekçi" ve "muhafazakâr" bir vurgu olarak yorumlanmıştır. Bu bağlamda Kemalizm'in Tek Parti yönetiminde yozlaştırıldığı ileri sürülmüş; Kemalizm, kalkınmacı ve mukaddesatçı bir vurguyla yeniden yorumlanmaya çalışılmıştır (Yurttaş, 2008: 74). Bu çerçevede Bayar'dan önemli derecede etkilenen Cindoruk'un da siyasal tutumunda "sağ Kemalist" düşünce sisteminin önemli bir yer edindiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Cindoruk'un Cumhuriyet devrimlerine ve Atatürk'e olan bağlılığıyla birlikte, dinsel ve geleneksel değerlere olan hassasiyetinin tek parti CHP'sinden

nispeten daha fazla olması ve siyasi hayatına DP saflarında başlaması kendisini “sağ Kemalist” olarak nitelendirmek açısından mühimdir.

Öte yandan “Bizim Ev” grubunun kuruluşuna dönülecek olursa, bu grubunun kurulmasındaki temel amaçlardan ilki, Bayar liderliğinde DP’de siyaset yapmış kişilerin haklarını savunmak, bu kişileri bir araya getirmektir. Bu grup, başlangıçta siyasi amaç gütmeyeceği iddiasıyla hareket etse de, zamanla Süleyman Demirel’in AP’deki konumunu zayıflatmayı amaç edinen bir baskı grubu haline almıştır. Hatta Bayar, eski DP’li seçmenlerden Ekim 1969 seçimlerinde oy kullanmamalarını dahi istemiştir (Yalansız, 2012: 2589; Ahmad, 2020: 246). Grup, dağılmış olan eski DP’lileri bir araya getirme hedefine paralel olarak, bir takım faaliyetlere de ev sahipliği yapmıştır. Daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa, AP içerisinde meydana gelen liberal-muhafazakâr hizipleşmelerde, muhafazakâr kanadı temsil eden Saadettin Bilgiç ve ekibinin partiden ayrılarak DKP’yi kurmalarına yönelik çabaları, bu grupla birlikte yürümüştür. Nitekim Bilgiç ve ekibi için, AP içerisinde yaşanan tartışmalarda eski DP’lilere yönelik siyasi affın ağırdan alınması meselesi büyük bir önem arz etmiştir. AP’ye yönelik temel eleştirileri de bu mesele üzerinden yürümekteydi. Dolayısıyla bu grubun, temelde AP’nin siyasetini etkileme amacını güttüğü söylenebilir (Zürcher, 2019: 289). Zira AP içindeki bir grup DP kökenli siyasetçi, gerçek liderlerinin Demirel olmadığını düşünüyor; Bayar’ın liderliğinde yürütülen bir merkez sağ siyaset istiyorlardı. AP’de parti içi muhalefet bu şekilde cereyan ederken, Cindoruk da “Bizim Ev” grubunun Genel Sekreterlik görevini yürütmüş, bu grubun tüzüğünü hazırlamıştır. Ancak grup, mali sorunlardan dolayı kapanmak zorunda kalmıştır (Yalansız, 2012: 2589). Grubun kapanmasının ardından DKP’nin kurulmasıyla Cindoruk, Bayar’ın kendisine verdiği direktifler doğrultusunda bu partide yer almıştır. Böylelikle partinin İstanbul İl Başkanlığı’nda, İstanbul İl İdare Kurulu üyeliği yapmıştır. 1973-1975 yılları arasında da partinin İstanbul İl Başkanlığı görevini yürütmüştür (Türenç, 1991: 11). Cindoruk’un partinin İstanbul İl Başkanlığı’nı yürüttüğü esnada 1973 genel seçimleri yapılmıştır. Bu seçimlerde DKP, %11,9 oy alarak Meclis’te 45 milletvekiliyle temsil edilme imkânını yakalamıştır. Şüphesiz bu sonuçlar, partinin önemli bir toplumsal tabana sahip olduğunu göstermekteydi. Bu seçim sonuçlarında yakaladığı başarı dolayısıyla DKP’ye, koalisyon teklifleri yapılmaktaydı. Ancak parti, tüm ısrarlara rağmen teklifleri geri çevirdi ve muhalefette kalmayı tercih etmiştir. Sonrasında 1975 yılında parti içerisinde kopmalar meydana gelmiştir. Saadettin Bilgiç, Mutlu Menderes, Nilüfer Gürsoy’un da bulunduğu 12 DKP’li milletvekili, Demirel’in MSP, MHP ve bazı bağımsızlarla kurduğu, “Milliyetçi Cephe (MC)” diye adlandırılan koalisyon hükümetini desteklemek amacıyla partilerinden ayrılmışlardır (Önder, 1983: 2103). Cindoruk da, bu 12 milletvekilinin ayrılmasına benzer bir şekilde 1975 yılından itibaren DKP İstanbul İl Başkanlığı görevinden ayrıлып, AP’ye geçmiştir. Celal Bayar’ın MC Hükümeti’ni desteklemesi, bu 12 milletvekilinin ve Cindoruk’un DKP’den kopuşu için önemli bir nedendir. Nitekim Cindoruk da, Bayar-Demirel yakınlaşmasının “çok önemli bir hadise” olduğunu belirtmekte; bu yakınlaşmanın, “AP’nin yeniden iktidar olmasına imkân sağladığını” öne sürmektedir (Türenç, 1991: 11). Bayar-Demirel yakınlaşmasında ise, 11 Aralık 1974 günü eski DP’lilerin siyasi haklarının geri verilmesine yönelik kanun teklifinin Meclis’te görüşülerek kabul

edilmesi önemli bir gelişmedir. Böylelikle eski DP'lilere siyasi partilere üye olma ve milletvekili seçilebilme imkânı sağlanmıştır. Yaşanan bu gelişmelerle Bayar, AP ve DKP arasında arabulucuk girişimlerine başlamış, Demirel ve Bozbeyli arasındaki buzlar eritemese de AP'nin iktidar olmasında kendisinin çabaları sonuç vermiştir (Yalansız, 2012: 2592-2593). Diğer taraftan Cindoruk'un AP macerası da, bu şekilde başlamış, ancak uzun sürmemiştir. 1977 yılında dönemin AP İstanbul İl Başkanı, milletvekili olabilmek için görevinden ayrılmış, bu görevi 1980 yılında kadar Cindoruk devralmıştır (Cindoruk, AP İstanbul İl Başkanlığı'na getirildi, 1977, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>). Lâkin 12 Eylül 1980'de tekrar bir askeri müdahale gerçekleştirilmiş, AP kapatılmış ve Cindoruk'un AP'deki siyasal serüveni son bulmuştur.

Cindoruk, 1960 Darbesi'nin kendisinde yarattığı etki nedeniyle 1960-1980 yılları arasındaki siyasi faaliyetlerini arka planda yürütmüştür. Siyasal çizgisindeki sürekliliğinin tespiti adına bu dönemdeki en önemli üç gösterge ise, liberal ağırlıklı bir parti olan YTP'ne faaliyetlerde bulunmak, Bayar'dan önemli ölçüde etkilenmesi nedeniyle onun direktifleri doğrultusunda muhafazakâr eğilimleri ağır basan DKP'de siyaset yapmak ve yine Bayar'ın yönlendirmesiyle AP'ye geçmektir. Cindoruk'un liberalliğinin, muhafazakâr eğilimi ağır basan DKP'de siyaset yapmasıyla kesintiye uğradığı düşünülmemelidir. Çünkü bu çalışmanın ikinci bölümünde belirtildiği üzere merkez sağ partilerde liberal ve muhafazakâr değerlerin ilintili olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda DKP her ne kadar muhafazakâr eğilimi ağır basan kişilerden teşekkül etse de, liberal değerlere de gönderme yapan bir partidir. Ayrıca kendisini önemli ölçüde etkileyen Celal Bayar'ın, Cindoruk'un bu partide yer almasına vesile olan en önemli faktör olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Nihayetinde Cindoruk'un bu dönemde yürütmüş olduğu siyasi faaliyetlerinin, kendisinin siyasal çizgisindeki sürekliliği kesintiye uğrattığı söylenemez. Öte yandan 12 Eylül 1980 Darbesi'nde Cindoruk, 1960 Darbesi'ni yaşayan genç bir siyasetçiden daha fazla tecrübeye haiz olarak bu döneme tanıklık etmiştir. Bu nedenle siyasi geçmişinin verdiği tecrübe ve yaşının olgunluğuyla, bu dönemden itibaren Türk siyasal hayatında adından daha çok söz ettirecek, önemli görevlerde bulunacak ve merkez sağın muteber bir figürü olacaktır.

3.4. Cindoruk'un 1980-2000 Yılları Arasındaki Siyasal Faaliyetleri

12 Eylül 1980'de Türkiye, demokrasinin yeni bir askeri darbe aracılığıyla tekrar kontrol altına alındığı bir güne uyanmıştır. Birçok siyasetçi tutuklanmış, partiler kapatılmış, bireylerin temel hak ve özgürlükleri kısıtlanmış, siyasi partilerle birlikte sivil toplum örgütleri üzerinde hukuk nosyonuyla bağdaşmayacak sindirici politikalar uygulanmıştır (Tekin ve Okutan, 2015: 195). 12 Eylül askeri müdahalesinden nasibini alan partilerden birisi de, Cindoruk'un içinde yer aldığı AP olmuştur. Sivil siyaset kesintiye uğrarken, diğer taraftan da Emekli Oramiral Bülend Ulusu Başbakanlığında Bakanlar Kurulu oluşturulmuştur. Böylelikle Ulusu'nun liderlik ettiği Bakanlar Kurulu, 1983 yılının Aralık ayına kadar ülkeyi yönetmiştir. Bu dönemde askeri elit, demokrasiye çeşitli yollardan müdahale etmiştir. Bu müdahalelerden biri de, 20 Ekim 1982 tarihinde eski siyasi parti lider ve

yöneticilerine on yıl siyaset yapma yasağının getirilmesidir (Zürcher, 2019: 320). Alınan bu kararla birlikte kapatılan AP'nin tabanına hitap etmek adına mücadele verecek olan Cindoruk'un ismi Türk siyasal hayatında daha sık duyulacaktır. Bu süreçte Cindoruk ev hapsinde tutulurken, lideri olan Süleyman Demirel de alıkonulmuş ve siyaset yapması yasaklanmıştır. Bir süre sonra ev hapsi sona eren Cindoruk, Demirel nam ve hesabına siyasi mücadele vermesi nedeniyle adından sıkça söz ettirecektir. Demirel'in tüm bu yaşananlara olan tepkisini ise, Cindoruk şu şekilde aktarmıştır (Kızır'dan aktaran: Gaytancıoğlu, 2020: 88):

...Demirel'i, konulduğu Hamzakoy'da buldum. Hemen her gün telefonla konuştuk. Demirel, bir barut fişiydi. Ağzına geleni söylüyordu. "Biz ne yaptık? Kime ne yaptık. Her gecenin sabahı olacak. Göreceğiz" diyordu. Çok sert biçimde Hamzakoy'a kapatılışlarının yanlış olduğunu söylüyor, durumlarından şikayetçi olmamaya ise özen gösteriyordu. Milli Güvenlik Konseyi'nin tebliğlerini eleştiriyor, bu arada benim ev hapsinde tutulmama çok üzülüyordu...

Demirel bu şekilde duygularını ifade ederken, askeri yönetim, 1980 öncesi yaşanan "anarşi" ortamının nedenini siyasetçilerin uzlaşmaz tavrına bağlamaktaydı. Nitekim askeri yönetimin bu düşüncesinin, ilerleyen süreçte almış olduğu kararlar üzerinde oldukça etkili olduğu görülebilir. Söz konusu bu mevzilenme paralelinde, 7 Kasım 1982'de yeni anayasanın halkoylamasıyla kabul edilmesinin ardından, 3 Mart 1983 tarihinde Siyasi Partiler Yasası yürürlüğe girmiştir (Aydm ve Taşkın, 2015: 30). Böylece sivil siyasete dönüşün önü açılmıştır. Eski siyasi partilere ve kişilere yönelik siyaset yapma yasağı devam etmesine rağmen, yeni siyasetçilerle birlikte yeni partilerin kurulmasına izin verilmiştir. Ancak askeri yönetim, yeni kurulan partilerin eski siyasetçilerle kısmen de olsa bir bağlantısı olduğunu düşünürse kuruluş dilekçelerini reddetmiştir. Alınan bu tavır, Türk siyasal hayatındaki siyasal hareketleri belirli bir şablona sığdırmaya çalışmanın sonucudur (Sakallıoğlu, 1996b: 1258). Dolayısıyla Türkiye'de yeni bir siyasal topoğrafya oluşturulurken, birçok parti ve ismin siyaset yapması engellenmiştir. Engellenen bu siyasi partilerden bir tanesi de, Hüsamettin Cindoruk ve Mehmet Gölhan'ın kuruluş hazırlıklarını yürüttüğü BTP'dir. Partinin kuruluş çalışmalarını Demirel yönlendirmiş, kurucular listesini de kendisi hazırlamıştır. Demirel, 16'sı Danışma Meclisi (DM) üyesi olmak üzere 68 kişilik kurucular listesinin netleşmesinin ardından Cindoruk'un genel başkanlık görevini üstlenmesini istemiştir. Lâkin Cindoruk, seçmen tabanının ve parti teşkilatındaki eğilimin Ali Fethi Esener'den yana olduğunu bildirerek; bu teklifi kabul etmemiştir (Çavuşoğlu, 2009c: 171). Böylelikle parti liderliğine Esener getirilmiştir. Cindoruk, bu teklifi kabul etmemesinin ve Esener'in liderlik koltuğuna oturmasının arka planında seçmen tabanı ve parti teşkilatındaki eğilimin olduğunu şu sözlerle açıklamıştır (Türenç, 1991: 11):

Yeni parti için, Demirel benim genel başkan olmamı istedi. O sırada kendimi, genel başkan olmaya hazır hissetmedim. Demirel'in gönderdiği haberlere "Henüz hazır değilim" diye yanıt verdim. Sonra, parti içinde Ali Fethi Esener genel başkanlığa aday gösterildi. Çok olumlu isimdi. Bence Esener'i, halk bulup çıkardı. Yani tabanımız istedi. Anadolu'nun her yerinden Esener'in ismi geldi. Babacan, güler yüzlü, temiz aile hayatı olan, güzel bir süvari generali idi. Askerler de seviyordu. Askerdi ama sivil ruhu vardı. Celal Bayar da, genel başkanlığı kabul etmemiştir, benim gibi. İş, Esener'e kalıyordu. Bence Esener, bir ikinci Ragıp Gümüşpala örneği yaratabilirdi. Onu, bu dönemde özellikle ben, "koruyucu" olarak düşünmedim. Hatta "koruyucu" değil, sempatikliği

ile toparlayıcı olabilirdi. Basınla ilişkisi iyiydi. Bu çerçevede, kapatılan AP'lilerle, asker, sivil kökenli çok temiz isimler Büyük Türkiye Partisi'nin etrafında buluştuk.

Cindoruk'un, Esener'i "sivil ruhu" olan bir kişi olarak lanse eden bu açıklamalarına rağmen sivil siyasete geçişte bir paşanın liderlik koltuğuna oturması eleştirilebilir. Nitekim Cindoruk'un yapmış olduğu açıklamanın, asker kökenli bir kişinin liderlik koltuğuna oturması ve Türk merkez sağının temel hareket noktası olan askeri vesayetin karşısındaki duruş arasındaki ilişki bakımından zıtlık barındırdığı da ifade edilebilir. Ancak Türk siyasal hayatındaki askeri müdahalelerin yoğunluğu dikkate alındığında gerek AP'deki Gümüşpala örneği, gerekse BTP'deki söz konusu Esener örneği elinde önemli bir güç bulunduran askeri elite karşı merkez sağ partilerin elini güçlendirmesinde destekleyici unsur olmuştur. Aynı zamanda yukarıda yer alan benzer açıklamalarla, tabandan gelecek memnuniyetsizlikleri bir nebze de olsa önleme amacının güdüldüğü söylenebilir.

Öte yandan, partinin kuruluş bildirimden henüz iki gün geçmiş olmasına rağmen AP'nin önemli figürlerinden İhsan Sabri Çağlayangil ve 143 eski AP'li milletvekili de BTP'ye kayıt yaptırmışlardır. Yine, ülkenin birçok yerinde yeni partinin şubeleri kurulmuştur (Soysal, 1983: 2136). BTP'nin kurucular listesinde DM ve asker kökenli kişilerin fazla olması, sivil siyasete geçiş dönemini sorunsuz atlatmak için bir güvenlik subabı olarak düşünülmüştür (Çavuşoğlu, 2009c: 172). Bilahare Cindoruk da, parti hazırlıklarının askeri çevrenin bilgisi dahilinde yürütüldüğünü 1991 yılında verdiği bir röportajda şöyle ifade etmiştir (Türenç, 1991: 11):

1983 yılında, yeniden siyasete hazırдық. Zaten, her fırsatta "Bizim partimiz, liderimiz var. Sadece partinin kapısına anahtarı sokup açacağız" diyordum. Bu yüzden de sık sık sıkıyönetime çağrılıyor, ifade veriyordum. Bugün şunu itiraf etmeliyim ki, Orgeneral Necdet Üruğ, Sıkıyönetim Komutanlığı sırasında eğer isteseydi, bizim bu çalışmalarımızı kesin önlerdi. Onun bilgisi içinde siyasete hazırlanıyorduk. Bu da, onun demokratik yaklaşımıydı.

Ayrıca Cindoruk "Biz yeni parti kurmayacağız, partimizi açacağız" demeciyle, AP'nin seçmen tabanına mesaj göndererek; kuruluş çalışmaları yürütülen partinin, merkez sağda DP-AP çizgisinin devamı olduğunu göstermek için çabalamıştır (Çavuşoğlu, 2007: 185). Ancak eski AP'li milletvekillerinin partiye yoğun katılımı MGK tarafından bir meydan okuma olarak algılanmıştır. Bu nedenle MGK, 1 Haziran tarihli, 79 sayılı kararı ile BTP'yi AP'nin devamı olduğunu gerekçe göstererek kapatmıştır. Aynı zamanda bu kararlar, Cindoruk, Gölhan ve Demirel'in de içinde bulunduğu 16 kişi Zincirbozan'a mecburi ikamete gönderilmiştir (Zürcher, 2019: 323; Çavuşoğlu, 2009c: 172). Yaşanan tüm bu gelişmelerin BTP'nin yoğun ilgi görmesinden kaynaklandığını ve bunun dönemin askeri eliti tarafından kuşkuyla karşılandığını belirten Cindoruk, "İhtilal döneminde bir partinin bu kadar kuvvetli doğması ürkütücüydü. (...) Örgüte girmek isteyenler çoktu. Zaten tüm hazırlıklarımız da tamamı. Parti, bir günde tüm illerde kurulabilirdi" şeklindeki ifadesiyle açıklamıştır (Türenç, 1991: 11). Cindoruk'un parti henüz kuruluş aşamasındayken verdiği, "İktidara geldiğimizde ele alacağımız ilk konu demokrasiyi onarmak olacaktır" demeci de (Soysal, 1983:

2136), partinin iddialı bir söylem üretebileceğinin göstergesi olarak yorumlanabilir. Lâkin ifade edildiği üzere, partinin siyasi macerası başlamadan bitmek zorunda kalmıştır. Partinin kapatılmasındaki temel aktör olan Kenan Evren ise, Çorum’da yaptığı bir konuşmada parti hakkındaki düşüncelerini açıkladığı ve siyasi topoğrafyayı nasıl şekillendirdiklerine örnek teşkil eden şu demeci vermiştir (Soysal, 1983: 2137):

Partinin başına bir emekli orgeneral getirdiler. Bundan daha haince bir oyun düşünebilir misiniz? Bu oyunu oynayan zat Türkiye’yi tapulu arazisi kabul ediyor. Biz o partinin adının nereden geldiğini biliyoruz... Bizi saf mı zannediyorlar? Gerekirse seçimleri bile erteleriz.

Evren’in bu açıklamasının, 1980 Darbesi sonrası siyasi yasaklı olan Demirel’in, “Tapulu arazime gecekondlu konduktmam” diyerek; AP tabanı üzerine kendisinin müdahil olmadığı farklı bir parti kurulmasına karşı olduğunu belirten sözlerine yönelik olduğu da unutulmamalıdır (Çavuşoğlu, 2007: 185). Cindoruk ise BTP’nin kapatılmasına, “Evren, tuzak kurmuştu. İnanılır gibi değildi. Parti yönetimine, yani yasalar çerçevesinde girme izni veriyorlar sonra da her şeye el koyuyorlardı. (...) Yapılanlara karşı gelinmiyordu. Çaresiz, Zincirbozan’ın yolunu tuttuk” diyerek sitem etmekteydi (Türenç, 1991: 11).

Diğer taraftan, BTP’nin kapatılması ve 16 eski siyasetçinin Zincirbozan’da mecburi ikamete tâbi tutulması, 1980 Darbesi’nin gerekçelerinden biri olarak ifade edilen “siyasilerin uzlaşmaz tavrının” törpülenmesine vesile olduğu söylenebilir. Nitekim Cindoruk da bu durumu, “Zincirbozan’da iki ayrı görüş arasında uzlaşma oldu, ileride tarih bunu yazacak” şeklinde ifade etmiştir. Bu uzlaşmanın somut halini ise, DYP- Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) arasında kurulan koalisyon hükümetinde görmek mümkün olmuştur (Bengin, 1985: 6). Bu bağlamda BTP’nin kapatılması, DYP’nin doğuşunu hazırlamıştır. Zira Demirel, BTP’nin siyasi macerasının son bulmasıyla yeni bir partinin kurulması için hazırlıklara başlanması talimatını vermiştir. Bu hazırlıklar da yine sancılı geçmiş, partinin hem kuruluş çalışmaları hem de 1983 genel seçimlerine katılma çabaları sekteye uğratılmıştır. Partinin ismini, Zincirbozan’da Demirel ifade etmiş, hatta kendisi tarafından bulunduğu için DYP’den uzunca bir süre “Demirel’in Yeni Partisi” şeklinde bahsedilmiştir (Çavuşoğlu, 2007: 192). Emin Çölaşan ise, Cindoruk ile olan bir anısında “Doğru Yol” isminin şu şekilde doğduğunu aktarmıştır (Çölaşan, 1985: 416):

1983 yılının Temmuz ayında, Çanakkale’nin Zincirbozan garnizonunda Milli Güvenlik Konseyi tarafından zorunlu ikamete tabi tutulan bir siyasetçiyi ziyarete gitmiş ve hiçbir gazetecinin yaşayamadığı tarihi bir olayı yaşamıştım... Yakın akrabalar dışında kesinlikle ziyaretçi kabul edilmeyen Zincirbozan askeri tesislerinde geçirdiğim beş saat içerisinde halamın oğlu Hüsamettin Cindoruk koluma girmiş ve “Gel bakalım, Doğru Yol’da biraz yürüyelim” demişti. Zincirbozan’daki küçük arazi parçası içinde 50 metre uzunluğunda beton bir patika vardı. İçeride bulunan AP kesimi bu yola “Doğru Yol” adını vermişti. Milli Güvenlik Konseyi o günlerde Büyük Türkiye Partisi’ni kapatmıştı. Doğru Yol Partisi kurulmak üzereydi.

DYP’nin kuruluşu bu şekilde tezahür ederken, DYP de BTP gibi sancılı bir süreç geçirmiştir. Partinin kurucu üyelerinin bir kısmı MGK tarafından veto edilince, parti 1983 genel seçimlerine

katılamamıştır. Bu seçimlere katılamayan DYP için önündeki en önemli sınav, 1984 yılında gerçekleştirilecek yerel seçimler olmuştur. Örgütlenme çalışmalarını sürdüren partiye, Cindoruk da kayıt yaptırmıştır (Soysal, 1983: 2138). Bir süre sonra Demirel'in teklifiyle 1984 yerel seçimlerinde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan adayı olan Cindoruk, seçimlerde istenilen sonucu elde edememiştir. Seçimi, ANAP'ın adayı Bedrettin Dalan yüzde 49,69 oy oranıyla kazanmış, Cindoruk yüzde 4,66 oy oranıyla dördüncü yalnızca olabilmıştır (Geçmişten günümüze İstanbul, 2019, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/gecmisten-gunumuze-istanbul-secimleri420325.html>).

Yerel seçimlerin ardından DYP Kurucular Kurulu, parti tüzüğünde bir değişiklik yapmış ve Cindoruk da DYP Genel Kurul üyeliğine getirilmiştir. Bu görevle birlikte siyaset sahnesinde daha aktif rol almaya başlayan Cindoruk, merkez sağ geleneğe dair beyanatlarda bulunmuş ve 1985-1987 yılları arasında DYP'nin Genel Başkanlığı görevini üstlenmiştir. Genel başkanlık görevini üstlenmeden önce, merkez sağdaki en önemli rakibi olan ANAP'a göndermede bulunarak Türk sağ ve solu hakkında şu şekilde bir açıklama yapmıştır (Nokta Dergisi, 26 Kasım 1984'ten aktaran: Erel, 1984: 6):

DYP, demokratik sağ hareketin tek temsilcisidir. Demokratik sağa inanan kişilerin demokratik sağı temsil eden siyasi partide birleşmeleri gerekmektedir. Demokratik sola inananların da Sosyaldemokrat Parti'de birleşmeleri gerekir. Türkiye'nin bugünkü siyasal yapısı demokratik kurallara uygun değildir.

Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere Cindoruk'un Türk sağında ve solunda askeri vesayetin güdümünde kurulan partileri, demokrasinin kurumsallaşması açısından yetersiz gördüğü söylenebilir. Ayrıca, ilerleyen yıllardaki bir başka açıklamasında da solun serüvenini ve Türkiye'de sağın nasıl tanımlanması gerektiğini şöyle açıklamaktadır (Göktaş ve Çakır, 1991: 210):

...20. asrın başından beri görülmemiş bir mantıkla ortaya çıkıp, çok yaygın bir biçimde insanlara ümit vermiş olan, aşırı sol, komünizm 21. yüzyıla az bir zaman kala çıkmaza girmiş ve insanlara refah getirmediği ortaya çıkmıştır. Özellikle son 70 senelik uygulamalar dünya insanlarına direkt ve endirekt büyük ıstıraplar getirmiş ve başarısızlığını kabul ederek kenara çekilme sürecine girmiştir. Böylelikle bizim dışımızda sağ olduğunu beyan eden diğer fikir ve akımların bizim taraf ettiğimiz sağın dışında kaldığını belirtmek gerekir.

Cindoruk'un "emanetçi" sıfatıyla nitelendirileceği siyasi döneminin başlamasıyla, sağın diğer partilerine yönelik bu gibi açıklamaları da sıkça gündeme gelecektir. Daha sonra bahsedileceği üzere Cindoruk'un DYP saflarında siyaset yaparken özellikle Refah Partisi'ne (RP) yönelik sert eleştirileri de, yukarıda kendisinin tanımlamış olduğu "sağ" siyasetle RP'nin örtüşmemesine bağlamaktadır. "Emanetçi" sıfatından kasıt ise, Cindoruk'un Demirel'in yerine DYP Genel Başkanlığı koltuğuna geçici süreyle oturmasıdır. Genel Başkan olacağı Büyük Kongre'ye giden bu süreç, birçok tartışmaya sahne olacak, ancak nihayetinde Demirel'in de desteğiyle Genel Başkanlık görevini kendisi üstlenecektir. Cindoruk'un Genel Başkan olacağı Büyük Kongre'ye giden süreçte DYP'ye Yıldırım Avcı liderlik etmekteydi. Avcı, başlangıçta adaylıktan çekilmeyeceğinin üstünde ısrarla durmakta ve

yapılacak Kongre’de aday olacağı yönünde beyanlar vermektedir. Kendisi, siyasetin içinden gelmeyen bir figürdü. Ancak Mehmet Yazar’ın aday olmasıyla birlikte, Avcı’nın Yazar’la mücadele edemeyeceğini düşünen Demirel, Cindoruk’un aday olmasını “Artık buradan kaçamazsın” diyerek ısrarla istemekteydi (Çavuşoğlu, 2009b: 49). Bu suretle Cindoruk da “Bu gerçeğin gerektirdiği yüksek sorumluluk içindeyim” diyerek DYP Genel Başkanlığı’na adaylığını koymuştur (Cindoruk Başkanlığa aday olduğunu dün resmen açıkladı, 1985: 3). Cindoruk tarafındaki gelişmeler bu şekilde ilerlerken, Büyük Kongre’nin yapılacağı 14 Mayıs 1985’te Avcı ise yeniden aday olmayacağını bildirmiştir (İş çevrelerinin Özal’a karşı “Yazar’ı çıkartması” tutmadı, 1985: 1). Böylelikle Avcı, Kongre günü adaylıktan çekilirken, DYP liderliği için yarışan iki isim kaldı. Birisi, 8 Mayıs 1985’te adaylığını resmen açıklayan Hüsamettin Cindoruk, diğeri ise 12 Mayıs’ta açıklayan Mehmet Yazar’dı. Yazar, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği’nin (TOBB) bir dönem başkanlığını yapan, iş dünyasıyla ilişkileri iyi olmasına rağmen DYP’nin içinden gelmeyen bir figürdü (Çavuşoğlu, 2009b: 49). Bu nedenle Cindoruk, Yazar’ı “Yazar aileden değildir... İçgüveyidir... Eğer başkan olursa Doğru Yol özel sektörün denetimine girer... Çünkü Yazar’ın asli görevi özel sektöre hizmettir” sözleriyle tenkit etmekte ve kendisinin “kişisel çıkarlarına bağlı olduğunu” öne sürmekteydi (Gaytancıoğlu, 2020: 125). Ayrıca Cindoruk’a göre, 12 Eylül Darbesi’ni gerçekleştiren askeri elit, Yazar’a DYP Genel Başkanlığı’na aday olması için direktifler vermişti. Böylelikle hem DYP kontrol altına alınacak, hem de parti ANAP’laştırılacaktı (Türenç, 1991: 11):

ANAP’laşmaya izin veremeyiz. Yazar’ın siyaset çizgisinde hep iktidara yakın olmak vardır. ANAP iktidar olduğuna göre, Yazar Doğru Yol Partisi’ni giderek ANAP’laştıracak. Çünkü onun geçmişi bunu söyler. Yazar, kavgamızı, davamızı sürdürecektir kişi olamaz.

Bu minvaldeki açıklamalara paralel olarak, Cindoruk ve Yazar destekçileri arasında da kara propaganda çalışmaları yürütülmeye başlamıştı. Yazar’ın destekçileri, Cindoruk’u “Vefasızdır. Bir zamanlar Menderes’e sonra da Demirel’e ihanet etmişti” şeklinde yaftalar; Cindoruk’un yanında yer alan kişiler ise Yazar’ı, “özel sektörün ajanı olmakla” ve “siyasi yasakların kalkmasına karşı çıkmakla” tenkit etmekteydiler (Gaytancıoğlu, 2020: 126-127). Cindoruk ve Yazar arasındaki çekişme Büyük Kongre gününe değin bu şekliyle sürmesine rağmen Büyük Kongre günü, Cindoruk ve Yazar kucaklaşmış ve kongre delegeleri bu ikiliyi uzun süre alkışlamıştır (İş çevrelerinin Özal’a karşı “Yazar’ı çıkartması” tutmadı, 1985: 3-4). Bu havayla girilen Büyük Kongre’de Cindoruk, “Ben DP’den geliyorum, ben Yassıda’daki masum insanları savunmaktan geliyorum. Ben AP’den geliyorum. (...) Ben Zincirbozan’dan geliyorum. Ben aranızdan içinizden geliyorum” diyerek delegelerin “vefa” duygusuna hitap etmeye çalışmış ve bu şekilde göreve talip olduğunu bildirmiştir. Cindoruk’un DP, AP, BTP ve Zincirbozan vurgusuyla beraber Kongre’nin 14 Mayıs’ta gerçekleştirilmesiyle de, DP’nin 1950 yılındaki seçim zaferine göndermede bulunulmuştur. Bu yolla, ANAP’a karşı “merkez sağın hakiki tek adresi olduğu” mesajı verilmeye çalışılmıştır. Netice olarak, Genel Başkanlık için yapılan seçim sonucunda Cindoruk, 629 delegenin oyunu alarak galip ayrılmıştır (Delegeler “antrenör” dedi, 1985: 7; Aydın ve Taşkın, 2015: 358). Sert tartışmalar eşliğinde geçen Kongre’nin nihayete ermesinin ardından “birlik” gösterileri yapılmış, Cindoruk,

Avcı ve Yazar “Kavga bitti, şimdi birlikte çalışma zamanı geldi” şeklinde açıklamalarda bulunmuşlardır (Doğru Yol’ da birlik gösterisi, 1985: 3). Ayrıca Cindoruk, seçimi kazandığı gün siyasal hayata girdiği günden beri vurguladığı “demokrasinin kurumsallaşması”nın gereğini tekrar şöyle açıklamıştır (Çölaşan, 1985: 418-419):

Türkiye’nin yeni bir gündeme ihtiyacı var. Bence bu gündemin en önemli konusu da demokratik rejim konusudur. Türkiye demokratik rejimi mutlaka sürekliliğe ve istikrara kavuşturmak zorundadır. Bir ülkede dört yılda bir seçim, on yılda bir ihtilal olursa o ülkede demokratik yapı sağlıklı bir şekilde yerleşemez. Mümkün değildir. Seçimle gelmiş olanların seçimle gitmesini sağlamak zorundayız. Bir ülkede seçim kadar ihtilal de bir anayasal kural ve kurum olursa, o ülkenin istikrar içinde kalkınması da mümkün değildir. Ekonomik sıkıntılarımızın kaynağında, aslında rejimimizin çalkantıları yatıyor.

Bu bağlamda Cindoruk liderliğinin ilk yıllarındaki temel söylemi, “rejim sorunu” üzerinden yürümüştür. Nitekim “Bence, Türkiye’nin, ilk plandaki meselesi, ekonomik değildir. Rejim meselesidir!” diyen Cindoruk’a göre, 1980 Darbesi sonrasında oluşan Meclis’in demokratik olmadığını, tekraren seçimlerin gerçekleştirilip; tüm partilerin yarıştığı bir seçim sonrası oluşacak Meclis’in demokratik olabileceğini savunmuştur. Zira, “Devleti millet iradesine geri vermeliyiz. Türk milletinin iradesini üstün kılma çabamızdan kimse alınmasın. Tek çare millete dönmektir” sözleriyle bu durumu açıkça ifade etmiştir (Gaytancıoğlu, 2020: 137).

Cindoruk, Genel Başkanlığı süresince merkez sağda bir birleşmenin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Ancak bu birleşmenin kendi partilerine katılımı meydana gelebileceğinin altını çizmiş, öte yandan aşırı sağ konumda yer alan diğer partilerle aralarına net bir ayırım koyarak, “Biz, Cumhuriyetçi, demokrat, muhafazakâr ve laik bir hareketi temsil ediyoruz” demiştir (ANAP savunuyor: Mutedil bir partiyiz, 1986, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>). Ayrıca, “Partimiz AP’nin fikirlerinin devamıdır. Demokrat Parti ve Adalet Partisi’nin çağdaş yorumudur” diyen Cindoruk (Çölaşan, 1985: 423), DYP’nin “Cumhuriyetçi demokratik sağın yuvası” olduğunu söylemiştir (Çölaşan, 1985: 425). Aşırı sağ ve aşırı soldaki partilerin, ülkeyi tehlikeli bir ortama sürükleyeceğini iddia etmiş; bu tehlikenin nasıl ortaya çıkacağını ise, “Aşırı sol, aşırı sağ kavgalarının yumuşadığı bir konjonktürde bu defa ‘ben dindarım, sen dinsizsin’ diye sinsi bir çekişmenin ülkemizde ortaya çıkması ve boşlukların bununla doldurulma yoluna koyulması ülkemize zarar verir” şeklinde ifade etmiştir (Göktaş ve Çakır, 1991: 211). Bu çerçevede, dinin bir propaganda aracı olarak kullanılmasının da doğru olmadığını şu sözlerle açıklamıştır (Göktaş ve Çakır, 1991: 213):

Laik bir toplumuz. Bu toplum içinde yüce dini değerlerin çekişme konusu yapılmasına taraftar değiliz. Sağ partilerin yapı ve nüanslarını belirleyen unsur yalnızca din değildir. Sağ partilerde de, sol partilerde de bulunanların dini değerlerine sahip olmaları doğaldır. Dini değerleri bir propaganda aracı kabul etmeyiz.

Cindoruk, yukarıdaki açıklamasıyla dini değerlerin propaganda aracı olarak kullanılmasına karşı çıktığını belirtmesine rağmen, DYP’deki Genel Başkanlığı döneminde dini söylem ve motifleri kullandığı da görülmektedir. Örneğin, 28 Eylül 1986 ara seçimlerinde Manisa’nın Demirci ve Gördes

ilçesinde vatandaşlara seslenirken, “İlk Kur’an kursunu açan, ezanı Arapça okutan, okullara din dersi koyan, İlahiyat Fakülteleri açan DP idi. Cami yapan, cami onaran Demirel’di” demiştir. Ardından 6 Eylül 1987 tarihli siyasi yasakların kaldırılmasına yönelik referandum kampanyası sırasında, Yozgat’ta Türk bayrağına sarılı Kur’an-ı Kerim’i öperek başına koymuş, Nevşehir’de konuşmasına başlamadan önce toplantı salonunda bulunanları, DP lideri Menderes’in ruhuna Fatiha okumaya ve saygı duruşunda bulunmaya davet etmiştir (Çavuşoğlu, 2009b: 268-269). Bu bakımdan yapmış olduğu açıklama ve eylemleri arasında bir tezatlık olduğu söylenebilir. Ancak, ikinci bölümde değerlendirildiği üzere DYP’nin pragmatik nitelikli bir parti olması paralelinde Cindoruk’un da, pragmatik eylem ve söylemler içerisinde olduğu ifade edilebilir. Buna rağmen Cindoruk’un, merkez sağın genel eğiliminden çok daha fazla “laiklik” ilkesini düşüncelerinin temelinde aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Cindoruk’un laiklik hakkındaki düşünceleri değerlendirildiğinde, ona göre laiklik bir devlet politikasıdır. Laiklik, sadece din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını değil; aynı zamanda devletin gerektiğinde din meselesiyle ilgilenecek din karşısındaki üstünlüğünü ifade eder. Devletin laik ama milletin laik olamayacağını düşündüğü için laik olmayan devlet modelinde, teokratik devlet taraftarlarının cumhuriyetin ve demokrasinin yeterli olmadığını düşünerek rejim karşıtı faaliyetlerde bulunacağını öne sürmektedir (Gaytancıoğlu, 2020: 467). Dolayısıyla, dinin toplumsal ve siyasal alanda temel referans haline getirilmesine keskin karşı çıkmaktadır. Bu nedenle kendisi, RP’yi her ne kadar tabandan kurulan bir parti olması sebebiyle önemli görse de (Çölaşan, 1985: 423); RP’nin toplumsal ve siyasal alanda “din”i birincil planda tutmasından ötürü, Çiller döneminde bu partiyle kurulan “Refahyol” hükümetine karşı çıkmıştır.

Cindoruk’un Genel Başkan seçildikten sonraki DYP’de ve Türk siyasi hayatında yaşanan siyasi gelişmelere dönülecek olursa, ilk olarak 30 Ekim 1985 günü Cindoruk ile MDP Genel Başkanı Ülkü Söylemezoğlu, DYP ve MDP’nin birleşmesini müzakere etmek üzere bir toplantı yapmışlardır. Toplantı sonrası yapılan açıklamada, solun bir bütünleşme çabası içerisinde olduğunun üzerinde durulmuş, buna karşın sağ cenahında birleşmesinin tarihi ve milli bir görev olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda, DYP ve MDP’nin birleşmesinin hangi koşullar altında gerçekleşeceğinin tespitini belirlemek üzere oluşturulan komisyon çalışmalarına başlamıştır. Ancak komisyon başkanlarından Ahmet Nusret Tuna, müzakereler sonucunda her iki tarafın da kendi partisinde birleşmeye gidilmesinde ısrar ettiğini ifade etmiş, bu nedenle anlaşmaya varılamadığını açıklamıştır (Çavuşoğlu, 2009b: 56-58). İki parti arasında bir anlaşmaya varılamamasına rağmen 4 Mayıs 1986 günü, MDP Olağanüstü Kongre yaparak fesih kararı almıştır. Partideki kimi milletvekilleri ANAP’a katılırken, bir kısmı da DYP’ye katılmıştır. Böylelikle DYP, Meclis’teki milletvekili sayısını 21’e çıkarmış ve ilk kez bir grup kurmuştur (Çavuşoğlu, 2009b: 63-64). Öte yandan bu dönemde TBMM’deki boş koltukların sayısı 11’e yükselmiş, bu nedenle bir ara seçim ihtiyacı doğmuştur. 28 Eylül 1986’da gerçekleştirilen ara seçimle birlikte Cindoruk, Samsun milletvekili olarak Meclis’e girmiştir (Aydın ve Taşkın, 2015: 357). Genel Başkan ve Samsun milletvekili olarak görev yaptığı süreçte temelde iki konu üzerine yoğunlaşmıştır. Bunlardan ilki, Özal liderliğindeki ANAP iktidarıyla 1980 Darbesi’yle getirilen siyasi yasakların kaldırılması meselesi olmuştur. ANAP iktidarını sert

sözlerle tenkit ederken, aynı zamanda siyasi yasakların kaldırılması için de büyük bir uğraş vermiştir. Verdiği mücadelenin karşılığı olarak, 6 Eylül 1987 referandumu sonucunda siyasi yasaklar çok az bir farkla olsa da kalkmıştır. “Evet” oylarının oranı %50,16 iken, “hayır” oylarının oranı %49,84 olmuştur. Siyasi yasakların kaldırılmasıyla Demirel’e siyasete dönme yolu açılmış olmasına rağmen, bu sonucun çok az bir farkla elde edilmiş olması buruk bir zafer algısına yol açmıştır. Yine de, “emanetçi” sıfatıyla DYP’ye liderlik eden Cindoruk için en önemli sorun olan siyasi yasaklar kaldırılmıştır. Yıllar sonra Cindoruk, kendisiyle yapılan bir röportajda siyasi yasakların referandumla kaldırılmasına ilişkin önemli anekdotlar aktarmıştır (Söylemezoğlu, 2020b):

Doğru Yol Partisi Genel Başkanı’yım. Süleyman Demirel yasaklı. Hatta emanetçi diyorlardı bana o zaman. Küçük bir grupla Meclis’e de girmiştik. Kenan Evren beni çağırdı. “Bu yasakları kaldıralım, zamanı geldi” dedi. Demokrat kimliğiyle bilinen Alman Cumhurbaşkanı gelmişti. Bizi de çağırdılar. Raşan Ecevit’in de Demokratik Sol Partisi vardı. Anladığım kadarıyla AB’den telkin gelmiş. Ama bir şartımız var, referandumla kalksın denildi. Demokrasiyle idare edilen bir ülkede referandumun çok olağanüstü bir yol olduğunu söyledim. Anayasa ve kanun değişikliğiyle kalkabilir dedim. Özal da ısrar ediyordu, madem referandumla getirildi yasakları yine halk kaldırsın diye. Demirel’e böyle bir teklifle karşı karşıya olunduğunu ifade ettim. Demirel, “Özal, askerlerin koydurduğu yasağı, bu defa halka koydurmak istiyor. Yanlış bir şey yapıyor ama soyunalım, dövüşelim” dedi. Bülent Ecevit de Raşan Hanım’la görüşmüş, bana telefon etti; gittik konuştuk: “Dövüşeceğiz başka çare yok.” Bence Türk siyasi hayatının en büyük yanlışlarıdır. Bir sivil hükümetin başbakanı, siyasi iradenin temsilcisi, elinde güç var partisi var, temel haklardan biri olan siyaset yapma hakkını referandumla kaldırmak istiyor. Ve mücadele etti, partisi, kendisi, sokaklarda, caddelerde. Biz de Demirel de sertleştik. 58 bin oy farkıyla kazanabildik. O hadiseyi hiç unutamıyorum, o yüzden referandumlardan hep korktum.

Genel Başkanlığı döneminde en önemli meselelerden biri olan siyasi yasakların kaldırılması sürecini bu şekilde atlatan Cindoruk, temel hak ve hürriyetlerin referandum konusu yapılmasına kuşkuyla yaklaşmaktadır. Nitekim bu duruşu, daha sonra bahsedileceği üzere ilerleyen yıllarda da görülecektir.

Bu dönem içerisinde meydana gelen ve Cindoruk’un siyasi çizgisini anlamlandırma açısından öneme sahip diğer bir olay ise şudur: Yükseköğretim Kurulu’nun (YÖK) 1982 yılında çıkarmış olduğu bir yönetmelik sebebiyle gündemde sıkça yer alan “Başörtüsü yasağı” mevzusu Cindoruk’un Genel Başkanlığı döneminde de gündemdeki yerini korumaya devam etmiştir. Cindoruk, geçmiş yıllardaki liberal duruşunu sürdürmüş ve “Başörtüsü yasağı”nın din ve vicdan özgürlüğüyle bağdaşmadığı yönünde bir beyanat vermiştir (Başkan ve Turhan, 1985: 12):

Başörtüsü yasalara aykırı değildir. Sokakta örtü takana karışılmazken, üniversitelerde neden karışılıyor? Başka ülkelerde rahibeler de başörtüsü ile dolaşıyor. YÖK çıkardığı bir yönetmelikle bu konuyu biraz yumuşattı ama yeterli değil. Başörtüsü yasağı özgürlüklere aykırıdır.

Cindoruk’un siyasi yasakların kaldırılması ekseninde yürüttüğü mücadele, “Başörtüsü yasağı” tartışmaları hakkında vermiş olduğu beyanat ve 1982 Anayasası’nda yer alan antidemokratik olarak gördüğü maddelere yönelik “sivilleşme” yoluna gidilmesinden yana olan tavrı, askeri ve bürokratik vesayetın karşısında mevzilendiğini göstermesi açısından önemlidir (Katılmış, 2020: 290). Almış

olduğu bu mevzilenmeyi, 1982 Anayasası'nın hangi hükümlerine karşı olduğunu açıkladığı şu düşüncelerinde görmek de mümkündür (Çölaşan, 1985: 420):

Her şeyden önce önsözüne karşıyım. İhtilalin meşruluğu umdesi vardır. İkincisi, Danışma Meclisi'nin Türk milletinin gerçek temsilcisi olduğu yazılıdır. Buna karşılık anayasa metninde, milli egemenlik haklarını kullanmak üzere seçilecek TBMM'den söz etmektedir. Tabii bu bir çelişkidir. Bu Önsöz'ün değiştirilmesinden yanayım. Sonra geçici maddelerine karşıyım. Mesela siyasi yasaklamalar, 12 Eylül döneminde görev alan bakanlar hakkında soruşturma yapılamayacağı, o dönemde çıkan kanun hakkında anayasaya aykırılık iddiasında bulunulamayacağı gibi... Sendikal hakları kısıtlayan, olağanüstü hükümlere yer veren bölümlerine karşıyım.

Böylelikle bu dönemde DYP tarafından ön planda tutulan “Yasaksız Türkiye” ve “Konuşan Türkiye” sloganlarının nihai amacı daha iyi anlaşılabilir (Çavuşoğlu, 2009b: 82). Bu bağlamda kendisinin, ikinci bölümde liberal felsefe içerisinde değerlendirilen “siyasal anlamda otorite karşıtlığı” ilkesi için önemli bir örnek teşkil ettiği söylenebilir. Zira kendisini “Liberal demokrat” olarak tanımlayan Cindoruk, “Liberaller tarafsız adamlardır. Sollarında ve sağlarında tarafsız düşüncelerin gelişmesine saygı gösterirler, fırsat verirler...” demiştir. Bu şekildeki beyanına, “Anayasa'ya aykırı olmamak şartıyla farklı düşüncelerin bulunmasının demokrasinin bir gereği olduğu”nu da eklemiştir (Gaytancıoğlu, 2020: 462, 466). Demokrasinin kurumsallaşmasının gereğine sürekli vurgu yapan Cindoruk, bu konudaki görüşlerini ise şöyle temellendirmiştir (Göktaş ve Çakır, 1991: 209-210):

...Demokraside esas olan, iç politika düzeninde pluralist, çoğulcu demokrasiyi kabul etmek ve bunu hukuk yoluyla tesis etmektir. Ülkede insan hakları evrensel yapıda olmalıdır. Nitekim bu evrensel değerler 21 Kasım 1990'da 32 Avrupa ülkesi ve ABD ile Kanada'nın “Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı”nın imzasıyla ortaya atılmıştır. Bu antlaşmada tek dışarıda kalan Arnavutluk daha sonra imza koymuş, bu değerleri kabul ve taahhüt etmeyen hiçbir Avrupa ülkesi kalmamıştır. Böylelikle Avrupa'da ve dünyada başlamıştır. Açılan bu çağın hukuk yoluyla demokrasiye ulaşmayla ilgili kabulleri şöyledir: İnsan hakları, insanın temel hürriyetleri gibi, doğumla elde edilen ve vazgeçilmez haklar vardır. Devlet bunları veren değil, ancak koruyan ve geliştirendir. Bu hakların kullanılmasyla hürriyet, adalet ve barış temin edilir. İnsana saygı ve hukukun üstünlüğü demokrasinin temelidir. Ayrım gözetmeksizin herkes düşünce, vicdan, din ve inanç, ifade, örgütlenme, toplantı ve gösteri düzenleme, serbest dolaşım ve seyahat hak ve hürriyetlerine sahiptir...

Cindoruk'un gerek 1924 Anayasası'ndaki hukukî eksiklikler nedeniyle “Tahkikat Komisyonu”nun “çoğunlukçu” bir anlayışla ortaya çıktığını ifade etmesi, gerekse yukarıdaki açıklamasında görüldüğü gibi “çoğulcu demokrasi”, “insan hakları” ve “temel hak ve hürriyetler” konusunda yaptığı vurgu kendisinin siyasal çizgisini anlamlandırmada oldukça önemlidir. Bu bağlamda Cindoruk'un liberalliği bu dönemde de süregelmiştir.

Öte yandan, siyasi yasakların kaldırılmasıyla DYP özelinde hangi gelişmelerin yaşanacağı dönemin merak edilen konularından birisi olmuştur. Demirel, 29 Kasım 1987 genel seçimlerine kadar Cindoruk'un DYP liderliğine devam etmesinden yana tavır göstermiştir. Ancak, Cindoruk'un Demirel'in haberi olmadan görevinden ayrılışı kendisini rahatsız etmiştir. Zira, 1987 genel

seçimlerine gidilirken seçim hazırlıkları yerine Olağanüstü Kongre ile işgal etmenin partiye zarar vereceği yorumları yapılmıştır (Pirim, 1987: 6). Buna rağmen Cindoruk, 24 Eylül 1987'deki Birinci Olağanüstü Kongre'de çıktığı kürsüden "Size tekmil veriyorum: Görev yapılmıştır" diyerek; Genel Başkanlık görevini Demirel'e teslim etmiştir (Türenç, 1991: 11). Demirel'in liderlik koltuğuna oturmasıyla, Cindoruk'un siyasi hayatı farklı bir rolle devam etmiştir: DYP'nin Demirel liderliğinde girdiği ilk sınav olan 29 Kasım 1987 genel seçimlerinde Cindoruk, İstanbul 7. Bölge'den, yani Bakırköy ilçesinden milletvekili adaylığı olarak seçimlere girmiştir (Çavuşoğlu, 2009b: 90). Bu seçim çevresinden aday olması, "Demirel'in Cindoruk'u etkisizleştirmeye çalıştığı" gibi çeşitli tartışmalara sebep olmuş, netice olarak ise bu bölgeden milletvekili olarak seçilememiştir. Demirel ile yaptığı görüşme sonrasında, DYP'nin 14-15 Mayıs 1988 tarihlerinde gerçekleştirilen İkinci Olağan Büyük Kongresi'nde GİK'e aday olacağını açıklayan Cindoruk, Kongre günü Demirel'in hazırladığı listeye itiraz ederek adaylıktan çekilmiştir. Adaylıktan çekilmesinin kendi tanımıyla "Yeni Çizgi" yaklaşımının bir gereği olduğunu ifade eden Cindoruk, merkez sağ siyaset adına seçim ve referandum görevlerinde partiye hizmet etmeye devam edeceğini, ancak açıklamış olduğu "Yeni Çizgi" doğrultusunda DYP'de kadroların gençleşip yenilenmesi koşuluyla parti üst yönetiminde yer alabileceğini belirtmiştir (Gaytancıoğlu, 2020: 173-174). "Yeni Çizgi" şeklinde tanımladığı görüşleri doğrultusunda partinin neler yapması gerektiğini ise şöyle açıklamıştır (DYP'de Cindoruk sancısı, 1988: 6):

Bugün yürürlükte olan Siyasi Partiler Yasası, parti içi katılımı ve altyapısından birikime dayanarak yükselmeyi önleyecek antidemokratik bir teşkilat biçimini zorunlu kılıyor. Böylece parti büyük ölçüde üst düzey yöneticiler arasında yapılan anlaşma ve uzmanlaşmalarla, kadrolarını oluşturuyor. Öte yandan seçmen değişiyor, gençleşiyor ve eğitim düzeyi yükseliyor. Seçmenin partilerden beklediği çözümler giderek çoğalıyor, başkalaşiyor. Açıkçası siyaset ileri ülkelerde olduğu gibi kültür, ahlâk ve yönetim düzeyi yüksek bir kadro gereğini ortaya çıkarıyor. Yenilik ve uygarlık arayan Türk seçmenini, onları doyuracak ve güven verecek kadroları DYP vitrinine yerleştirmek zorundayız. Bence bunun adı DYP'ye Yeni Çizgi'dir. Geçmişin başarılı, deneyimli kadrosunun uygulamalarını günümüzün ve geleceğin gerekleri ile doğrultan Yeni Çizgi...

Cindoruk'un bu şekildeki düşüncelerinde ısrarcı olması, biraz da olsa Demirel ile arasının açılmasına neden olmuştur. Ancak, Üçüncü Olağan Büyük Kongre öncesinde gerçekleştirilen Temsilciler Meclisi toplantısında Demirel ile Cindoruk bir araya gelerek aradaki buzlar eritilmiştir. Nitekim Demirel, Cindoruk'un açıklamış olduğu yukarıdaki görüşleri doğrultusunda yeni isimleri GİK'e davet etmiştir. Böylelikle, 24-25 Kasım 1990'da yapılan bu Kongre'de Cindoruk Divan Başkanı seçilmiştir. Bu olumlu hava ile Cindoruk, 4 Aralık 1990- 15 Kasım 1991 tarihleri arasında da, DYP Genel Başkan Vekilliği yapmıştır. 20 Ekim 1991 genel seçimlerinde ise Eskişehir'den milletvekili olarak seçilmiş, ardından 16 Kasım 1991-13 Eylül 1993 tarihleri arası birinci dönem, 14 Eylül 1993- 1 Ekim 1995 tarihleri arası ikinci dönem olmak üzere TBMM Başkanlığı görevini yürütmüştür. Yürütmüş olduğu bu görevler esnasında, daha tarafsız bir siyasi duruş sergilemeye çalışmış olmasına rağmen DYP içindeki meselelerde birtakım taraflı eylemlerde bulunmuştur. Özellikle 20 Kasım 1991'de, Demirel-Erdal İnönü liderliğinde kurulan DYP-SHP koalisyon hükümetinin ilk Bakanlar Kurulu listesinde yer alan bakanlara yönelik iddia edilen suçlar nedeniyle

itirazı olduğu ve bu yüzden Meclis'i yönetmediği savları, parti içindeki huzursuzluğun temel nedeni olmuştur. Ayrıca, Demirel'in Cumhurbaşkanlığı koltuğuna geçmesi sonrasında kendisinin potansiyel bir Genel Başkan adayı olması münasebetiyle bu göreve seçilen Tansu Çiller'e yönelik muhalefeti, 28 Haziran 1996 yılında kurulan "Refahiyol Hükümeti" dolayısıyla daha da sertleşmiştir (Fincancı, 2000: 186; Gaytancıoğlu, 2020: 174-175). Bu bakımdan Cindoruk'un siyasal çizgisi tespit edilirken, "Refahiyol Hükümeti"ne hangi argümanlarla karşı çıktığı ve günümüzde de merkez sağ siyaseti temsil eden partiler ve bu partilerin siyasal programları hakkında ne şekilde yorum yaptığı önemlidir. Bu çerçevede, Çiller liderliğinde "Refahiyol Hükümeti"ne giden süreçte DYP ve Cindoruk nezdinde şu gelişmeler yaşanmıştır: Bilindiği üzere, 1989 yılında Kenan Evren'in yedi yıllık görev süresinin dolması nedeniyle Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmıştır. Yapılan seçimler sonucunda Turgut Özal, Türkiye Cumhuriyeti'nin sekizinci Cumhurbaşkanı olmuştur. Özal, Cumhurbaşkanı olduğu bu dönemde hükümeti kurma görevini ANAP'lı Yıldırım Akbulut'a vermiştir. TBMM Başkanlığı'na da yine bir ANAP'lı olan ve Birinci ve İkinci Özal hükümetlerinde Başbakan Yardımcılığı görevini yürüten İsmet Kaya Erdem seçilmiştir. Cindoruk ise, söz konusu bu duruma olan tepkisini şöyle dile getirmiştir (Akdemir, 1989: 9):

Özal, Cumhurbaşkanlığı, Meclis Başkanlığı ve hükümeti eline geçirmiştir. Siyasal kurumların denetimini eline geçirmiştir. Bu bir demokrasi krizidir. Küçümsenecek iş değildir. Sayın Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi ile birlikte önemli bir olay meydana çıkmıştır. Böylece yazılı olmayan bir Anayasa değişikliği yapılmıştır. Tarafsız Cumhurbaşkanı yerine taraflı bir Cumhurbaşkanı seçilmiştir... 12 Eylül sürmektedir. Evren'in 83'te tercih ettiği Özal'ın Cumhurbaşkanlığı devam ederse, bu 1996'ya kadar 12 Eylül şartlarının devam etmesi olacaktır. Bu da demokrasimiz için bir faciadır.

Cindoruk, Genel Başkanlığı döneminde olduğu gibi DYP içinde görev almadığı bu dönemde de Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesini eleştirirken, kendisinin TBMM Başkanlığı görevini yürüttüğü esnada Özal'ın 17 Nisan 1993'te beklenmedik ölümü, dokuzuncu Cumhurbaşkanı'nın kim olacağı sorununu ortaya çıkarmıştır. Otuz gün boyunca Cumhurbaşkanı vekilliği görevini üstlenmiş, hatta adı Cumhurbaşkanlığı adayları arasında geçmeye başlamıştır. Buna karşın Cindoruk ise, aday olmayacağını ifade etmiştir. İlerleyen günlerde dokuzuncu Cumhurbaşkanlığı görevine Demirel'in gelmesiyle beraber de DYP içerisinde Genel Başkanlık tartışmaları gün yüzüne çıkmıştır (Çavuşoğlu, 2009b: 142, 145). Cindoruk, Demirel'in Cumhurbaşkanı olmasını ilkin "ahlaki bir gerek" olarak değerlendirirken (Gaytancıoğlu, 2020: 245); sonrasında "Parti bayrağını Çankaya'ya taşıyacak" şeklinde tenkit etmiş, bu nedenle Demirel ile arasındaki ilişkiler tekrar bozulmuştur (Bila, 1993a: 1):

Cumhurbaşkanlığını bu kadar önemseyen bir siyasi liderlik anlayışı, gelecekte Türkiye'nin üzerinde daha da büyük hadiselerle yol açabilir. Çankaya'ya çıkması, Anayasa'nın sistematiğine aykırı. İnönü'nün, Çankaya'ya parti liderlerinin çıkmaması görüşü, doğru bir tespittir. Demirel, Çankaya'ya demokrasi bayrağını taşıyor. Onunla birlikte parti bayrağı da oraya gidecek.

Demirel ise, kendisinin Çankaya'ya çıkmasını anayasa sistematığı üzerinden eleştiren Cindoruk'a yine anayasa sistematığı üzerinden karşılık vermiş, ancak Cindoruk'la olan yol arkadaşlığına da vurgu yapmayı ihmal etmemiştir (Bila, 1993b: 11):

Ben Sayın Cindoruk'un sözlerini tartışmam. Böyle bir tartışmaya girmek istemiyorum. Ama bana cumhurbaşkanlığı ilk teklif eden de destekliyorum diyen de Sayın Cindoruk'tur. Kendisi teklif etti. Ben o zaman da genel başkandım. Bana cumhurbaşkanı olmamı teklif ettiğinde bir partinin genel başkanı olduğumu bilmiyor muymuş? Bir parti genel başkanının cumhurbaşkanı olmasını yasaklamak Anayasa'nın eşitlik prensibine aykırıdır. Türkiye çok önemli bir hizmetten mahrum bırakılmıştır. Sayın Cindoruk; benim dava arkadaşım, parti arkadaşım. Kendisiyle bir tartışmam yok. Benim Türkiye'yi götürmek istediğim nokta 40 yıldır yapılmayan sükûnet içinde bir cumhurbaşkanlığı seçimidir...

Cindoruk'un başlangıçta Demirel'in Çankaya Köşkü'ne çıkmasını "ahlaki bir gerek" olarak ifade etmesinin sebebi, Özal örneğinde de görüldüğü gibi parti liderlerinin Cumhurbaşkanlığı terfi makamı olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak sonrasında karşı çıkmasının temel nedeni ise, Demirel'in liderliği olmadan DYP'yi bir arada tutmanın zor olacağı düşüncesidir. Nitekim Cindoruk, parti liderlerinin Cumhurbaşkanlığı terfi makamı olarak gördüğünü ve Cumhurbaşkanı olmalarından sonra siyasi boşluğun ortaya çıktığını söylemiş; Recep Tayyip Erdoğan'ın da aynı hataya düştüğünü iddia etmiştir (Söylemezoğlu, 2020b):

...Hem Süleyman, hem de Turgut Bey, cumhurbaşkanlığı terfi makamı olarak gördü. Çankaya Köşkü'ne çıktılar da ne oldu? Toparlayamadık partileri. Meclis Başkanı olarak Demirel'e iyi düşünmesi için rica ettim. Düşündü ve oldu...Şimdi bakınız aynı hatayı bugün Tayyip Erdoğan yapıyor. Cumhurbaşkanı olmakla yetinmiyor, partinin genel başkanlığı üstleniyor. Bu yüzden partisinde doğurganlık olmuyor. O da cumhurbaşkanlığına çıkmamalıydı. Demirel ve Özal'ın hatasına düşmemek için hem cumhurbaşkanlığı hem de parti genel başkanlığı sürdürmek istiyor. Bu, demokrasinin tabiatına aykırı. Çelişkiler başlıyor. Nitekim partisinde ürümler ortaya çıktı. Süreç devam edecek. İnsandaki gibi demokrasinin de tabiatı var...

Bu bakımdan Cindoruk'un Demirel ile olan ilişkisinde vefasız bir tutumun değil, bu gibi düşünce farklılıklarının yer aldığını söylemek daha doğru olacaktır. Zira Demirel hem TBMM Başkanlığı'nın da DYP'de kalmasını istemesinin etkisiyle, hem de kimi iddialara göre Cindoruk'u parti içinde etkisizleştirmek için Genel Başkanlık makamına onun oturmasını istememiştir. Bu durumda Cindoruk da, Genel Başkanlık için yarışta yer almayacağını açıklamış ve Çiller ile rekabete girmemiştir (Çavuşoğlu, 2009b: 147). Dolayısıyla Cindoruk, parti lideri olan Demirel'le her ne kadar farklı görüşler içerisinde olsa bile Demirel'e karşı şekillenen bir harekât yürütmemiştir. Sonuç olarak Çiller, 13 Haziran 1993 tarihinde DYP'nin yeni Genel Başkanı olmuştur. Cindoruk ise, TBMM Başkanlığı için ikinci kez adaylığını koymuş, 14 Eylül 1993 tarihinde ANAP'ın da desteğiyle 301 oy olarak yeniden Meclis Başkanlığı'na seçilmiştir. İkinci dönem Başkanlığı esnasında, 1982 Anayasası'nın başlangıç hükmündeki 12 Eylül'ü öven ve askeri vesayeti meşrulaştıran bölümlerin anayasadan çıkarılması için çaba göstermiştir. Gösterdiği çaba ve partilerin bu konudaki uzlaşması sonucu söz konusu bölümler anayasadan çıkarılmış, aynı zamanda anayasanın on beş maddesi

yeniden düzenlenmiştir (Gaytancıoğlu, 2020: 250, 254)⁸. Ayrıca 12 Eylül ve askeri vesayet karşısındaki duruşunu gösteren bir diğer önemli gelişme ise, Cumhurbaşkanlığı makamının yetkileriyle ilgili yaptığı açıklamadır. Demirel'in Cumhurbaşkanlığına makamına geçmesine dair yaşanan tartışmalar esnasında, Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin kısıtlanması gerektiğini savunmuştur (Bila, 1993a: 9):

...82 Anayasası'ndaki cumhurbaşkanlığı maddesi Kenan Evren için özel olarak yazılmıştır. Bu cumhurbaşkanlığı, Evren için biçimlendirilmiştir. (...) 1989'dan bu yana cumhurbaşkanlığının Türk iç siyasetine, hükümetlere, hatta partilere el atmasından Türkiye bunalıma düştü. (...) Bu kadar sorumsuz, bu kadar dokunulmaz cumhurbaşkanının bunca yetkilerle donatılmış olmasından çıkacak sonuç şudur: Bu sorunlar devam edecektir. Bu konuyu çözmeden parlamento Sayın Demirel'i oraya göndermesin. (...) Sayın Demirel de bu sorunun çözümüne, cumhurbaşkanının yetkilerinin demokratik çizgiye çekilmesine katkıda bulunmalıdır. Üstelik bu, Sayın Demirel'in önemli bir iddiasıdır. 1980'den beri bu kavgayı yapmıştır. Bu Demirel'in kavgasıdır...

Bu bağlamda Cindoruk'un, 12 Eylül Darbesi'nden sonraki süreçte merkez sağın temel söylemlerini kullanarak askeri vesayet olgusu karşısında durduğu söylenebilir. Diğer taraftan, ikinci dönem Meclis Başkanlığı yaptığı bu süreçte parti içi muhalefete müzahir çeşitli söylemlerde de bulunan Cindoruk, başlangıçta Çiller'in liderlik koltuğuna oturmasına destek vermesine rağmen 51. Bakanlar Kurulu'yla "Azınlık Hükümeti" kurmasına karşı olduğunu bildirmiş ve 1 Ekim 1995 tarihinde TBMM Başkanlığı görevinden istifa etmiştir. Ardından Çiller- Baykal ortaklığında kurulan 52. Bakanlar Kurulu'nun da, 7 Mart 1996'da son bulmasıyla söylemlerindeki sertliği daha da artırmıştır (Çavuşoğlu, 2009b: 153, 187; Gedik, 1996: 651-652). Cindoruk'un bu şekildeki istifasıyla, DYP içindeki huzursuzluklar artmaya başlamıştır. Nitekim kendisinin Çiller ve ekibine yönelik sarf ettiği sert söylemlerine, bir kısım DYP'li milletvekilinin istifaları eklenmiş, böylece DYP içindeki kriz daha da büyümüştür (Kongar, 1998: 275). Cindoruk'un liderlik ettiği on iki milletvekilinin, 51. Azınlık Hükümeti için yapılacak olan güven oylamasına katılmayacaklarını, katılsalar dahi "ret oyu" vereceklerini açıklamaları, DYP yönetimini "grup kararı" aldırarak zorunda bırakmıştır. Bu krizin çözümü için parti yönetimi, güven oylamasında "ret oyu" veren veya oylamaya katılmayan kişilerin grup yönetmeliğine göre disipline sevk edilmeleri kararını almıştır. Açıklanan bu karara rağmen, grup kararına uymayan Cindoruk ve onunla hareket eden dokuz milletvekili, DYP Haysiyet Kurulunca savunmaları alınmadan 16 Ekim 1995'te partiden ihraç edilmişlerdir ('Küskünler' ihraç edildi, 1995: 12). İhracının ardından yargı yoluna gitmeyeceğini belirten Cindoruk, "Siyasette kabir böcekleri vardır. Onlar ölü yer. Zaman zaman da yer üstüne çıkar. Bugün DYP'yi yönetenler kabir böcekleridir. Partiyi onlardan temizleyeceğiz" diyerek DYP yönetimi için sert ifadeler kullanmış ve ihracını şu şekilde değerlendirmiştir (Cindoruk'tan rest, 1995: 13):

Hiç önemsemiyorum. Oradaki üzüntüm şu: 'Demokrasiye geçtik' güvencesi verdiğimiz Avrupa Parlamentosu'na savunmasız bir parti liderinin partiden ihracını anlatmak mümkün değildir. Bu hükümet ve başkanı, o parlamento içinde güvenini kaybetmiştir. Küçük bir hata Türkiye'nin

⁸ Anayasa değişikliği süreci ve yeniden düzenlenen maddelerle ilgili daha detaylı bilgi almak için bkz. Gaytancıoğlu, a.g.e., s.254.

Gümrük Birliği'ne girmesini engeller. Bunlar gelip geçici yöntemler ve gelip geçici kişilerdir. Kalıcı olan demokrasidir. Türkiye'yi devlet adamları idare etmeye başlayacaktır.

Cindoruk, siyasi hayatı boyunca vurgulamış olduğu “demokrasinin kurumsallaşması” gereğine paralel olarak ihracını da “demokrasi” vurgusu üzerinden eleştirmiştir. İlerleyen günlerde ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin 52. Hükümeti olan Çiller-Baykal liderliğinde DYP-SHP koalisyonu kurulmuştur. Bu koalisyon hükümeti döneminde, iktisadi krizler baş göstermiş, hükümet bu krizlere yönelik ciddi çözüm önerileri bulamamıştır. İşte, söz konusu krizlerin sağlıklı bir şekilde çözümlenemeyişi, Cindoruk'un sonraki süreçte sıkça eleştirdiği RP ve siyasi İslam'ın yükselişine vesile olan önemli sebeplerden birisi olarak değerlendirilmiştir (Aydın ve Taşkın, 2015: 402). Aynı zamanda Cindoruk'un DYP'den ihraç edilmesi, kendisinin 24 Aralık 1995 genel seçimlerine kadar “Bağımsız Eskişehir Milletvekili” sıfatıyla siyasi hayatına devam etmesine neden olmuştur. İhracı sonrasında Cindoruk, sürekli olarak vurguladığı merkez sağda bir ittifak kurma idealini tekrar propoganda haline getirmiştir. Merkez sağda bir bütünlük sağlanmasının ancak Çiller'in DYP Genel Başkanlığı'ndan uzaklaştırılarak gerçekleştirilebileceğini düşünen Cindoruk, Çiller'e yönelik muhalefetini de artırmaya devam etmiştir (Gaytancıoğlu, 2020: 294-295). Bu dönemde, Mesut Yılmaz kendisine ANAP'tan aday olmasını teklif etmesine rağmen “44 yıllık mazimi bırakıp ANAP'tan aday olmam” diyerek, 24 Aralık 1995 genel seçimlerine katılmamış, siyasi mücadelesini Meclis dışından yürütmüştür (Cindoruk: ANAP'tan milletvekili aday olmam, 1995: 13). Cindoruk özelinde gelişmeler bu şekilde ilerlerken, RP ise bu seçimlerden %21,4 oy oranıyla birinci parti olarak çıkmıştır. Seçimlerin öncesinde “RP ile koalisyon yapmayız” diyen Yılmaz ve Çiller arasında ANAYOL Hükümeti kurulması beklenmekteydi. Ancak, Yılmaz'ın Çiller hakkında “Başbakanlık hastası” gibi söylemleri bu koalisyonun kurulmasının da zor olduğuna işaret etti. Sonrasında, koalisyon için ANAP ve RP anlaşmış gibi görünürken, bu koalisyon umudu da bir sonuç vermedi. Bu nedenle, 6 Mart 1996'da ANAP ve DYP arasında ANAYOL Hükümeti kurulmuş oldu. Bu süreçte RP, 1982 Anayasası'nda hükümetin kurulması için Meclis'te toplantıya katılanların salt çoğunluğunun şart koşulduğunu, ancak ANAYOL Hükümeti'nin güven oylamasına katılan 544 milletvekilinin 257 “kabul” oyunu aldığını, bu nedenle salt çoğunluk şartını yerine getiremediğini öne sürerek Anayasa Mahkemesi'ne dava açmıştır (Tekin ve Okutan, 2015: 219)⁹. Açılan dava neticesinde Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla, ANAYOL Hükümeti de 28 Haziran 1996 tarihinde son bulurken, Cindoruk'un sert eleştirilerde bulunacağı Refahiyol Hükümeti'ne giden süreç başlamış oldu. ANAP-DYP ittifakıyla kurulan 53. Cumhuriyet Hükümeti'nin fiilen sona ermesiyle Demirel, hükümeti kurma görevini Necmettin Erbakan'a vermiştir. Böylelikle 28 Haziran 1996 tarihinde Erbakan'ın Başbakanlığında 54. Cumhuriyet Hükümeti'ni kurmuş, Çiller ise Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcılığı görevini üstlenmiştir. Diğer taraftan DYP içindeki muhalifler, yeterli sayıda olduklarını belirterek; 18 Nisan 1996 günü “Olağanüstü Büyük Kongre”nin toplanması için Çankaya 2 Numaralı

⁹Anayasa Mahkemesi'nin almış olduğu bu kararın, hukuki açıdan yorumu hakkında bilgi almak için bkz. Tekin ve Okutan, a.g.e., s.219.

İlçe Seçim Kurulu'na dilekçelerini vermişlerdir (Çavuşoğlu, 2009b: 202). Ancak bu girişimleri başarısızlıkla sonuçlanınca ve 21 Temmuz 1996'daki Olağan Büyük Kongre'de de DYP saflarında siyaset yapamayacaklarını anlayınca, merkez sağda yeni bir parti kurmaya yönelik çalışmalara girişmişlerdir (Gaytancıoğlu, 2020: 318, 333). 28 Haziran 1996'da Refahiyol hükümetinin kurulmasının ardından İsmet Sezgin, Rıfat Serdaroğlu ve Refaaddin Şahin'in yer aldığı önemli figürler de DYP'den istifa etmiştir. Cindoruk'un 51. Azınlık Hükümeti'nin güven oylamasına katılmayışıyla partiden ihraç edilmesi ve söz konusu istifalar neticesinde, 7 Ocak 1997 tarihinde Cindoruk liderliğinde DTP kurulmuştur (Çavuşoğlu, 2009b: 218). DTP'nin kuruluşuna giden bu süreçte ise Cindoruk, iktidardaki 54. Hükümet'in ortaklarından RP'nin "siyasal İslam" ve "Arap milliyetçiliğini" merkeze aldığı iddia etmiş; Erbakan'ın Libya'yı ziyaretini temel alarak, Çiller'i ve hükümetin dış politikasını şu sözlerle eleştirmiştir (Yiğit, 1996: 18):

Bu iktidarın ruhu gitti, kadavrası kaldı. Bizim mutasarrıflarla idare ettiğimiz Libya'da Trablusgarp kaymakamı Kaddafi, Cumhuriyet'in başbakanına ve halkımıza hakaret etmiştir. Refah Partisi'nin amacı dış politikada Türkiye'yi bir Ortadoğu ülkesi haline getirmek, siyasal İslamcılığı ve Arap milliyetçiliğini öne çıkarmaktır. Bu dış siyaset süreci DYP Genel Başkanı, Dışişleri Bakanı döneminde uygulanıyor. Dışişleri Bakanı'nın siyasal kültürsüzlüğü, siyaset yoksulluğu bu sonucu vermiştir...

Bu bakımdan, Cindoruk'un "laiklik" ilkesine dair yapmış olduğu çıkışlar geçmişten izler taşımaktadır. Cindoruk, RP'nin önemli bir sosyolojik tabanı olduğunu ifade etmesine rağmen benimsemiş olduğu ideolojiye ilişkin olumsuz düşünceleri nedeniyle bu partinin iktidarda kalmasına sıcak bakmamıştır. Dolayısıyla, RP'nin iktidar olmasının engellenmesi için ANAP-DYP birleşmesinin gerekliliğine vurgu yapmıştır (Yiğit, 1996: 18):

Ben 3 yıldır bunun için mücadele ediyorum. Amacım bir 30. parti kurulması değil. ANAP-DYP'nin vakit geçirmeden birleşmenin tohumlarını atması, bizim partileşme sürecinden önce gelir. İki parti buna karşı çıkarsa yeni oluşumun partileşme süreci başlar. Bu iki parti birleşmezse, RP daha büyük çoğunlukla iktidara gelir.

Cindoruk'un sözünü ettiği bu ANAP-DYP birleşmesi de gerçekleşmeyince, kendisi gibi RP'nin laik düzene aykırı eylemler içerisinde olduğuna inanan bazı kişilerle birlikte DTP'yi kurmuştur. DTP kurulmadan önce de RP'nin benimsemiş olduğu ideoloji bağlamında birtakım açıklamalar yapılmıştır. Nitekim bu açıklamalardan en önemlisi DYP'den istifa eden isimlerle birlikte Cindoruk'un da yer aldığı on bir siyasetçinin yayınlamış olduğu bildiridir. Bu bildiride Refah-Yol Hükümeti "gaflet koalisyonu" olarak nitelendirilmiş ve bir çağrıda bulunulmuştur (11'lerden DYP'ye çağrı, 1996: 13):

RP'nin benimsemiş olduğu ideolojiyi hükümet ortağı olarak uygulamaya başladığı açık seçik ortadadır. Söyleminde yaratmaya çalıştığı değişiklik aldatmacadan ibarettir. Bunlar olup biterken Dışişleri Bakanı'nın icraatı, ortağının hatalarını örtmeye yönelik demeçler ile demokratik, laik düzenin süreceğine ilişkin sözde teminatlar vermekten ibarettir. Bunları bir işe yaramadığı ortadadır. Refahiyol, TBMM'nin bağrından çıkmış, güvenoyu almış, demokratik usullere uygun olarak kurulmuş, meşru bir hükümettir. Her şeye rağmen demokrasi tüm kurullarıyla işlemiştir.

Zaten bu son 100 günün Türkiye açısından tek kazancı budur. Bunu demokrasimizin kendi özünden gelen güce borçluyuz. Bu tehlikeli gidişe dur demek görevi, elbette ki TBMM'ne düşer.

DTP'nin kurulmasının ardından Genel Başkanlık görevini yürüten Cindoruk, Çiller'i liderlik vasfı üzerinden eleştirmiş; RP'nin içinde yer aldığı 54. Cumhuriyet Hükümeti'nin laik Cumhuriyetle ilgili ciddi sorunlarının bulunduğu ve DYP'nin de buna ortak olduğunu öne sürmüştür. Cindoruk, Refah-Yol Hükümeti'ne olan bu düşünceleri nedeniyle mevcut hükümetin düşmesi için DYP'li milletvekillerine seslenmiş ve RP'nin "karşı devrim" içerisinde olduğunu şu sözlerle açıklamıştır (Cerrahoğlu, 1997, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/ya-darbe-ya-karsi-devrim-5388167>):

DYP'li arkadaşlarımızdan 30-35'i, bu hükümetin Türkiye'ye daha fazla zarar vermesini önlemek isterse Refah-Yol düşer. Kurulduğu zaman "RP başbakanlığında hazır değiliz" demiştim. Türkiye'de karşı devrim hareketi başlatacakları için. Ve dış politikada, iç politikada bunu başlatmıştı. Ama ben RP'ye değil, onların söylemlerini iktidara taşıyanlara kızıyorum. Seçmen RP'yi, karşı devrimi önlemek için bir partiye oy verdi. O parti şimdi, karşı devrimi kolaylaştırıyor.

RP'nin "karşı devrim" içerisinde olduğunu bu sözlerle iddia eden Cindoruk, mevzubahis düşüncesini şu şekilde detaylandırmıştır (Cerrahoğlu, 1997, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/ya-darbe-ya-karsi-devrim-5388167>):

Şevki Yılmaz, RP'nin ideologu. "Taraf" dergisinde diyor ki, "İslam'da tek parti var; Hizbullah - Allah Partisi. Biz Hizbullah'cılar demokrasiyi kullanmak zorundayız. Bizi darbesiz iktidara getiriyor." Tayyip Erdoğan "Demokrasi araçtır" dedi. RP'nin şeriatçı kanadı egemen kanat. Bir süre daha iktidarda kalırlarsa, İslamcı şiddet de ortaya çıkar. İslam, Kuran'da devlet biçimini serbest bırakmıştır ama bunu saklarlar. Çünkü Emevi'dir bunlar. Emevilerin, Hz. Ali ve çocuklarına yaptıklarını yaparak yeni bir devlet kurmak istekleri vardır.

Cindoruk bu vb. açıklamalarla RP'ye yönelik tenkitlerini sürdürürken, RP'nin rejim karşıtı eylemler içerisinde olduğu yönündeki eleştiriler de, 11 Ocak 1997'de Başbakanlık Konutu'nda çeşitli kesimden tarikat ve cemaat temsilcilerine verilen yemek nedeniyle zirve noktasına ulaşmıştır. Erbakan'ın söz konusu yemekte, "Allah-u Teala'nın yardımı ve sizlerin himmetiyle Başbakanlık'ta size hizmet mümkün oldu" şeklindeki sözleri, bunun öncesinde de, RP'li Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız'ın düzenlemiş olduğu "Kudüs Gecesi"nde sarf ettiği, "Laiklere zorla şeriat enjekte edeceğiz" beyanı ve RP'li Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın "Irak'ta Kuran'ın yarısını ezberleyen mahkumlar tahliye ediliyor, biz de aynısını yapabiliriz" sözleri Türk siyasetinde gerilimin artmasına neden olmuştur (Aydın ve Taşkın, 2015: 429-430; Tekin ve Okutan, 2015: 220). Bu gelişmeler doğrultusunda, Türkiye'nin yeni bir askerî darbe ile karşı karşıya olduğu yorumları gündemin ana konusunu teşkil etmiştir. Nitekim tarihler 28 Şubat 1997'yi gösterdiğinde askerlerin baskısıyla laiklik karşıtı eylemlere karşı alınması gereken 18 maddelik önlem paketi kabul edilmiştir. Böylelikle askeri vesayet, sivil siyasete tekrar müdahalede bulunmuştur. Cindoruk yıllar sonra çıktığı bir televizyon programında "önlem paketi"nin imzalanmasını, "28 Şubat'ta en büyük yanlış bence şu: Hükümet ortaklarının kararnameyi imzalamaları. O imzayı atmasalardı o zaman gerçekten bir darbe ihtimali ortaya çıkabilirdi ki çıkardı. Ama hiç olmazsa sivillerin direnciyle karşılaştık" sözleriyle tenkit

etmiştir (Hüsametdin Cindoruk: Türkiye bugün bir ara rejim yaşıyor!, 2021, https://www.youtube.com/watch?v=_b1UkYbL8_0). Diğer taraftan mevzubahis müdahale, “post-modern darbe”, “28 Şubat Süreci,” “Batı Çalışma Grubu” gibi adlandırmalarla gündemdeki yerini almıştır. Müdahaleden sonra yeni hükümetin kurulmasıyla da Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir, “Demokrasiye balans ayarı yaptık” ifadesini kullanarak, askeri vesayet olgusunun Türkiye için henüz son bulmadığını gözler önüne sermiştir (Çevik Bir: Sincan demokrasiye balanstı, 1997, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cevik-bir-sincan-demokrasiye-balanstı-5386989>). Buna ilaveten, 28 Şubat Süreci’nde alınan kararların büyük bir çoğunluğunun Refahiyol Hükümeti tarafından uygulanmaması ise, askerin silahlı müdahalede bulunarak doğrudan darbe yapacağı söylentilerini gündeme getirmiştir. Bu söylentilere karşın Cindoruk o dönemde, “Ordunun telaşını anlıyorum. Teşhislerine katılıyorum. Tedbirlerine hayır. Karşı devrim yapanlar Türkiye’de örgütlüdür. Ama bunun karşısına da artık ordu değil, örgütlü demokrasi çıkmalıdır. Çözümü halka bırakmak lazım” demiş (Cerrahoğlu, 1997, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/ya-darbe-ya-karsi-devrim-5388167>) ve şu şekilde bir çağrıda bulunmuştur (Çetinkaya, 1997: 17):

Refahiyol hükümetinin yarattığı boşluğu bugün Genelkurmay doldurmaktadır. Genelkurmay’ın gerekçeleri haklıdır ama görev onun değildir. Çare yaratmak halkın görevidir. Bir halk, hakkının alınmasını orduya bırakamaz. Silahla hak alınmaz, silahla hırsızdan hesap sorulmaz. Sevgili ordu, seninle gurur duyuyoruz. Sen iç ve dış tehditlere karşı güvencemizsin. Sen NATO’da ve Batı’da övünç kaynağımızsin. Ne olur orada kal. Başka işe girme. Sen hırsızlarla uğraşma, bu işi bize bırak. Yaşa var ol Harbiye, yaşa var ol Türkiye, yaşa var ol Türk halkı.

Öte yandan bütün bu yaşananların neticesinde, 18 Haziran 1997 tarihinde Erbakan istifasını Demirel’e sunmuştur. Demirel’in, hükümeti kurma görevini Çiller’e vermesi beklenirken, sürpriz bir şekilde görevi ANAP lideri Mesut Yılmaz’a vermiştir (Tekin ve Okutan, 2015: 223). Yılmaz, 55. Cumhuriyet Hükümeti’ni kurmaya çalışırken, Cindoruk da Yılmaz hükümetine destek vereceğini bildirmiştir. Cindoruk’un dışında, Demokratik Sol Parti’nin (DSP) lideri Bülent Ecevit’in ve CHP’nin Genel Başkanı Deniz Baykal’ın güvenoyu vereceklerine dair söz vermeleriyle birlikte ANAP-DSP-DTP (ANASOL-D) Hükümeti kurulmuştur. Baykal liderliğindeki CHP ve bağımsız milletvekilleri de dışarıdan destek vererek hükümetin güvenoyu almasını sağlamışlardır. Ecevit’in ve DTP’den İsmet Sezgin’in Başbakan yardımcıları oldukları hükümette, Cindoruk kabineye girmemiştir (Aydın ve Taşkın, 2015: 435; Gaytancıoğlu, 2020: 357-358). Cindoruk, hem milletvekili olmadığı hem de partisinin teşkilatlanma çalışmalarıyla ilgilenmek istediği için kabinede yer almamıştır (Kongar, 1998: 293). Cindoruk’un siyasi faaliyetlerini parlamonto dışında yürüttüğü bu dönemde, TSK’nın irticai faaliyetleri izlemek için kurmuş olduğu “Batı Çalışma Grubu”yla ilgili, “Batı-Doğu diye ayırmıyorum, çalışma gruplarının faydasına inanıyorum” şeklindeki yorumu ise TSK’ya ve vesayetçi uygulamaya yakın bir tutum benimsediği yönünde eleştirilmesine sebep olmuştur (Törüner, 2020, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/yaman-toruner/dyp-genel-baskani-cindoruk-6300665>). Kendisi bu nedenle eleştirilirken, aynı zamanda 16 Ocak 1998 tarihinde “laikliğe aykırı fiillerin odağı olduğu” isnadıyla Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan RP için üzüntü duyduğunu ifade etmiştir (Cindoruk: Sistem hasar gördü, 1998, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>):

Bu karar yeni değildir. Milli Nizam Partisi'nin kapatılmasına ilişkin yüce mahkeme kararının, yeni bir dosya üzerinde tekrarıdır. Kapatılmadan üzüntü duyduk. Geçmişte bizim partilerimizi ara rejimler kapatmıştı. RP ise Anayasal yargının kararıyla kapandı. Erbakan bu karara saygı duyarak doğru iş yaptı. Karar kesindir. Ama kararı beğenmemek mümkündür. Diğer bir deyişle Anayasa Mahkemesi dayanaklı bir içtihat ortaya koymaktadır. Kurulu veya kurulacak bütün partimiz, Anayasa Mahkemesi'nin denetimini dikkate almalıdır.

Lideri olduğu DTP'nin İnegöl ilçe teşkilatının açılış konuşmasında, RP'nin kapatılmasını desteklememekle birlikte Anayasa Mahkemesi'nin kararına saygı duyulması gerektiğini ifade eden Cindoruk, parti yöneticilerini ve seçmenleri özeleştiriye davet etmiştir (Kars, 1998: 15):

Devleti yönetenler bizleriz. Devletin Anayasası, kanunu, cumhuriyeti, demokrasiyi sürdürmemiz gerek. Neden bir parti kapatılıyor da diğerleri kapatılmıyor? O eleştiriyi, parti yöneticileri ve seçmenlerin yapmasını istiyoruz. Mesele dini kullanmak, laiklik ve anti-laiklik ayrımı yapmak değildir. Bunlar yanlış şeylerdir.

Cindoruk'un bu açıklamasından önce, lideri olduğu DTP'de de birtakım sorunlar baş göstermekteydi. ANASOL-D hükümetinde Devlet Bakanı olan Refaiddin Şahin'in 18 Eylül 1997'de DTP'den istifa etmesinin sonrasında DTP Hakkâri Milletvekili Mustafa Zeydan'ın da 14 Ekim 1998'de istifa etmesi sonucu DTP, TBMM'de grup olarak temsil edilme olanağını kaybetmiştir. Cindoruk, Zeydan'ın istifasına yönelik "Çok yanlış bir şey yapmıştır. Bunun bir bedeli vardır. Onu Sayın Zeydan'ın ödemesinden üzüntü duyarım açıkçası" şeklinde bir açıklama yapmış ve partisinin TBMM'de gruptan düşmesini de şöyle değerlendirmiştir (Zeydan, DTP'yi gruptan düşürdü, 1998, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/zeydan-dtpyi-gruptan-dusurdu-39042848>):

DTP yeniden grup kurar. DTP inanç ve fikir partisidir. Esas örgüte dayalıdır. Kurulduğumuz zaman grubumuz yoktu, hükümet olduktan sonra organize ettik. Yeni gelecek arkadaşlarımız olabilir. Grup bir partinin olmazsa olmaz şartı değildir, inanç olmazsa olmaz şartıdır.

Bu süreçte özellikle TBMM Başkanı ANAP milletvekili Mustafa Kalemli başta olmak üzere ANASOL- D hükümeti, yolsuzluk iddialarının odak noktası olmuştur. Söz konusu bu tartışmalar nedeniyle, 30 Temmuz 1998 tarihinde Meclis'te yapılan bir oylamayla genel ve yerel seçimlerin 18 Nisan 1999 tarihinde yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak yolsuzluk iddialarının ayyuka çıkmasından dolayı Yılmaz liderliğindeki 55. Cumhuriyet Hükümeti, Meclis'e sunulan bir gensoru önergesinin 314 oy kabul edilmesi neticesinde 25 Kasım 1998 tarihinde düşürülmüştür. Bu hükümetin sona ermesinin ardından ülkeyi 18 Nisan 1999 seçimlerine, DYP'nin dışarıdan destek verdiği Ecevit liderliğindeki DSP götürmüştür (Tekin ve Okutan, 2015: 224). Cindoruk, kurulan bu 56. Azınlık Hükümeti'ne de karşı çıkmıştır. Buna ilaveten, 18 Nisan seçimlerinde Eskişehir'den milletvekili aday olacağını duyurmuş, ancak seçimlerden sonra DTP Genel Başkanlığı'nı bırakacağını açıklamıştır (Gaytancıoğlu, 2020: 372). 1999 seçimleri ise, DTP ve Cindoruk için tam bir hayal kırıklığı olmuştur. Nitekim DTP, seçimlerde aldığı 0,58 oy oranıyla %10 seçim barajının çok altında kalmış ve Meclis'te temsil edilebilme olanağını elde edememiştir (1999 Genel Seçimi Sonuçları, (t.y.), <https://www.yenisafak.com/secim-1999/secim-sonuclari#result-details>). Ayrıca bu sonuç,

Cindoruk'un DP Genel Başkanlığı yaptığı dönem hariç tutulmak şartıyla aktif siyaseti bırakmasına da vesile olmuştur.

3.5. 2000'li Yıllardan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) İktidarına Uzanan Süreçte Cindoruk'un Siyasal Tutumu

2000'li yıllardan itibaren Cindoruk'un siyasal tutumu, gerek merkez sağda konumlanan partilerin kendisinin tanımlamış olduğu merkez sağ gelenekle örtüşmediği gerekçesiyle, gerekse AK Parti'nin siyasal İslam ideolojisi ekseninde hareket ettiğini öne sürmesi nedeniyle önceki yıllara göre daha farklı bir çizgide ilerlemiştir. Nitekim DTP'den sonra yalnızca 16 Mayıs 2009 – 15 Ocak 2011 yılları arasında DP Genel Başkanlığı görevini üstlenerek aktif siyaset yapan Cindoruk'un bu tutumunu, uzun yıllar boyunca savunduğu; merkez sağda birleşme idealini gerçekleştirdiğini düşündüğü DP-ANAP birleşmesinde görmek mümkündür. 31 Ekim 2009 tarihinde gerçekleşen DP-ANAP birleşmesinin başındaki isim olan Cindoruk (Hüsametdin Cindoruk, (t.y.), https://tr.wikipedia.org/wiki/Hüsametdin_Cindoruk), merkez sağı birleştirmenin ötesinde “Biz sağ parti değiliz, merkez sağ değiliz. Demokratik merkez tabiri bizim için en yerinde olan tabir. Biz merkez partiyiz. Celal Doğan gibi, soldan diğerlerini de bekliyoruz” diyerek daha çok bir “merkez” partisi olma gayretinde olmuş ve merkez solda siyaset yapan isimleri de partisine davet etmiştir (Cindoruk: ‘Sol’ isimler de bekliyoruz, 2009, <https://t24.com.tr/haber/cindoruk-sol-isimler-de-bekliyoruz,60159>):

Programda, ‘merkez sağ’ demiyoruz, ‘demokratik merkez’ diyoruz. Bazı arkadaşların dilinde alışkanlık hale geldiği için zaman zaman öyle ifade ediyorlar. Biz sağ parti değiliz, merkez sağ değiliz. Demokratik merkez tabiri bizim için en yerinde olan tabir. Biz merkez partiyiz. Celal Doğan, DP’ye niye girdi? Merkez partisi olduğumuz için geldi. Doğan gibi, soldan diğerlerini de bekliyoruz.

Cindoruk'un son dönemdeki siyasal çizgisini ortaya çıkarmak adına, DP Genel Başkanlığı'nı yürüttüğü dönemde partisini “merkez sağ” değil de “merkez” parti olarak tanıtmaya çabası önemlidir. Zira daha sonraki dönemde “Milli Merkez Hareketi” adıyla anılan harekete başkanlık eden Cindoruk, burada da merkez sağdan ve merkez soldan isimleri bu grubun bünyesinde toplamaya gayret göstermiştir. Bu nedenle Cindoruk, AK Parti'nin “merkez sağ”ın tarifini değiştirdiğini iddia etmesi sebebiyle bu duruma tepki göstermiş ve kendisini “merkez”de konumlandırmaya başlamıştır. Öte yandan DP'nin Genel Başkanlığı'nı yürüttüğü dönem dışında aktif siyasette yer almayan Cindoruk, daha çok röportajlarla, gazetelerde ve çıkmış olduğu televizyon programlarında yapmış olduğu açıklamalarla gündeme gelmektedir. Nitekim söz konusu açıklamaları nedeniyle, geçmişte olduğu gibi aktif siyaseti bıraktıktan sonra da kimi yazar ve siyasetçi tarafından sert eleştirilere maruz kalmıştır. Maruz kaldığı eleştirilerin çoğu ise, kendisinin kullandığı üslupla alakalıdır. Örneğin, geçmiş yıllarda yapmış olduğu sert açıklamalar nedeniyle Yurdakul Fincancı, Cindoruk'u “Tekerlemeye meraklı, ikinci sınıf bir avukat” şeklinde tanımlamıştır (Fincancı, 1987: 6). Cindoruk

bu eleştirilere, “Dikkatli konuşuyorum. Kimseyi kırmak istemiyorum. Ara sıra yaptığım bir espri birinci sayfadan çıkıyorsa, benim suçum değil” diyerek yanıt vermiştir (Yılmaz, 1995: 15). Ancak, Cindoruk’un bilhassa AK Parti’nin yakın dönemlerindeki politikalarına yönelik açıklamalarında, sertlik dozajından ziyade provakatif esintilerin de barındığı söylenebilir. Bu dönem içerisinde siyasal tutumu nedeniyle Cindoruk’ a yönelik eleştirilerde bulunan isim ise dönemin *Sabah Gazetesi* yazarlarından Mahmut Övür’dür. Övür (2007: 12), Cindoruk için “1992’de Meclis Başkanı olduğu zaman Meclis’teki odasında yüz yüze geldim. Tutarlı bir ‘demokrat’ portresiyle karşı karşıya olduğumu düşündüm. Klasik sağcı politikacılar arasında ‘ayrık otu’ gibi duruyordu” değerlendirmesini yapmıştır. Övür’ün yapmış olduğu bu değerlendirmeye bakıldığı zaman, kendisinin “klasik sağcı” nitelendirmesiyle ne ifade ettiği önemlidir. Şayet bu nitelendirmeye sağın aşırı ucunu kastediyorsa elbette Cindoruk bu konumda siyaset yapan bir figür değildir. Ancak “klasik sağcı” nitelendirmesi “merkez sağ” ile örtüşüyorsa Cindoruk’un Bayar çizgisinde hareket ettiği ve “sağ Kemalist” bir zihin dünyasına sahip olduğu dikkate alınmalıdır. Zaten Cindoruk, yukarıda bahsedildiği gibi 2000’li yıllardan itibaren merkez sağın tarifinin değiştiğini iddia etmekte ve kendisini “merkez”de konumlandırmaktadır.

Aktif siyaseti bıraktıktan sonra 2002 yılında iktidara gelen ve iktidardaki gücünü koruyan AK Parti’ye karşı başlangıçta yumuşak bir üslup benimseyen Cindoruk, sonraki yıllarda bu üslubunu sertleştirmiştir. AK Parti’nin ilk beş yıllık serüveninde, partinin karar organlarında yer alan siyasi kadronun geçmişteki ilişkileri nedeniyle Türk merkez sağ geleneğine uygun olmadığını savunmuştur. AK Parti’nin “radikal bir parti” hüviyeti taşıdığını, “Milli Görüş” ideolojisinin partide hâkim olduğunu, merkez sağdan oy almasının bu anlamda eşyanın tabiatına aykırı olduğunu iddia etmiştir (Gaytancıoğlu, 2020: 379, 398). Bu nedenle, Recep Tayyip Erdoğan’ın kendi yaşamı ve AK Parti ile Adnan Menderes’in yaşamı ve DP arasında paralellik kurma gayretinde olduğunu düşünen Cindoruk bu duruma tepki göstermiştir (Cindoruk’tan Başbakan’a Menderes tepkisi, 2010, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/cindoruktan-basbakana-menderes-tepkisi-1713209>):

Bilindiği gibi, 27 Mayıs 1960’ta DP’nin başına bir askerî darbe geldi. Ama bu laikliğe aykırı fiillerin odak noktası olmasından gelmedi. DP’nin liberal ve demokratik niteliği bugünkü AK Parti ile benzerlik taşımaz. Ayrıca, dinî söylemleri ve laiklik ilkesine bağlılığı konusunda merhum Adnan Menderes’le Tayyip beyi mukayese etmek de mümkün değildir.

Cindoruk, Tayyip Erdoğan ile Menderes arasında bir paralellik kurulmasına karşı çıktığı kadar AK Parti ve DP arasında da bir halef selef ilişkisinin kurulmasına da karşı çıkmıştır. Nitekim, kendisiyle yakın tarihte yapılan bir röportajda, “AK Parti ve DP’yi kıyasladığınızda benzer ve farklı ne görüyorsunuz?” şeklindeki soruya binaen AK Parti’nin siyasal yelpazedeki konumu hakkında şunları söylemiştir (Hüsamettin Cindoruk: AKP Demokrat Parti’nin mirasçısı değil, karşıtıdır, 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53186304>):

Demokrat Parti, Atatürk’e saygı duyan, Atatürk’ün iki başbakanından biri olan Celal Bayar’ın kurduğu, laik partidir. Cumhuriyet’in ideolojisi laikliktir. Cumhuriyet, laiklik ideolojisi üzerine

kurulmuştur. DP, laik bir partiydi. Adnan Menderes de laikti. Üyeleri de laikti. (...) Demokrat Parti, siyasal İslam'a tam karşıydı. 1959'da Avrupa Birliği'ne müracaat eden Fatin Rüştü Zorlu'dur. Yani Demokrat Parti, 1960'da da Avrupa Birliği'nin yörüngesindeydi. DP, bir Avrupa partisiydi. Son yaptığı hataları açıkça söylüyorum ama Demokrat Parti, laik, demokrat, Cumhuriyetçi, Atatürkçü bir partiydi. Böyle bir parti ile nasıl bağdaştırırsınız Sayın Tayyip Erdoğan'ı. Ben siyasal İslamcıyım diyen, siyasal İslam ideolojisini gerçekleştirmek isteyen bir siyasi parti, Demokrat Parti'nin mirasçısı değildir, karşıtıdır. Karşı ideolojiyi temsil eder ve Cumhuriyet'in temellerine de karşı bir partidir. O nedenle de parlamenter rejimi ortadan kaldırmış, tek parti iktidarını getirmiştir. Hiçbir benzer tarafı yok. Benzerlikleri olmadığı gibi, düşünce itibarıyla da yakınlıkları yoktur. Ama ben şunu söylüyorum, her şeye rağmen bir siyasi partidir. Cumhuriyetçilikte, aykırı düşünceye de saygı duymak lazım. Ben onun parti olmasına karşı değilim, iktidar olmasına karşıyım.

Bu çerçevede Cindoruk, Recep Tayyip Erdoğan ve AK Parti'nin Adnan Menderes ve DP ile paralellik kurmasına şiddetli bir şekilde karşı çıkmıştır. DP Genel Başkanlığı döneminde bu konu nezdinde sık sık açıklamalar yapan Cindoruk, açıklamalarındaki sertlik dozajını da artırmıştır. Özellikle Adnan Menderes'in siyasal çizgisinin, Tayyip Erdoğan'dan oldukça farklı olduğunu öne sürmüş, "Atatürkçülük" üzerinden Tayyip Erdoğan'a yönelik eleştirilerini sürdürmüştür (Cindoruk'tan Başbakan'a Menderes tepkisi, 2010, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/cindoruktan-basbakana-menderes-tepkisi-171320>):

Adnan Menderes, Kurtuluş Savaşı'na katılmış, genç bir yedek subaydır. Bütün konuşmalarında, Cumhuriyetçilik, Devrimcilik ve Atatürkçülük vardır. Hiçbir söylemi, Sayın Başbakan'ın söylemlerine uymamaktadır. Bilindiği gibi, Demokrat Parti iktidarının birinci yılında, 25 Temmuz 1951'de TBMM'de "Atatürk'ü Koruma Yasası" çıkmıştır. Bu yasaya hem DP, hem de CHP içinden bazı milletvekilleri muhalefet etmiş, ama dönemin Cumhurbaşkanı merhum Celâl Bayar ile Başbakan merhum Adnan Menderes bu muhaliflere karşı tavır koymuşlardır. Menderes, söz konusu yasa tasarısını Meclis kürsüsünden kahramanca savunmuş, Cumhurbaşkanı Bayar da, muhaliflerle yaptığı toplantıda, "Bu yasa, TBMM'den çıkmazsa, Cumhurbaşkanlığından istifa ederim" tehdidinde bulunmuştur. (...) Merhum Menderes'in, Atatürk'e bağlılığı sözde değil, özdedir. Ayrıca, merhum Adnan Menderes, devletine, milletine ve ordusuna da bağlıdır. Darbe mağduru olarak yargılandığı halde, bir gün olsun, Türk Silahlı Kuvvetleri aleyhine tek kelime söylememiştir. Rahmetli Menderes, 1961 yılında Yassıada'da yargılanırken idam edileceğini biliyordu. O'nun bu konudaki sözleri şöyle idi: "Benim idam edilmem, Türkiye'ye zarar vermez." Menderes'in son sözleri de hatırladığım kadarıyla şu şekildeydi: "Devletimi, milletimi, ailemi şefkatle anıyorum. Devletime ve milletime ebedi saadetler diliyorum. Suçsuz olduğumu da biliyorum." Rahmetlinin bu ifadesinde, hiçbir intikam duygusu ve hesaplaşma isteği yoktu.

Yukarıdaki açıklamalarıyla Cumhuriyetçilik, Atatürkçülük ve laiklik üzerinden Tayyip Erdoğan nezdinde AK Parti'ye yönelik tenkitlerde bulunan Cindoruk, her ne kadar kendisini "liberal" olarak nitelendirmesinden ötürü siyasal arenada karşıt görüşlerin yer almasından yana tavır ortaya koymuş olsa da; laik Cumhuriyetin temellerine zarar verdiğini düşündüğü RP ve AK Parti gibi partilerin, iktidar olmasına karşı çıkmaktadır. Ancak bu noktada bir tutarsızlığın olduğu söylenebilir. Çünkü, her partinin iktidar olma hedefiyle ortaya çıktığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla Cindoruk'un "laiklik" ilkesine sıkı sıkıya bağlı olması ve RP ve AK Parti'nin laik Cumhuriyetin temellerine zarar verdiğini iddia etmesi, siyasal arenada farklı görüşlerin yer almasını savunmasıyla kurulan her partinin iktidar olmayı hedeflemesi arasında tutarsızlığa sürüklenmektedir. Ayrıca laiklik ilkesine sıkı sıkıya bağlı olması ve AK Parti'yi "siyasal İslamcı" olarak nitelendirmesi, kendisini AK Parti'nin

merkez sağ konumda değil de aşırı sağ konumda yer alan bir parti olduğu sonucuna götürmektedir. Nitekim literatürde AK Parti'nin, siyasi yelpazenin “merkez sağ”ında mı yoksa “aşırı sağ”ında mı yer aldığına dair tartışmalar da mevcuttur. AK Parti iktidarının ilk yıllarındaki Avrupa Birliği (AB) merkezli reformist ve demokratik tutumu ve Erdoğan'ın, AK Parti'nin “Milli Görüş” gömleğini çıkarmış, “İslamcı parti değil, Muhafazakâr Demokrat bir parti olduğunu” ifade etmesiyle, partinin merkez sağ siyaset geleneği içerisinde kendisine yer edinmeye çalıştığı söylenmektedir (Aydın ve Taşkın, 2015: 471). İşte, Cindoruk'un itirazları da tam olarak bu noktada kendisini göstermektedir. Cindoruk, Erbakan'ın “Milli Görüş gömleği çıksa bile o insanın tenine işler” dediğini belirtmiş, bu nedenle AK Parti'nin “Milli Görüş” gömleğini çıkarsa dahi, düşünce ve eylemlerinin aynı kalacağını ifade etmiştir (Savaş, 2009: 8). Bu bağlamda yukarıdaki açıklamasında da görüldüğü üzere ona göre AK Parti, DP'nin karşıtı durumundadır ve merkez sağ siyaset geleneği içerisinde yer almamaktadır. AK Parti'nin, DP ile başlayan merkez sağ siyaset geleneği içerisinde yer aldığını vurgulamasına dönük bir diğer gelişme, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idam kararının verildiği Yassıada'nın, 27 Mayıs 2020 tarihinde “Demokrasi ve Özgürlükler Adası” adıyla açılmasıdır. “Yassıada Yargılamaları”nda avukat olan Cindoruk ise, bu açılışa davet edilmediğini belirtmiş ve “Demokrasi ve Özgürlükler Adası”nın yeni görüntüsü üzerinden AK Parti iktidarını eleştirmeye devam etmiştir (Hüsamettin Cindoruk: AKP Demokrat Parti'nin mirasçısı değil, karşıtıdır, 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53186304>):

Maalesef çağrılmadım. Yassıada'da aşağı yukarı seksen avukat vardı. Hayatta kalan bir ben varım. Çağırıldık, fikrimizi söyledik. Daha doğrusu orayı bu hale getirmeden önce bizim canlı hatıralarımızı, yaşadıklarımızı, gördüklerimizi, elimizdeki belgeleri isteselerdi hepsini verirdik. Bugün, Yassıada'da eski hatıralar, zulümler, işkenceler silinmiştir. Yassıada, bir temerküz kampıydı. Nasıl Nazilerin temerküz kampları, bugün Polonya'da, Almanya'da, Avusturya'da yaşıyorsa, aynı ile korunması gereken bir adaydı Yassıada. Şimdi orayı bir sayfiye kasabası haline getirdiler. Yassıada'da otel olur mu? Lokanta olur mu? Yassıada'da din, ibadet yoktu. Kur'an yasaktı. Oraya cami yapsanız neyi değiştirebilirsiniz? (...) Yassıada'nın rengini, kültürünü, müzeliği vasfını, tarihi niteliklerini hep değiştiren bir yeni Yassıada var. Oraya gitmem. Beni kimse götürmez. Orada yaşadıklarımın hepsini hafızamda yaşatmak da isterim. Onu değiştirmek istemem.

Cindoruk'un AK Parti ile ilgili tenkitlerinin çoğu yukarıda bahsedildiği gibi AK Parti'nin DP ile paralellik kurma çabasından ve kendisinin AK Parti'yi siyasal İslamcı olarak konumlandırmasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan AK Parti ile arasındaki gerilimin artmasına neden olan bir diğer olay ise on birinci Cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan ve Türk siyasal hayatında “367 Krizi” olarak bilinen, “toplantı yeter sayısı” hakkındaki tartışmalardır. Bu seçim için, AK Parti'nin Cumhurbaşkanlığına kendi adayı olarak dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ı mı, yoksa Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ü mü sunacağına dair tartışmalar da olmuştur. Bu tartışmalarda Cindoruk, Cumhurbaşkanlığı makamına Erdoğan'ın seçilmesiyle kendisi tarafından olmasa bile dini tahsili olması sebebiyle siyasal İslamcılar tarafından “halifeliğin kaldırılmasının intikamı” olarak algılanacağını ve “Atatürk otoritesi, kimliği ve aidiyetinin Çankaya Köşkü'nde sona ereceğini” iddia etmiştir (Kozok, 2006: 1). Netice olarak AK Parti'den Recep Tayyip Erdoğan değil,

Abdullah Gül Cumhurbaşkanı adayı olarak seçimlere katılmıştır (Zürcher, 2019: 379). 27 Nisan'da, on birinci Cumhurbaşkanı'nı seçmek üzere TBMM'de yapılan birinci oylamaya 361 milletvekili katılmış, bunların 357'si Abdullah Gül'e oy vermiştir. Bu seçimin ardından eski Yargıtay Başkanı Sabih Kanadoğlu, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde birinci oturumun gerçekleştirilebilmesi için 367 üyenin hazır bulunmasının gerektiğini öne sürmüştür. Dolayısıyla bu teze göre, 361 milletvekiliyle toplanan Meclis'in gerçekleştirmiş olduğu Cumhurbaşkanlığı seçimi geçersizdi. Dönemin anamuhalefet partisi konumundaki CHP ise bu tezi, seçimin yapıldığı gün Anayasa Mahkemesi'ne taşımıştır. Anayasa Mahkemesi de, 1 Mayıs'ta çok tartışılan bir kararla CHP'nin başvurusunu kabul etmiş ve Cumhurbaşkanlığı seçiminde ikinci tur oylamanın yapılmasının önüne geçmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin almış olduğu bu karara, AK Parti hükümeti de hızlı bir şekilde karşılık vermiştir (Gündoğan, 2021). Başbakan Erdoğan, bir erken seçim çağrısı yapmış ve anayasada bazı değişikliklerinin yapılmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir (Zürcher, 2019: 379). Bu suretle, bir değişiklik paketi hazırlanmıştır. Hazırlanan değişiklik paketi içerisinde, TBMM'nin yapacağı seçimler dahil bütün toplantılarında üye tam sayısının üçte biri ile toplanması, genel seçimlerin süresinin dört yıla indirilmesi ve Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesine dair önemli maddeler yer almıştır. Bu değişiklik önerilerinin erken seçimlerle birlikte referanduma sunulması için, TBMM hızlı bir şekilde toplanmış ve paketi Cumhurbaşkanlığı'na göndermiştir (Tekin ve Okutan, 2015: 233). Ancak dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, değişiklikleri veto etmiştir. Bunun ardından, Cumhurbaşkanı'nın vetosunun anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne gidilmiştir. Anayasa Mahkemesi ise bu isteği kabul etmemiş, bir referandum yapılması kararını vermiştir (Zürcher, 2019: 380). Neticede 22 Temmuz 2007 tarihinde erken genel seçimler gerçekleştirilmiş, anayasa değişikliklerini içeren paket ise 21 Ekim 2007 tarihinde referanduma sunulmuştur (Tekin ve Okutan, 2015: 234). Tüm bu yaşananlar paralelinde Cindoruk ise, Meclis oturumunu açmak için 367 milletvekiline gerek olmadığını, ilk oturumda 184 kişinin olmasının yeterli olduğunu söylemiştir. Fakat seçimin kanuni olsa dahi değişiklik paketinin referanduma götürülmesi sebebiyle hukuki olmadığını, on birinci Cumhurbaşkanı'nı halkın seçmesi gerektiğini savunmuştur. 2007 genel seçimlerinde AK Parti'nin oylarını artırarak yeniden tek başına iktidar olmasıyla ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) de oylamaya katılmasıyla ilk turda 367 toplantı yeter sayısı aşılmıştır. Böylelikle, AK Parti'nin yeni Cumhurbaşkanı'nı seçmek için önünde bir engeli kalmamıştır (Gaytancıoğlu, 2020: 383). Ancak tam bu noktada Cindoruk, Cumhurbaşkanı seçimi ile ilgili iki farklı anayasa hükmünün yürürlükte olduğunu öne sürerek, 28 Ağustos 2007 tarihinde yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçiminin şekil bakımından anayasaya aykırı olduğunu ifade etmiştir (Cindoruk: Köşk seçimi süreci durdurabilir, 2007, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cindoruk-kosk-secimi-sureci-durdurulabilir-210575>):

İki anayasa kuralı da bugün bu Meclis tarafından dikkate alınmak zorunda olan kurallardır. Çünkü onaylama işlemi halka sunulmuş olan bir anayasa değişikliği var. Orada da 11'inci Cumhurbaşkanı için bu düzenlemenin yapıldığı söyleniyor. O konudaki kararı vermeden, bu bir ön meseledir. Bu Meclis, bu cumhurbaşkanını eski anayasaya göre seçemez. O zaman anayasa değişikliğini niçin yaptı? Ortaya çıkan sorun çözülmeyen Meclis'in cumhurbaşkanı seçimi sürecini

başlatması şekil bakımından Anayasa'ya aykırıdır. Ana muhalefet partisi, Anayasa Mahkemesi'ne giderse bu seçim sürecini durdurabilir. Böyle bir sıkıntı var.

Cindoruk'un bu şekilde itirazlarıyla birlikte seçimler gerçekleştirilmiş, Abdullah Gül 339 oy olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin on birinci Cumhurbaşkanı olmuştur (Abdullah Gül, 339 oyla Cumhurbaşkanı seçildi, 2007, <https://www.yenisafak.com/politika/abdullah-gul-339-oyla-cumhurbaskani-secildi-64827>). Cindoruk'a göre, bu kez de 21 Ekim 2007'deki referandumda "evet" oyu daha fazla çıkarsa on birinci Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesi kabul edilmiş olacaktı. Bu nedenle Cindoruk, anayasadaki hükme rağmen TBMM tarafından yürürlükten kalkmış bir anayasa maddesine göre seçilen Cumhurbaşkanı'nın görevde kalamayacağını öne sürmüştü, Gül'ün görevden ayrılmasını ve Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinin tekraren başlatılması gerektiğini savunmuştur. Gerçekleştirilen referandumda % 68,9 evet oyu çıkarken, dönemin YSK Başkanı Muammer Aydın, pakette yer alan on birinci Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesine yönelik düzenlemede son sözün kendilerine ait olduğunu ifade etmiştir. Nihayetinde söz konusu değişikliklerin 2014 yılındaki seçim döneminde uygulanmasına karar verilmiştir (Gaytancıoğlu, 2020: 384).

2007 yılındaki genel seçim ve referandumdan sonra 2010 yılına damgasını vuran bir başka olay da yine bir referandum olmuştur. AK Parti hükümeti tarafından hazırlanan anayasa değişiklik paketi, ülkeyi bir seçim havasına dönüştürmüştü, özellikle muhalefet tarafından iktidarın güven oylaması anlamı yüklenmiştir (Tekin ve Okutan, 2015: 237). Değişiklik paketinde, Anayasa Mahkemesi'ndeki üye sayısının 11'den 17'ye çıkarılması, üyelerin görev süresinin 12 yıl olması, anayasa değişikliklerinin iptali, parti kapatmak için üyelerin 5'te 3'ünün yerine 3'te 2'sinin oyunun gerekli olması ve Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkının tanınması yer almıştır. Aynı zamanda bu paket, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun (HSYK) üye sayısı ve seçim usullerine yönelik değişiklikleri de içermiştir (Referandumda neyi oylayacağız?, 2010, https://www.ntv.com.tr/turkiye/referandumda-neyi-oylayacagiz,Y3_mXUnr4EKd4PzWex4cvw)¹⁰. Bu dönemde DP lideri olan Cindoruk ise bu değişiklik paketini, "Demokratikleşme sürecinde bugüne kadar gördüğümüz en mühim darbe ile karşı karşıyayız" şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca, Anayasa Mahkemesi kararıyla 30 Temmuz 2008 tarihinde Hazine yardımıdan yoksun bırakılan AK Parti'nin sabıkalı olduğunu söylemiş, Türk milletinin kutuplaşmasına sebebiyet verdiğini iddia etmiştir (En büyük darbeyle karşı karşıyayız, 2010, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/en-buyuk-darbe-ile-karsi-karsiyayiz-170864>):

Bu Anayasa değişikliği, bu aşamada Türk milletinin ayrışmasına neden olan bir araçtır. Ehil midir bu iktidar Partisi demokratik bir Anayasa yapmaya? Hayır. Bu iktidar partisi Anayasa Mahkemesi'nin kararı ile sabıkalı bir partidir. İktidar partisi iyi niyetli değildir. Bu değişiklik paketi yapmak istenen saklanıyor, gizli bir amaç var; iktidar kendisine itaat etmeyen Anayasa

¹⁰ Mevzu bahis değişiklikler hakkında daha detaylı bilgi almak için bkz. "Referandumda neyi oylayacağız?", https://www.ntv.com.tr/turkiye/referandumda-neyi-oylayacagiz,Y3_mXUnr4EKd4PzWex4cvw.

Mahkemesi ve HSYK'yı durdurmak ve susturmak istiyor, kendine bağlamak istiyor, yargıyı yürütmek istiyor.

Bu değişikliklerle yargının AK Parti hükümetinin güdümüne gireceğini öne süren Cindoruk, “Başbakan Erdoğan, halktan diktatörlük yetkisi almak istiyor” diyerek bu değişiklik paketine neden karşı olduğunu şu sözlerle daha detaylı bir şekilde açıklamıştır (Cindoruk: Erdoğan, Türkiye’yi “Ali Kıran Baş Kesen” Gibi Yönetmek İstiyor, 2010, <https://www.sondakika.com/haber/haber-cindoruk-erdogan-turkiye-yi-ali-kiran-bas-kesen-2229778/>):

Recep Tayyip Erdoğan’ın Türkiye’yi “Ali kıran baş kesen” gibi yönetebilmesinin yolunu açacak olan Anayasa değişikliğine evet mi, hayır mı? Bu Anayasa değişikliği, Anayasa Mahkemesi ile Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu’nun yeniden yapılandırılması için düzenlendi. Asıl amaç budur. Diğer maddeler, değişiklik paketini şirin göstermek için düşünülmüş olan, hiçbiri halkımıza somut bir yarar sağlamayacak sözde iyileştirmelerdir. Bu Anayasa değişikliği kabul edilirse de Anayasa Mahkemesi ile Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu’nun yapıları değişirse, AK Parti çizgisinde oluşturulacak olan yeni yüksek yargı, tıpkı YÖK gibi, RTÜK gibi, TRT gibi AK Parti’nin güdüm ve denetimine girecektir. Böylece, hükümet ve Meclis çoğunluğundan sonra, bu iki gücü denetlemek ve hukukun üstünlüğünü sağlamakla görevli olan yargı da, bir kişinin, Recep Tayyip Erdoğan’ın ağzına bakar hale gelecektir. Bu ise hukuk devleti ve demokrasimizin sonu demek olur. Tek kişi yönetimi; yani diktatörlük! Recep Tayyip Erdoğan bu yetkiyi istiyor. Böylece, söz verdiği “açılım”ı hiçbir engele takılmadan, gerekli tüm yasal düzenlemeleri yaparak, sürdürebilecektir.

Cindoruk, provakatif mesajlar da içeren yukarıdaki sebeplerden ötürü bu değişiklik paketine karşı çıkarken; aynı zamanda siyasi partilerin, söz konusu anayasa değişikliğini fazlaca siyasallaştırdığını ileri sürmüştür. CHP’nin referandumu seçim yarışına dönüştürdüğünü ve bu durumun referandumun rengine ve disiplinine aykırı olduğu tespitini yapan Cindoruk, Tayyip Erdoğan tarafından yapılan propagandayı da bilhassa eleştirmiştir (Cindoruk: Kılıçdaroğlu rüzgarı inşallah vantilatör rüzgarı değildir, 2010, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cindoruk-kilicdaroglu-ruzgari-insallah-vantilator-ruzgari-degildir-1266383>). Zira Cindoruk, Erdoğan’ı Kenan Evren propagandası yapmakla suçlamıştır (Erdoğan, Kenan Evren gibi propaganda yapıyor, 2010, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-kenan-evren-gibi-propaganda-yapiyor-172774>):

Tayyip Erdoğan’ın yaptığı biçimdeki propagandayı kim yaptı biliyor musunuz? 1982’de Kenan Evren yaptı. Kenan Evren tek taraflı olarak bütün Türkiye’yi dolaştı ve eski politikacıları, tencerelerini kirletmekten başlayarak, suiistimale, yolsuzluğa varıncaya kadar suçladı ve o suçlamalar sonunda da karşı taraf hiçbir şey söyleyemediği için yüzde 92 gibi bir çoğunluk ortaya çıktı. Kenan Evren Anayasası’nı kaldırmak isteyenler, Kenan Evren metodu ile bu propaganda yapıyorlar.

Tüm bunların ötesinde Cindoruk, 1987 yılında siyasi yasakların kaldırılmasına ilişkin gerçekleştirilen referandumunda olduğu gibi 2010 anayasa değişikliği referandumuna da kuşkuyla yaklaşmıştır. Çünkü kendisine göre, hak ve özgürlüklerin referandum konusu yapılmaması gerekmektedir (Cindoruk: Referandum kararı yanlış ve tehlikelidir, 2010, <https://t24.com.tr/haber/cindoruk-referandum-karari-yanlis-ve-tehlikelidir,87163>):

Bu referandum kadar tehlikeli, yanlış bir siyasi karar Türkiye'de bugüne kadar yaşanmadı. Bu ortamda siyasi referandum yapmaya kalkışmak Türkiye'nin geleceğiyle oynamaktır. Türkiye'nin rejimiyle oynamaktır, Türkiye'nin siyasi disipliniyle oynamaktır. Açıkçası söylemekten çekiniyorum Türkiye'nin istikrarıyla oynamaktır. Öte yandan hak ve özgürlüklerin referandumla alınıp verilmesi de tehlikeli bir iş. Halk bunun ayırımına varamaz. Olabilir, bir hak ve özgürlüğü defedebilir. Nitekim 87 referandumu böyle bir tehlike atlattır. O nedenle hak ve özgürlüklerin referandumla sokulması anayasa biliminde ayıptır.

Cindoruk'un temel hak ve özgürlüklerin referandum konusu yapılmaması gerektiğinin üstünde ısrarla durması, kendisinin liberalliği açısından kayda değerdir. Şöyle ki liberal anayasacılık, devletin sınırlarını çizerek sınırlandırmanın sınırını tespit etmek ve bireyin temel hak ve özgürlüklerini diğer bireylerin özgürlüklerine engel teşkil etmeyecek şekilde güvence altına almak üzerine kuruludur (Özkul, 2018: 607). Bu bağlamda referanduma konu olan herhangi bir temel hak ve özgürlüğün kısıtlanma tehlikesiyle karşı karşıya olacağı aşikârdır. Dolayısıyla kendisinin liberalliği bu açıdan da görülebilir. Ancak yukarıdaki açıklamasında dikkat edilmesi gereken ve kendisinin siyasal tutumunun analizinde önemli olan diğer bir nokta ise "... Halk bunun ayırımına varamaz..." şeklindeki ifadesidir. Bu düşüncesinde Kemalizmin "halka rağmen halk için" anlayışının nüvelerinin olduğu söylenebilir. Nihai olarak Cindoruk'un liberalliğinin, Kemalist bilhassa "sağ Kemalist" zihin dünyası üzerine inşa edilmiş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Cindoruk'un, "Eğer 'evet' oyları çok çıkarsa Türk siyasi tarihinin en derin bunalımına düşeceğiz. Bunda kimsenin kuşkusu olmasın. Pakette saklanan gizli gündem cumhuriyetimize, demokrasimize ve insan haklarının işlediği ülkelerin sistemlerine tamamen aykırıdır" (Erdoğan, Kenan Evren gibi propaganda yapıyor, 2010, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-kenan-evren-gibi-propaganda-yapiyor-172774>) sözleri de dikkat çekicidir. Bu bakımdan Cindoruk'un bu değişiklik paketiyle ilgili provakatif açıklamalar yapmaktan çekinmediği söylenebilir. Öte yandan sonuç olarak, söz konusu anayasa değişikliği için yapılan referandumda sonucunda Ege, Akdeniz ve Trakya illerinde "Hayır" oyu, diğer illerde "Evet" oyu çıkmıştır. Bu çerçevede referandum, Türkiye genelinde yaklaşık olarak %58 "Evet", %42 "Hayır" oyu ile sonuçlanırken (2010 Anayasa Referandumu Sonuçları, (t.y.), <https://www.yenisafak.com/secim-referandum-2010/secim-sonuclari>), seçim sonuçlarını değerlendiren Cindoruk ise, referandumun Türk milletinin kutuplaşmasına sebebiyet verdiğini şu sözlerle dile getirmiştir (Referandum Türkiye'yi üçe böldü, 2010, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/cindoruk-referandum-turkiyeyi-uce-boldu-177860>):

Bu kargaşaya, bu kadar referandum kavgasına, gürültüsüne, masrafına rağmen görüyorsunuz sonuçları. Referandumdan bölünme çıktı, Üçe bölünmüş bir Türkiye çıktı. 3 Coğrafi bölgenin ayrıldığı çıktı. Hiç bunlara gerek yoktu. Parlamentoda bu iş çözülmeliydi. Referandum ülkeyi faydasız bir ayırmaya götürdü. Anayasa'nın 26 maddesi için, işte aldık sonucu 3 bölgeyi bir Türkiye.

Cindoruk'un bu açıklamalarının da provakatif esintiler barındırdığı söylenebilir. Bu durum ise, iktidardaki AK Parti hükümetinin siyasal İslam yörüngesinde konumlandığını düşünmesiyle bağlantılıdır. AK Parti'nin laik Cumhuriyetin temellerine zarar vereceğini düşünmesi,

açıklamalarındaki sertlik düzeyini artırmasına ve provokatif açıklamalar yapmasına neden olmaktadır. 2010 yılındaki anayasa değişikliği sürecinde DP Genel Başkanı olarak aktif siyasette yer alan Cindoruk, 15 Ocak 2011 tarihinde bu görevini bırakmıştır. Halihazırda Milli Merkez Başkanlığı yapmakta ve Basın Konseyi üyesi olarak yapmış olduğu çeşitli açıklamalarla gündemdeki yerini almaya devam etmektedir. Türkiye'nin yakın tarihinde gerçekleşen 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi ve 2017 yılında yapılan Anayasa Değişikliği referandumuyla ilgili çeşitli açıklamalarda bulunan Cindoruk, 15 Temmuz'daki Darbe Girişimi'nden sonra şunları söylemiştir (Hüsamettin Cindoruk: Biz demokrasiyi yönetemedik, 2018, <https://www.dha.com.tr/politika/husamettin-cindoruk-biz-demokrasiyi-yonetemedik/haber-1607696>):

Üzülerek şunu söylüyorum, benim siyasi hayatım boyunca darbeler devam etti. Daha doğrusu ordunun darbe yapma kabiliyeti, imkanları sürdü. Türk demokrasisinin en büyük sıkıntılarından biri, Türk askeri otoritesinin zaman zaman siyasi otoriteye bu şekilde müdahale etmesidir...15 Temmuz'daki hareket dahil bugün bile Türk Silahlı Kuvvetleri'nin darbe yapma potansiyeli, imkan ve kabiliyeti sürmektedir, yargılamalar bunu gösteriyor. Biz demokrasiyi yönetemedik. Demokrasi iyi yönetilmediyse bunun sorumlusu siyasettedir. Bundan hiçbirimiz kaçamayız. Siyasetin, demokrasinin gelişmesi, büyümesi, özgürleşmesi yönünde çalışmaların dışında dengeleri de koruması, savunması da gerekiyordu. Demokrasinin darbelerle kesilmesinin sorumluluk payı sadece darbe yapanlara yüklenemez. Biz siyaset yapanların da bu konudaki ihmali eski tabirle terahisi vardır.

Demokrasinin darbelerle kesintiye uğramaması için siyasetçilere de önemli görevler düştüğünü ifade eden Cindoruk, sivil siyasetin devamlılığı açısından seçilmişlerin de kaybetmeye tahammüllerinin olması gerektiğini söylemekte ve “devlet idaresinde boşluk oluşursa askerin pay isteyeceğini” eklemektedir (Söylemezoğlu, 2020b):

27 Mayıs'ta askerler anayasayı hazırlama görevini bilim adamlarına verdiler, iyi bir anayasa yapıldı. Ama biz o anayasayı kullanmakta yine sıkıntıya düştük. Bu sefer başkaları kavga etti. 1971'deki hadiseleri düşündüğümde sadece Meclis'in açık kalmasını bir avantaj gibi görebilirsiniz. Askeri otoritenin devletten pay aldığını görüyorsunuz. Siz siyaseti boşaltırsanız, devlet idaresinde boşluk oluşturursanız asker pay ister. Çünkü bu devletin kuruluşunda payı var. Onu hatırlatmayacaksınız, askeri otoriteyi demokratik otoriteye bağlı halde tutacaksınız. Demokratik otorite olmaktan çıkarsanız, asker ikide bir darbe yapar ve her garnizonda da bu konuşulur. Yaşadığım için bunu söylüyorum, tasvip ettiğim için değil. Biz siyasetçiler devleti demokratik koşullarda ve kaybetmeyi göze alarak yürütseydik darbeler olmazdı. Kaybetmeyi göze almadık. Vazgeçmek, bırakmak; kazanmak kadar önemlidir.

TSK'ya yönelik bu vb. çeşitli açıklamalarıyla ve ANASOL-D hükümetinin kuruluşundaki rolü nedeniyle bilhassa son dönemde statükocu bir bakış açısına sahip olduğu yönünde eleştirilen Cindoruk, bu eleştirilere “Biz demokratlığımızı ispat etmek zorunda değiliz. Kimileri iftira edebilir, kimileri ‘darbeci’ diyebilir. Ama biz bu sözlerden tedirgin olmayız” şeklinde karşılık vermiştir. Ayrıca, “Türk devletine, Türk ordusuna zarar vermemeye uğraştık. Darbeci ile silahlı kuvvetleri ayırdık. Silahlı kuvvetlerle değil, darbe yapanla mücadele ettik ve başarıya ulaştık” diyerek darbecilerle TSK'nın özdeşleştirilmemesinin gerektiğini vurgulamıştır (Cindoruk: Askeri garnizonda kurulan ilk parti DYP'dir, 2009, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cindoruk-askeri->

garnizonda-kurulan-ilk-parti-dyp-dir-1110009). Bu suretle Cindoruk, TSK'nın ikna ve ıslah edilmesinin gerektiğinin, ondan vazgeçmenin mümkün olmadığını altını çizmiştir (Göktaş, 2017).

Cindoruk'un AK Parti'ye yönelik sert eleştirilerine rağmen, 2015 yılında hükümet Cindoruk'u Meclis eski başkanlarını başkanlık sistemi dahil iktidar çalışmalarına ilişkin görüşlerini almak üzere yapılacak toplantıya davet etmiştir. Ancak Cindoruk, "Anayasanın değiştirilemeyecek maddelerinden biri de parlamenter demokrasidir. Devleti ve cumhuriyeti kuran 1. Meclis bu konuda kati bir karar vermiştir. Tartışılmaz bile. Nitekim 12 Eylül darbecileri bile bunu tartışmamıştır" diyerek "Başkanlık Sistemi"nin karşısında durmuş ve söz konusu toplantıya katılmamıştır (Cindoruk'tan AK Parti'nin davetine ret, 2015, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/cindoruk-tan-ak-parti-nin-davetine-ret-2008317>). 7 Haziran 2015 seçimiyle muhalefet partilerinin toplam oyu karşısında azınlıkta kalan AK Parti üzerinden "Aldıkları oylar anayasayı değiştirebilecek bir çoğunlukta olsaydı, Cumhuriyetin niteliklerini değiştiren bir başkanlık sistemi ortaya çıkacaktı" şeklindeki açıklamasıyla başkanlık sistemine yönelik tenkitlerini sürdüren Cindoruk, dönemin Cumhurbaşkanı olan Erdoğan'ı AK Parti'nin başına geçmeye davet etmiştir (Cindoruk'tan Erdoğan'a 'partinin başına geç' tavsiyesi, 2015, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cindoruktan-erdogana-partinin-basina-gec-tavsiyesi-2071634>). Böylelikle, 2017 Anayasa değişikliği ve sonrasında yaşanan süreç ise yine AK Parti hükümetini eleştirmeye dönük açıklamalarına sahne olmuştur. Cindoruk, AK Parti iktidarının "Yeni Türkiye" tanımı üzerinden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş çabasını "Yeni Türkiye tanımı, Cumhuriyet'in kazanımlarından vazgeçip, laik Türkiye'den, siyasal İslam'ın egemen olduğu bir döneme geçiş isteğini temsil ediyor. Bunu yapabilmek için bugünkü aparatlar yetmiyor" şeklinde yorumlamış (Arslan, 2015) ve bu anayasa değişikliğinin tek partili rejime dönüşün başlangıcı olduğunu öne sürmüştür (Göktaş, 2017). Buna ilaveten Cindoruk, CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu'nun 2017 Anayasa değişikliği referandumundan önce gerçekleştirdiği ziyarette bu değişiklik paketi için şu ifadeleri kullanmıştır (Cindoruk'tan 'Hayır' çağrısı, 2017, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/cindoruktan-hayir-cagrisi-696689>):

Bizim anayasamız cumhuriyetin temelini Meclis aracılığıyla yerleştirildiğini ifade eder. Meclis'e yapılan bu ağır saldırıyı kınıyorum. Türk halkı bu çirkin teklifi reddedecektir. Birlikte siyaset yaptığımız, oy kullandığımız bütün vatandaşlara ve onların çocuklarına çağrıda bulunuyorum; Hayır deyin.

2017 Anayasa değişikliği referandumunda Cindoruk, "Hayır" cephesinde yer almış ancak referandumdan %51,41 oranında "Evet" oyu çıkmıştır. Böylelikle Türkiye, parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçmiştir. Uzun yıllar savunageldiği parlamenter sistemin değişmesi kendisini rahatsız etmiştir. Bu nedenle, sonrasında 31 Mart 2019 tarihinde gerçekleştirilmiş olan yerel seçimlere ilişkin olarak, "Bu seçim Cumhuriyetin kurucu rejimi parlamenter demokrasinin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nden intikam seçimidir. Türkiye'de merkez sağın bu hale gelmesinin nedeni Demirel ve Özal'ın partilerini bırakıp Cumhurbaşkanlığı koltuğuna geçmesidir" sözlerini kullanmış ve bu sözleri tepkilere neden olmuştur (Hüsamettin

Cindoruk: Bu seçim parlamenter demokrasinin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nden intikam seçimidir, 2019, <https://t24.com.tr/haber/husamettin-cindoruk-bu-secim-parlamenter-demokrasinin-cumhurbaskanligi-hukümet-sistemi-nden-intikam-secimidir,813781>). Tayyip Erdoğan ise Cindoruk'un bu sözlerine sert bir şekilde karşılık vermiştir (Erdoğan: Cindoruk bedelini ödeyecek, 2019, <https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/erdogan-en-ciddi-yanilmayi-anket-sirketleri-yasayacak-4158398/>):

Ortaklaşa bir tehdit dili. Bunun bedelini ödeyecek. Öyle intikam dendiği anda, her ne kadar kendisi hukukçu olduğunu söylüyorsa bunun bedelini ödeyecek. Ben bunları karşılıksız bırakamam. Yasalar içinde neyse karşılığı bunun bedelini ödemesi lazım. Bunun üzerine gideceğim. Eğer biz yargıyı iyi çalıştırmazsak bunlar meydanı nerede boş bulurlarsa bunu sürdürecekler. Bunların bir kısmını seçimden sonrasına bırakıyorum. Sonra mağduriyeti oynamaya kalkacaklar.

Özal ve Demirel'in Cumhurbaşkanlığı makamına geçmesini eleştiren Cindoruk, geçmişteki merkez sağ partilerinin bu nedenle silindiğini ve özellikle merkez sağda olmak üzere ortaya siyasi bir boşluğun çıktığını düşünmektedir. Bu bağlamda Cindoruk, ortaya çıkan siyasi boşluğun ise siyasal İslamcı olarak nitelendirdiği AK Parti tarafından doldurulmasına hararetli bir şekilde karşı çıkmaktadır. AK Parti'nin Türkiye'de siyasal İslam ideolojisini hâkim kılmaya çalışan projelerinin olduğunu söyleyen Cindoruk, bu projelerin başarısızlıkla sonuçlandığını ifade etmektedir (Söylemezoğlu, 2020b):

... Geçenlerde Abdullah Gül, siyasi İslam'ın hem dünyada hem de Türkiye'de iflas ettiğini söyledi. Müthiş bir itiraf. Ama Tayyip Erdoğan, iflas tabirine katılmadığını ifade ediyor. Bir davadan söz ediyor. Ama bu Türkiye'nin ne kadar faydasına ve halk ne kadar kabul ediyor... Türkiye'de siyasi İslam davasının yerleşebileceğini anlatan bir verisi yok iktidarın. Gül, iflas etti diyor. Peki ne yapacağız şimdi? 18 yıl bu davayı sürdürmüşsünüz. Buna göre insanlar yetiştirmişsiniz. İmam hatip mezunu 1 milyon çocuk biriktirmişsiniz. Onlara iş veremiyorsunuz. Milli Eğitim'in bütün sistemini değiştirmişsiniz. Bütün bunlara rağmen bu dava sürer mi? Hayır. Neden? Adam isterse telefonundan internete girip dünyada neler olduğunu öğrenebiliyor. Millet olmak varken, niye ümmet olsun! Türkiye'nin anatomisinin değiştiğinin farkında değil bu iktidar. Siyasal İslamcılığın iflas ettiğini şimdi görüyor. Çıkmaza girdiği, götüremediği, başaramadığı için... Bugün elde ettikleri en büyük başarı, müftülerin nikah kıyması. İstatistiklere göre oralarda yüzde 1 nikah kıydırıyor. Türkiye çok önemli ölçüde ümmetçiliğe kapatmış kendini. Ellerinde bir dava kaldı bir de davanın ne olduğunu fark etmeyen bir teşkilat. Parti onun için çözülüyor. Şu ana kadar iki parti doğurdu...

Tayyip Erdoğan, siyasal İslam ve AK Parti ekseninde yoğun eleştirilerde bulunan Cindoruk, 2021 yılında çıktığı bir televizyon programında Erbakan'la geçen bir anısı üzerinden iddialarda bulunmuş ve söz konusu eleştirilerini sürdürmeye devam etmiştir (Hüsamettin Cindoruk: Türkiye bugün bir ara rejim yaşıyor!, 2021, https://www.youtube.com/watch?v=_b1UKYbL8_0):

Allah rahmet eylesin Erbakan benim dostumdu kişisel olarak. Çünkü kendisini önemli bir hadisede koruyucu karar almıştım. Biliyorsunuz Meclis Grubu'nda kalkmış, "Kanlı mı olacak kansız mı olacak, siyasal İslam geliyor" demişti. Bende bunu Meclis bünyesinde yaptığı için bana gönderilen fezlekeyi reddettim. Bana teşekkür geldi Erbakan. Ben de, hocam o cümle de söylenilir cümle miydi dedim. Düşündü düşündü, "İnanır mısın söylediğimin farkında değilim, grubun coşkusu içinde söylemişim" dedi. Ölmeden iki ay evvel, Edremit civarında bir yazlığı vardı. Oraya gittim helalleştik kendisiyle. O zaman bana söylediklerini bugün söyleyemem çünkü

ölmüş bir insan... Milli bir adamdı, Milli Nizam Partisi'ni kurmuştu, milliydi. Onun korkusu bugün gerçekleşmiştir. Kendisinden sonra gelecekler için bana söylediklerini ifşa edemem. Hem siyasi terbiyeye aykırıdır, hem İslam'a aykırıdır, hem ahlâka aykırıdır. Ama gördüğüm bir şey var. Adım adım geldi siyasi İslam bugün. Siyasi İslam'ı kullanan Amerika, eş başkanlık falan gibi formüller ortaya çıkararak Türkiye'yi sıkıntıya soktu. Bugün sıkıntıda olan bizzat Cumhurbaşkanı'dır. Esas sıkıntıları o yaşıyor, muhatap o. Nasıl önleyecek...

Cindoruk yukarıdaki açıklamasında kısmen ifade ettiği gibi Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesiyle 2020 Türkiye'sinin mevcut durumunu, "Türkiye bugün bir ara rejim yaşıyor. Türkiye'nin anayasal yapısına uymayan tamamen yapay bir rejim ile karşı karşıyayız" şeklinde değerlendirmekte, tek parti rejiminin yerleştirilmeye çalışıldığını öne sürmektedir (Türkiye ara rejimde, 2020, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye-ara-rejimde-1712252>). Yine Cindoruk, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'yle tek parti rejiminin yerleştirilmeye çalışıldığını iddia ederken TBMM'nin devre dışı bırakıldığını düşünmekte, "ara rejim" iddiasıyla dillendirdiği bu sürecin askeri müdahalelerden daha tehlikeli olduğunu ifade etmektedir (Eski TBMM Başkanı Cindoruk: Can havliyle uğraşılması gereken parlamenter rejimi Cumhuriyetimize kazandırmaktır, 2020, <https://sptnkne.ws/GvWK>):

Devletin kurucu unsuru olan meclisi devre dışı bırakıp tek adam idaresi kuruyoruz. Bir referandumda katılanların yüzde 52'si evet demesi üzerine oy vermeyenleri de dikkate almayarak tek adam idaresine geçiyoruz. Ben buna ara rejim diyorum. Parlamento, devletin ve meclisin haklarını geri alacaktır. Rejimi değiştirmek kolay iş değildir. Bir savaş mı kazandınız? Hayır. Derenin çöplerini temizlemişsiniz ya da Haliç'in çamurunu çıkarmışsınız. Belediye başarılarınız olabilir ama bir kılıç hakkınız yok. Başka hakkınız da yok, bir darbe ya da ihtilal yapmamışsınız, yapanların yapmadığını yapıyorsunuz. Kenan Evren ya da Cemal Gürsel, darbe yaptılar ve gittiler.

Bu vb. açıklamalarıyla bilhassa "parlamenter demokrasi"nin gerekliliğine inanan Cindoruk, demokrasinin kurumsallaşması açısından Meclis'in "çoğulcu" bir yapıyla tartışma ortamına ev sahipliği yapmasının daha doğru olduğuna inanmaktadır (Söylemezoğlu, 2020a):

...Bugün Türkiye, müzakeresiz idare ediliyor, yani tartışmasız. Meclis'in tartışma ortamı demokrasinin zenginliğidir. Çok partili, çok hareketli devletlerde aynı zamanda çok adamlı çok müzakereye katılan insan figürü var... Siz demokrasiye ihanet ettikten sonra demokrasiyi bekliyorsunuz. Olur mu? Gelmez, size küsmüştür.

Buraya kadar bahsedilenler ekseninde Cindoruk'un en hassas iki noktasının "parlamenter rejim" ve "laiklik" olduğu açıktır. 1952 yılında başladığı aktif siyasi yaşamında birçok önemli olaya tanıklık etmiştir. Bu nedenle zihin dünyasında birçok farklı ideolojik argümanı barındıran Cindoruk, farklı olaylara farklı ideolojik çerçevelerden yaklaşmaktadır. Ancak bu duruma rağmen Cindoruk'un siyasal çizgisini tespit etmek adına mevzubahis iki konudaki hassasiyeti oldukça önemlidir. Nitekim son olarak bu konulardaki hassasiyetini, çıktığı televizyon programlarındaki "ara rejim" iddialarında, "parlamenter sistem", "laiklik" üzerine vurgular içeren açıklamalarında ve AK Parti karşıtı çıkışlarında görmek mümkündür. Elbette, her ne kadar aktif siyaseti bırakmış olsa da açıklamalarıyla gündemdeki yerini almaya devam etmektedir.

SONUÇ

Türkiye’de merkez sağa doktriner bir içerik kazandırmak, bu çalışmanın ilk bölümünde de bahsedildiği üzere oldukça zordur. Bu nedenle, muhafazakâr-liberal hizipleşmeler incelenirken kalın çizgilerle ayrılmış bir kategorileştirme yapılamamıştır. Ancak genel olarak merkez sağın takip ettiği politikalar milli irade, ekonomik kalkınma ve dini söylem ve motiflerin yoğun kullanımı ile kendini göstermektedir. Ayrıca Türkiye’de sağ siyaset, Batı’daki siyasal tecrübeden farklı olarak ekonomik yani sınıf temelli bir ayrışmadan değil; kültürel ve siyasal tepkilerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Kültürel ve siyasal tepkilerin sağ siyasette yoğunlaşması da, özellikle merkez sağ partilerin geniş bir sosyolojik tabanı temsil etmesine vesile olmuştur. İşte bu faktör, merkez sağa doktriner bir içerik kazandırılmasını zorlaştırmaktadır. Buna ilaveten tezin ikinci bölümündeki araştırma soruları çerçevesinde siyasal anlamda otorite karşıtlığı, temel hak ve özgürlüklere vurgu, milli iradenin temsili, askeri vesayete ve tek parti döneminin kültürel tektipleştirmesine karşı duruş, piyasa ekonomisi ve son olarak din ve vicdan hürriyeti savunusu merkez sağdaki liberallik çizgisi olarak değerlendirilebilir. Merkez sağdaki muhafazakâr duruş ise; hiyerarşi, otorite, tecrübe vb. değerlerin asıl öneme sahip olup siyasal bir anlam taşımasından ziyade dini söylem ve motiflere verilen önemi ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle, Türk merkez sağındaki muhafazakâr çizgi daha çok dinin sosyolojik işlevi ekseninde yürümektedir. Bununla birlikte, din kamusal alanda kendisine yer bulmasına rağmen din eksenli politikaların laik Cumhuriyeti ortadan kaldırmaya yönelik olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Hatta, siyasal İslam yörüngesinde hareket eden MNP-MSP-RP-Fazilet Partisi (FP) çizgisinin ortaya çıkışına kadar özellikle DP-AP geleneği, dine yönelik alımlı olduğu toleranslı tutum neticesinde Cumhuriyetçi rejimi tehdit edebilecek hareketlerin güçlenmesinin önüne geçmiştir. Ancak burada tezin birinci bölümünde ifade edilen ve “aşırı sağ” veya “İslamcı sağ” konumda yer alan MNP-MSP-RP-FP çizgisine ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Özellikle Cindoruk tarafından, bu partilerin laik Cumhuriyetle ve demokratik düzenle sorunu olduğu sürekli vurgulanmış olsa da, Türkiye’de siyasal İslam yörüngesinde hareket eden grupların, diğer Müslüman ülkelerdeki radikal İslâmî grupların aksine demokratik değerlere yakınlığının görece daha fazla olduğu söylenebilir (Demirel, 2017: 346-347). Bu bağlamda Cindoruk’un, Türkiye’nin üniter ve laik yapısına sıkı bir şekilde bağlı olması, bilhassa “sağ Kemalist” şeklinde nitelendirilebilecek Atatürkçü düşünce sistemini tek referans olarak alması ve bunun dışındaki görüşlere saygı duysa da itibar etmemesi, söz konusu partilere karşı olmasının temel nedenleri arasında gösterilebilir.

Bu çalışmada sonuca gidilirken, ilk önce sağ-sol ayrımının tanımı yapılarak Türk merkez sağının ne ifade ettiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Nitekim böyle bir yol izlenmesindeki amaç, uzun yıllar merkez sağda siyaset yapan Hüsamettin Cindoruk’un siyasal çizgisini analiz ederken, teorik

çerçeve içerisinde hangi konumda olduğunun tespit edilmesidir. Cindoruk'un özellikle son dönemdeki söylemleri nedeniyle "siyasal yelpazenin solunda mı yoksa sağında mı yer alıyor" sorusu tartışılabilir bir mevzudur. Özellikle kimi yazarlar, Cindoruk'un "merkez sol" siyasi geleneğine mensup olduğunu iddia etmektedirler. Ancak Cindoruk'u merkez sol gelenek içerisinde değerlendirmenin doğru olduğu söylenemez. Yalnızca "28 Şubat" sürecinde DTP ile ANASOL-D hükümetinin kurulmasında oynadığı rolle "devletçi-seçkinci" olduğu iddia edilebilir. Lâkin bu iddiayı öne sürerken de, Cindoruk'un siyasal İslam'a karşı olduğu, Çaha'nın tasnif etmiş olduğu Demirel-Çiller-Yılmaz çizgisindeki merkez sağın pragmatik ve konjonktüre göre hareket eden bir siyaset tarzını benimsemiş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü Cindoruk'un gerek "27 Mayıs" süreci, gerekse "12 Eylül"den sonra ortaya koyduğu tutum ve tavırlarıyla askeri vesayet karşısında olduğunu göstermektedir. Her ne kadar "devletçi-seçkinci" bir zihin dünyasına sahip olduğu söylenebilse de, temel hak ve özgürlüklerin baskı altına alınmasına karşı olan duruşu bu konuda kendisini törpülemektedir.

Diğer taraftan, ikinci bölümde incelenen merkez sağda muhafazakâr-liberal hizipleşmeler bağlamında Cindoruk'un, "liberal" tarafı ağır basmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar dini söylemler içerisinde olsa da, kendisinin liberalliği muhafazakârlığından ağır basmaktadır. İkinci bölümde muhafazakâr ağırlıklı bir parti olarak değerlendirilen DKP'de de siyaset yapmasına rağmen bu durum, Celal Bayar'a olan yakınlığıyla ve kendisinden önemli ölçüde etkilenmesiyle ilgilidir. Bilindiği üzere, Bayar ve eski DP'lilere yönelik siyasi af meselesinin ağırdan alınması DKP'nin kuruluş gerekçelerinden biridir. Bu nedenle Cindoruk'un DKP'de yer almasında, Bayar'dan etkilenmesinin rolü büyüktür. Ayrıca daha önce ifade edildiği gibi DKP, her ne kadar muhafazakâr değerlerin ağırlıkta olduğu bir parti hüviyeti barındırorsa da, parti programında liberal değerlere de gönderme yapmaktadır.

Muhafazakâr düşüncenin laiklik ile bağlantısı bakımından Cindoruk'u değerlendirmek gerekirse, muhafazakâr düşünce dinin sosyolojik yani toplumsal düzeni meşrulaştırıcı işlevlerinin olduğunu kabul eder. Ancak Türk merkez sağındaki muhafazakâr düşüncenin laik cumhuriyetle bir çatışmasının çoğunlukla bulunmadığı söylenebilir. Muhafazakâr düşünce, sadece laiklik ilkesi altında din ve vicdan hürriyetinin ihlal edilmesine karşı çıkar. Bu bakımdan muhafazakârlığın bu karşı çıkışı, aynı zamanda liberal felsefe açısından din ve vicdan hürriyetinin temin edilmesi ekseninde de değerlendirilebilir. Lâkin liberal felsefe her ne kadar din ve vicdan hürriyetinin savunusunu yapsa da, dinin sosyolojik işlevlerinin olduğunu kabul etmez. Liberal anlayışta, "akıl" her zaman ön planda tutulur ve bu nedenle "denenmemiş olan" her zaman "denenmek" zorundadır. Türk merkez sağına bu açıdan bakılırsa, örneğin ekonomik kalkınma ve milli iradeyi hâkim kılma gibi misyonlar liberal hamleler olarak yorumlanabilir. Öte yandan Arapça ezan yasağının kaldırılması gibi dini değerlere yönelik politikalar aracılığıyla da merkez sağın sosyolojik tabanının büyük bir çoğunluğunda ifade bulan muhafazakârlığa göndermeler yapılmaktadır. Bu suretle birçok merkez sağ partisi, din ve vicdan hürriyeti, milli iradenin temsili, temel hak ve özgürlüklere vurguyu,

siyasal anlamda otoriteye karşı duruşu savunup liberal değerler taşıırken; dinin sosyolojik işlevini de göz ardı etmez. Bu yüzden merkez sağdaki liberallik çizgisi, muhafazakârlıkla ilintilidir. Bu temellendirme ekseninde Cindoruk'a baktığımızda çoğu açıklamasında muhafazakârlığı, sadece dinin sosyolojik işlevi açısından değil; aynı zamanda Türk gelenek ve göreneklerine bağlılık, aidiyet duygusu bakımından değerlendirmektedir. Kendisinin liberalliği ise, "İspat Hakkı", "Tahkikat Komisyonu", "temel hak ve özgürlüklerin referandum konusu yapılmaması gerekliliği" gibi antidemokratik olarak gördüğü uygulamaları eleştirmesiyle ve düşünce ve ifade özgürlüğü açısından yapmış olduğu açıklamalarla görülebilir.

Siyasi hayatı boyunca laiklik ilkesi üzerinde ısrarla duran Cindoruk, Çiller döneminde "Refahiyol Hükümeti"ne bu çerçevede karşı çıkmıştır. Kurulan koalisyon hükümetinin ortaklarından RP'nin, laiklikle sorunu olduğunu ve yürüttüğü politikaların Arap milliyetçiliğini öne çıkardığını iddia etmiştir. Aynı zamanda, siyasal yelpazede sağın ve solun aşırı uçlarında yer alan partilerin bulunması gerektiğini ancak iktidara gelmemesi gerektiğini düşünmektedir. Bu nedenle, aşırı sağ veya "İslamcı sağ" şeklinde nitelendirilen ve siyasal İslam ideolojisini temsil eden MNP-MSP-RP-FP çizgisine karşı bir duruş sergilemiştir. Günümüzde de Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki AK Parti'nin, merkez sağın bir temsilcisi olmadığını, siyasal İslamcı çizginin bir devamı olduğunu öne sürmekte; merkez sağ tabandan oy alarak iktidar olmasına karşı çıkmaktadır. Siyaset sahnesine girdiği 1952 yılından itibaren AK Parti iktidarına kadar uzanan süreçte merkez sağın muteber bir ismi olan Cindoruk, bu geleneğin istisnai bir figürü olarak görülmemelidir. Sadece, merkez sağ içerisinde gerçekleşen hizipleşmelerde liberal kanadı temsil ettiği ve "Atatürkçü" duruşuyla bilinen Celal Bayar'ın çizgisinde hareket ettiği söylenebilir. Bununla birlikte bilhassa 2000'li yıllardan itibaren yürütmüş olduğu siyaseti, tam anlamıyla merkez sağ gelenek içerisinde değerlendirmek mümkün değildir. Zaten DP liderliğini yürüttüğü esnada partisini "demokratik merkez" olarak tanıtmaya gayreti, son zamanlarda merkez solun önemli isimleriyle bir araya gelmesi ve merkez sola yakın medya kanallarında görüşlerini ifade etmesi bunu açıklamaktadır. Ancak bu noktada bir parantez açmak gerekmektedir. Şöyle ki, kendisini "demokratik merkez"de konumlandırma gayretinin de AK Parti'nin merkez sağın tarifini değiştirdiğini iddia etmesiyle bağlantılı olduğu unutulmamalıdır. Aynı zamanda "demokratik merkez" tanımı tezin birinci bölümünde ifade edilen ve siyasal yelpazelerde merkezde bulunan liberalliğe denk düşmektedir. Bu açıdan Cindoruk'un, son dönemdeki duruşuyla merkez sağ gelenekten uzaklaştığı görülmesine rağmen merkez soldan ziyade liberalizmle örtüşen, yani siyasal yelpazenin "merkez"inde konumlanan bir siyasal tutum içerisinde olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

Nihai olarak, bir siyasi figürün dönem dönem farklı açıklamalar yapabileceği unutulmamalıdır. Dolayısıyla Cindoruk'un siyaset sahnesinde bugüne kadar geçirmiş olduğu serüven de, tam bir tutarlılık arz etmeyebilir. Nitekim ilk olarak DP'de siyasete başlaması, ardından liberal eğilimli HP'ye geçmesi, sonrasında muhafazakâr eğilimli DKP'de görev alması, AP ve DYP süreci, DYP'de saflarında siyaset yaparken başlangıçta Çiller'in partide görev almasından yanayken sonrasında

karşısında olması ve nihayetinde günümüzde merkez sağı temsil eden partilere yönelik eleştirileri kendisi hakkında net bir tanımlama imkânı vermemektedir. Ancak sonuç olarak kendisinin, liberal, çağdaş, laik Cumhuriyete ve parlamenter sisteme bağlı, Atatürkçü bir çizgide olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Bora'da (2020), Cindoruk'un Türkiye'nin en ideolojik merkez sağcılarında biri olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Bora, sahiplendiği "Atatürkçü, çağdaş, laik" sıfatlarının, Kemalist kesim tarafından da sağ cenah için makbul görülen ilkeler olduğunu da eklemiştir. Bu nedenle kimi yazarlar tarafından, merkez sağ geleneğini değil de merkez sol geleneğini temsil ettiği yönündeki eleştirilere maruz kalması, Bora'nın ifade ettiği bu durumla ilişkilidir. Fakat, Cindoruk'un sadece Kemalistler tarafından tanımlanmış olan sağın ideal ilkelerini barındırdığını öne sürerek; yukarıda ifade edildiği gibi merkez sol geleneğe tâbi olduğu sonucuna götürmemelidir. Cindoruk'un Kemalist zihin dünyasıyla olan bağlantısında en mühim tespit, Hamit Emrah Beriş'in HP'ni tanımlarken kullandığı "Liberal değerleri Kemalist ilkeler doğrultusunda meşrulaştırmaya çalışan" ifadesinden yola çıkılarak yapılabilir. Diğer bir ifadeyle, Cindoruk da benimsemiş olduğu liberal değerleri özellikle "sağ Kemalist" ilkelerle ekleme yoluna gitmektedir. Örneğin her ne kadar temel hak ve özgürlüklerin önemine vurgu yapmış olsa da, birtakım eylem ve söylemleri Kemalizmin bir uzantısı olan "tepeden inme modernleştirme anlayışı"ni barındırmaktadır. Son olarak, MNP'den AK Parti'ye uzanan süreçte yapmış olduğu siyasal İslam ve laikliğe dair açıklamaların da Kemalist ilkelerle olan bu eklemlenmeden kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- “11’lerden DYP’ye çağrı” (16.10.1996), **Milliyet Gazetesi**, 13.
- “1999 Genel Seçim Sonuçları” (t.y.), **Yeni Şafak Gazetesi**, <https://www.yenisafak.com/secim-1999/secim-sonuclari#result-details> (10.05.2021).
- “2010 Anayasa Referandum Sonuçları” (t.y.), **Yeni Şafak Gazetesi**, <https://www.yenisafak.com/secim-referandum-2010/secim-sonuclari> (07.06.2021).
- “Abdullah Gül, 339 oyla Cumhurbaşkanı seçildi” (28.08.2007), **Yeni Şafak Gazetesi**, <https://www.yenisafak.com/politika/abdullah-gul-339-oyla-cumhurbaskani-secildi-64827> (10.07.2021).
- “ANAP savunuyor: Mutedil bir partiyiz” (28.12.1986), **Milliyet Gazetesi – Haftaya Bakış Eki**, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> (08.05.2021).
- “Cindoruk Başkanlığa aday olduğunu dün resmen açıkladı” (11.05.1985), **Günaydın Gazetesi**, 3.
- “Cindoruk, AP İstanbul İl Başkanlığı’na getirildi” (23.04.1977), **Milliyet Gazetesi**, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> (07.05.2021).
- “Cindoruk: ‘Sol’ isimler de bekliyoruz” (02.11.2009), <https://t24.com.tr/haber/cindoruk-sol-isimler-de-bekliyoruz,60159> (04.06.2021).
- “Cindoruk: ANAP’tan milletvekili adaylığı olmam” (24.11.1995), **Sabah Gazetesi**, 13.
- “Cindoruk: Askeri garnizonda kurulan ilk parti DYP’dir” (24.06.2009), **Milliyet Gazetesi**, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cindoruk-askeri-garnizonda-kurulan-ilk-parti-dyp-dir-1110009> (15.04.2021).
- “Cindoruk: Erdoğan Türkiye’yi ‘Ali Kiran Baş Kesen Gibi’ Yönetmek İstiyor” (10.09.2010), <https://www.sondakika.com/haber/haber-cindoruk-erdogan-turkiye-yi-ali-kiran-bas-kesen-2229778/> (29.05.2021).
- “Cindoruk: Kılıçdaroğlu rüzgarı inşallah vantilatör rüzgarı değildir” (21.07.2010), **Milliyet Gazetesi**, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cindoruk-kilicdaroglu-ruzgari-insallah-vantilatör-ruzgari-degildir-1266383> (21.08.2021).
- “Cindoruk: Köşk seçimi süreci durdurabilir” (15.08.2007), **Milliyet Gazetesi**, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cindoruk-kosk-secimi-sureci-durdurulabilir-210575> (12.04.2021).

- “Cindoruk: Referandum kararı yanlış ve tehlikelidir” (26.07.2010), <https://t24.com.tr/haber/cindoruk-referandum-karari-yanlis-ve-tehlikelidir,87163> (08.06.2021).
- “Cindoruk: Referandum Türkiye'yi üçe böldü” (13.09.2010), **Cumhuriyet Gazetesi**, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/cindoruk-referandum-turkiyeyi-uce-boldu-177860> (13.04.2021).
- “Cindoruk: Sistem hasar gördü” (18.01.1998), **Milliyet Gazetesi**, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> (11.04.2020).
- “Cindoruk'tan ‘Hayır’ çağrısı” (11.03.2017), **Cumhuriyet Gazetesi**, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/cindoruktan-hayir-cagrisi-696689> (13.04.2021).
- “Cindoruk'tan AK Parti'nin davetine ret” (04.02.2015), **Milliyet Gazetesi**, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/cindoruk-tan-ak-parti-nin-davetine-ret-2008317> (20.08.2021).
- “Cindoruk'tan Başbakan'a Menderes tepkisi” (17.08.2010), **Cumhuriyet Gazetesi**, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/cindoruktan-basbakana-menderes-tepkisi-171320> (01.06.2021).
- “Cindoruk'tan Erdoğan'a ‘partinin başına geç’ tavsiyesi” (09.06.2015), **Milliyet Gazetesi**, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cindoruktan-erdogana-partinin-basina-gec-tavsiyesi-2071634> (20.08.2021).
- “Cindoruk'tan rest” (18.10.1995), **Milliyet Gazetesi**, 17.
- “Cindoruk'u bu sorular korkuttu” (14.10.2012), **Yeni Şafak Gazetesi**, <https://www.yenisafak.com/gundem/cindoruku-bu-sorular-korkuttu-415354> (21.08.2021).
- “Çevik Bir: Sincan demokrasiye balanstı” (21.02.1997), **Milliyet Gazetesi**, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cevik-bir-sincan-demokrasiye-balansti-5386989> (10.05.2021).
- “Delegeler, ‘antrenör’ dedi” (15.05.1985), **Milliyet Gazetesi**, 7.
- “Doğru Yol’ da birlik gösterisi” (16.05.1985), **Günaydın Gazetesi**, 3.
- “DYP'de Cindoruk sancısı” (16.05.1988), **Milliyet Gazetesi**, 6.
- “En büyük darbeyle karşı karşıyayız” (15.08.2010), **Cumhuriyet Gazetesi**, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/en-buyuk-darbe-ile-karsi-karsiyayiz-170864> (13.04.2021).
- “Erdoğan, Kenan Evren gibi propaganda yapıyor” (24.08.2010), **Cumhuriyet Gazetesi**, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-kenan-evren-gibi-propaganda-yapiyor-172774> (20.08.2021).

- “Erdoğan: Cindoruk bedelini ödeyecek” (28.03.2019), **Sözcü Gazetesi**, <https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/erdogan-en-ciddi-yanilmayi-anket-sirketleri-yasayacak-4158398/> (08.06.2021).
- “Eski TBMM Başkanı Cindoruk: Can havliyle uğraşılması gereken parlamenter rejimi Cumhuriyetimize kazandırmaktır” (27.10.2020), <https://sptnkne.ws/GvWK> (29.05.2021).
- “Geçmişten günümüze İstanbul seçimleri” (23.06.2019), **TRT Haber**, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/gecmisten-gunumuze-istanbul-secimleri-420325.html> (10.05.2021).
- “Hür.P., CHP’ne iltihak etti” (25.11.1958), **Milliyet Gazetesi**, 1.
- “Hür.P.nin feshi tamamlanıyor” (27.11.1958), **Milliyet Gazetesi**, 1.
- “Hüsamettin Cindoruk: AKP Demokrat Parti'nin mirasçısı değil, karşıtıdır” (25.06.2020), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53186304> (10.04.2021).
- “Hüsamettin Cindoruk: Biz demokrasiyi yönetemedik” (02.10.2018), <https://www.dha.com.tr/politika/husamettin-cindoruk-biz-demokrasiyi-yonetemedik/haber-1607696> (13.04.2021).
- “Hüsamettin Cindoruk: Bu seçim parlamenter demokrasinin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nden intikam seçimidir” (24.03.2019), <https://t24.com.tr/haber/husamettin-cindoruk-bu-secim-parlamenter-demokrasinin-cumhurbaskanligi-hukümet-sistemi-nden-intikam-secimidir,813781> (13.04.2021).
- “Hüsamettin Cindoruk: Türkiye bugün bir ara rejim yaşıyor!” (01.03.2021), **Halktv**, https://www.youtube.com/watch?v=_b1UkYbL8_0 (30.06.2021).
- “İş çevrelerinin Özal’a karşı “Yazar”ı çıkartması” tutmadı” (17.05.1985), **Günaydın Gazetesi**, 3-4.
- “Küskünler ihraç edildi” (17.10.1995), **Milliyet Gazetesi**, 12.
- “Refahsız çözüm yolu” (05.07.1996), **Milliyet Gazetesi**, 13.
- “Türkiye ara rejimde” (03.01.2020), **Cumhuriyet Gazetesi**, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye-ara-rejimde-1712252> (13.04.2021).
- “Zeydan, DTP’yi gruptan düşürdü” (15.10.1998), **Hürriyet Gazetesi**, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/zeydan-dtpyi-gruptan-dusurdu-39042848> (07.07.2021).
- Ağaoğlu, Samet (1993), **Siyasi Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ahmad, Feroz (2020), **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Hil Yayın, İstanbul.
- Akdemir, İhsan (03.11.1989), “Muhalefet Meclis'ten çekilmeli”, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> (10.04.2021).

- Aktaş, Ümit (2009), “Türkiye Siyasetinin Muhalif İki Akımı İslâmcılık ve Sosyalizm”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Dönemler ve Zihniyetler**, C.:9, (722-757), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Alpkaya, Faruk (2004), “Bir 20. Yüzyıl Akımı: "Sol Kemalizm"”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Kemalizm**, C.:2, (477-500), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Altan, Cemal (2010), “Doğru Yol Partisi "Adalet Partisi'nin Mirasçısı"”, **İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler**, (391-414), Orion Kitabevi, Ankara.
- Altunoğlu, Mustafa (2018), “Türk Sağı ve 24 Haziran Seçimleri”, **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, 15(54), 357-384, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muhafazakar/issue/47588/599419> (17.10.2020).
- Apaydın, Oktay ve Uz Kanbolat (14.04.1996), “Çanakale milliyetçisiyim”, **Hürriyet Gazetesi**, 22.
- Arslan, Rengin (27.05.2015), “Cindoruk: Menderes ve Erdoğan iki zıt adam”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/05/150526_27mayis_cindoruk (11.06.2021).
- Ayçiçek, Erdem (2013), **Merkez Sağ ve Türk Dış Politikası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi – Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Aydın, Suavi ve Taşkın, Yüksel (2015), **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aytürk, İlker ve Bora, Tanıl (2020), “Yetmişli Yıllarda Sağ-Sol Kutuplaşmasında Siyasî Düşünceler”, **Türkiye'nin 1970'li Yılları**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Barutçu, Zübeyir (2019), “Osman Bölükbaşı”, **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, (533-540), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Başkan, İsmail ve Turhan, Şeref (17.11.1985), “Başörtü yasağı özgürlüklere aykırı”, **Milliyet Gazetesi**, 12.
- Bengin, Tunca (22.08.1985), “Zincirbozan'da gizli anlaşma”, **Milliyet Gazetesi**, 6.
- Beriş, H. Emrah, (2005), “Türk Sağı ve Liberalizm - Bir Fay Haritası Çıkarma Denemesi”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Liberalizm**, C.:7, (389-415), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bila, Fikret (11.11.1993a), “Cindoruk'tan ŞOK”, **Milliyet Gazetesi**, 1, 9.
- _____ (13.11.1993b), “Demirel'den hatırlatma ‘Seçim zaman kaybıdır’”, **Milliyet Gazetesi**, 11.
- Bobbio, Norberto (1999), **Bir Politik Ayrımın Anlamı Sağ ve Sol**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Bora, Tanıl (2012), “Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi”, **Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri**, (9-28), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2017), **Cereyanlar - Türkiye'de Siyasal İdeolojiler**, İletişim Yayınları, İstanbul.

- _____ (04.11.2020), “Merkez Sağ”, <https://birikimdergisi.com/haftalik/10331/merkez-sag> (17.04.2021).
- _____ (2018), **Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslâmcılık**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ ve Taşkın, Yüksel (2004), “Sağ Kemalizm”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm**, C.:2, (529-545), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ ve Ünüvar, Kerem (2019), “Ellili Yıllarda Türkiye'de Siyasî Düşünce Hayatı”, **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, (159-175), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Caprara, G. Vittorio ve Vecchione, Michele (2018), “On the Left and Right Ideological Divide: Historical Accounts”, **Advances in Political Psychology**, 49-83, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/pops.12476> (18.10.2020).
- Cerrahoğlu, Nilgün (02.02.1997), “Ya darbe ya karşı devrim”, **Milliyet Gazetesi**, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/ya-darbe-ya-karsi-devrim-5388167> (10.05.2021).
- Çaha, Ömer (2012), **Dört Akım Dört Siyaset**, Orion Kitabevi, Ankara.
- Çakmak, Diren (2008), “Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)”, **Gazi Akademik Bakış**, 2(3), 153-186, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gav/issue/6528/86563> (20.11.2020).
- Çavdar, Tefik (1983), “Demokrat Parti”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde**, C.:8, (2060-2075), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çavuşoğlu, Hüseyin (2007), “12 Eylül ve Merkez Sağ”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (6), 183-201, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/23199/247828> (30.09.2020).
- _____ (2009a). “Türk Siyasal Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 19(2), 265-278, <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt19/sayi2/265-278.pdf> (18.10.2020).
- _____ (2009b). **Türk Siyasal Yaşamında Doğru Yol Partisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2009c). “Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 12(22) 165-178, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/baunsobed/issue/50240/648089> (03.03.2021).
- _____ (2010), “Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisi'nin Karşılaştırmalı Analizi”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 9(1), 19-33, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jss/issue/24260/257167> (23.01.2021).

- Çaylak, Adem (2007), “1946-50 Arası Dönemde Müfrit Muhafazakâr Demokratlar ve Türk Demokrasinin Almış Olduğu Biçim”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 62(01), 17-42, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3085/42727> (18.11.2020).
- Çetinkaya, Zeynep (15.06.1997), “Hırsızdan silahla hesap sorulmaz”, **Milliyet Gazetesi**, 17.
- Çolak, Çağrı (2016), “Yeni Sağ’ı Oluşturan Bileşenlerin Birbiri İle Çelişen Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, 351-361, 3(44), https://www.researchgate.net/publication/299570152_Yeni_Sag%27i_Olusturan_Bilesenlerin_Birbiri_Ile_Celisen_Kavramlari_Uzerine_Bir_Degerlendirme (05.01.2021).
- Çölaşan, Emin (1985), **Biz Kırk Kişiyiz Birbirimizi Biliriz**, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Demir, Deniz Cenk (2017), “Altmışlı Yıllarda Merkez Sağ: Demirkırat’tan Adalet Partisi’ne Merkez Sağın Sancılı Serüveni”, **Türkiye'nin 1960'lı Yılları**, (483-517), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Demirel, Tanel (2004a), “Cumhuriyet Döneminde Alternatif Batılılaşma Hareketleri”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Modernleşme ve Batıcılık**, C.:3, (218-238). İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2004b), “Türkiye'de Merkez Sağ ve Muhafazakârlık”, **Liberal Düşünce Dergisi**, 64-71, <http://taneldemirel.com/wp-content/uploads/2019/02/Demirel-2004-b.pdf> (07.12.2020).
- _____ (2005a), “Demokrat Parti”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Liberalizm**, C.:7, (480-529), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2005b), “Adalet Partisi”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Liberalizm**, C.:7, (548-586), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2009), “1946-1980 Döneminde "Sol" ve "Sağ"”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Dönemler ve Zihniyetler**, C.:9, (413-450), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2016), **Türkiye'nin Uzun On Yılı - Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2017), **Adalet Partisi - İdeoloji ve Politika**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2019), “Fevzi Lütü Karaosmanoğlu”, **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, (349-354), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Eltetik, Havva (2009), **Fatih Rüştü Zorlu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdoğan, Mustafa (2000), **Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji**, Liberte Yayınları, Ankara.
- Erel, Teoman (07.12.1984), “Tamamen hayal mahsulü”, **Milliyet Gazetesi**, 6.

- Erken, Baki (2016), “Türkiye’de Merkez Sağ İdeolojisini Siyasi Hareket Üzerinden Temellendirme Denemesi”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 14(2), 191-222, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos/issue/24358/258201> (07.12.2020).
- Eroğul, Cem (2014), **Demokrat Parti**, Yordam Kitap, İstanbul.
- Ertuğrul, N. İltar (2010), “27 Mayıs Bir İhtilal, Bir Devrim, Bir Anayasa”, **Mülkiye Dergisi**, 34(267), 251-256, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/268/604> (03.03.2021).
- Fincancı, Yurdakul (2000), **Demirel - Demokrasinin Duraklama Yılları**, Buke Yayınları, İstanbul.
- _____ (22.05.1987), “Özal’ın felsefesiz siyaseti”, **Milliyet Gazetesi**, 6.
- Gaytancıoğlu, Kaan (2020), **Türk Siyasal Yaşamında Hüsamettin Cindoruk**, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Gedik, Canan (1996), “Hükümetler ve Yürütme”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde**, C.:13, (637-657), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Göktaş, Hıdır, ve Çakır, Ruşen (1991), **Vatan Millet Pragmatizim - Türk Sağında İdeoloji ve Politika**, Metis Yayınları, İstanbul.
- Göktaş, Kemal (11.06.2017), “60 yıllık politikacı Cindoruk, ‘Yeni Türkiye’yi değerlendirdi: Çok partili hayat bitmiştir”, **Cumhuriyet Gazetesi**, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/60-yillik-politikaci-cindoruk-yeni-turkiyeyi-degerlendirdi-cok-partili-hayat-bitmistir-758899> (08.06.2021).
- Gündoğan, Barış (27.04.2021), “Türk demokrasisinin askeri müdahalelere karşı duruşunda kırılma noktası: 27 Nisan E-muhtırası”, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turk-demokrasisinin-askeri-mudahalelere-karsi-durusunda-kirilma-noktasi-27-nisan-e-muhtirasi/2221945#> (03.06.2021).
- Heper, Metin (2011), **Türkiye'nin Siyasal Hayatı**, Doğan Kitap Yayıncılık, İstanbul.
- Heywood, Andrew (2007), **Siyasi İdeolojiler, Bir Giriş**, (Çev. Ahmet Kemal Bayram), Adres Yayınları, Ankara.
- _____ (2012), **Siyasetin Temel Kavramları**, (Çev. Hayrettin Özler), 7. Baskı, Adres Yayınları, Ankara.
- _____ (2019), **Siyaset**, (Çev. Doç. Dr. Fahri Bakırcı), 20. Baskı, Felix Kitap, Ankara.
- İnsel, Ahmet (2002), **Türkiye Toplumunun Bunalımı**, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Kaluç, Şenol (2009), “Osmanlı Ahrar Fırkasının Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sonu”, **Liberal Düşünce Dergisi**, (54), 191-227, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/liberal/issue/48190/609882> (17.10.2020).

- Karataş, Murat (2020), “27 Mayıs 1960 Sonrası Merkez Sağda Bir Siyasal Aktör Olarak Ferruh Bozbeyle ve Demokratik Sağ Düşüncesi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 126(248), 211-230, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tda/issue/57655/773536> (07.12.2020).
- Kars, Fuat (19.01.1998), “Cindoruk: Miras paylaşmayacağız”, **Milliyet Gazetesi**, 15.
- Katılmış, Canan (2020), “Türkiye’de Merkez Sağ Parti İktidarlarının Toplumsal Hareketlere Yaklaşımı”, **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 9(2), 287-300, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlissos/issue/59327/686672> (03.03.2021).
- Kaynar, Mete Kaan (2017), “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de Siyasî İktidarın Profili: Merkez Sağ, Darbeler, Krizler, Koalisyonlar”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, (301-313), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Koca, Bayram (2019), “Ellili Yıllarda Merkez Sağ: Demokrat Parti’nin Özgürlük ile İstismar Arasındaki Dinî Politikaları”, **Türkiye’nin 1950’li Yılları**, (293-319), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2020), “Yetmişli Yıllarda Merkez Sağ: Milliyetçilik ve Anti-komünizm”, **Türkiye’nin 1970’li Yılları**, (373-394). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kongar, Emre (1998), **21. Yüzyılda Türkiye: 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kozok, Fırat (22.12.2006), “Hilafetin intikamı olur”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1, 5.
- Köker, Levent (1996), “Anavatan Partisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde**, C.:15, (1253-1255), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Küçükömer, İdris (2001), **"Batılılaşma" Düzenin Yabancılaşması**, 2. Baskı, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Limoncuoğlu, Alihan (2018), “Türkiye’de Üçüncü Yolun Başı; Millet Partisi (1948)”, **Akademik Hassasiyetler Dergisi**, 5(10), 145-155, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademik-hassasiyetler/issue/41937/487305> (18.11.2020).
- Mahçupyan, Etyen (1996), “Türkiye’nin siyaset yelpazesi: Sağ ve sol”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde**, C.:15, (1244-1246), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mert, Nuray (2002), “Türkiye’de Merkez Sağ Siyaset: Merkez Sağ Politikaların Oluşumu”, **Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, (45-83). İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2007), **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, Selis Kitaplar, İstanbul.
- Mutlusu, A. Faruk (2010), “Anavatan Partisi "Güçlü İktidardan Tükenişe"”, **İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler**, (375-390), Orion Kitabevi, Ankara.
- Nohutçu, Ahmet (2019), **Kamu Yönetimi**, 3. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara.

- Önder, Cevat (1983), “Demokratik Parti”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde**, C.:8, (2102-2103), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özçetin, Burak ve Demirci, Sibel (2005), “Hürriyet Partisi”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Liberalizm**, C.:7, (541-547), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özipek, B. Berat (2004), “Muhafazakârlık, Devrim ve Türkiye”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Muhafazakârlık**, C.: 5, (66-84), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2009), “Anglo- Sakson ve Fransız Siyasî Modelleri Arasında Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesi”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Dönemler ve Zihniyetler**, C.:9, (971-980), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özkan Kerestecioğlu, İnci (2012), “Korku ve Siyaset: Türk Sağının Ezberlerini Çözümlmek”, **Türk Sağı- Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri**, 1.Baskı içinde (29-43), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özkul, Dr. Fatih (2018), “Liberal Demokratik Anayasacılık Anlayışı Bağlamında Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası'nın Değerlendirilmesi”, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, (12), 585-612, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/596368> (16.07.2021).
- Pirim, Oktay (09.09.1987), “DYP’de bunalım kısa sürdü”, **Milliyet Gazetesi**, 6.
- Safi, Dr. İsmail (2018), **Türkiye'de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar**, Eskiyeni Yayınları, Ankara.
- Sakallıoğlu, Ü. Cizre (1996), “1983-1994: Siyasal parti topoğrafyası”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde**, C.: 15, (1248-1252), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (1996), “Doğru Yol Partisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde**, C.:15, (1258-1263), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Soysal, İlhami (1983), “12 Eylül Sonrasının Başlıca Partileri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde**, C.:8, (2132-2140), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Söylemezoğlu, S. Şefik Kemali (20.03.2020a), “EKOVİZÖR Hüsamettin Cindoruk”, **Kobi Yaşam**, <https://www.youtube.com/watch?v=dW5E-fBOOXo&list=PL0uDZBVKF-j-3HFKg8E-ppuQyppsfG1Fa&index=3> (30.06.2021).
- _____ (28.03.2020b), “Cindoruk: Türkiye Cumhuriyeti, Bir Meclis Devletidir”, <https://www.kobiyasam.com.tr/2020/03/28/cindoruk-turkiye-cumhuriyeti-bir-meclis-devletidir/> (30.05.2021).
- Taşkın, Yüksel (2009), “Türkiye'de Sağcılık - Bir Kavramın Yerleşme Tarihini Anlamak”, **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce - Dönemler ve Zihniyetler**, C.:9, (451-473), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2012), “Türk Sağı ve Aydınlar: Bir Aşk ve Nefret İlişkisini Anlamak”, **Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri**, (407-424), İletişim Yayınları, İstanbul.

- Tekin, Yusuf ve Okutan, Çağatay (2015), **Türk Siyasal Hayatı**, Orion Kitabevi, Ankara.
- Topçu, Emrah (2009), **Türk Siyasi Hayatında Doğru Yol Partisi: Sosyo-Politik Bir İnceleme**, Hacettepe Üniversitesi – Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Tökin, F. Husrev (1965), **Türkiye'de Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965**, Elif Yayınları, İstanbul.
- Törtüner, Yaman (08.09.2020), “DYP Genel Başkanı Cindoruk”, **Milliyet Gazetesi**, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/yaman-toruner/dyp-genel-baskani-cindoruk-6300665> (10.05.2021).
- Turku, Emre (2018), **Merkez Sağ Partilerde Liberalizm: DP- ANAP- AK Parti İncelemesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi – Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Türeñç, Pınar (09.01.1991), “Zincirbozan’dan genel başkanlığa”, **Güneş Gazetesi**, 11.
- Uçar, Metin (2005), “Klasik Bir Ayrımın Ötesine Geçememek: Siyasal Farklılığın Ölçütü Olarak Sağ-Sol”, **Liberal Düşünce Dergisi**, 331-349, <http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/40/18-metin-ucar-siyasal-farklilikin-olcutu-olarak-sag-sol.pdf> (13.10.2020).
- Uluç, A. Vahap (2014), “Liberal - Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, 12(23), 107-140, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/issue/43591/533728> (06.10.2020).
- URL, “Hüsamettin Cindoruk” (t.y.), https://tr.wikipedia.org/wiki/Hüsamettin_Cindoruk (19.04.2021).
- Ünüvar, Kerem (2007), “Türkiye’de Sol Düşünce ve Din”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce – Sol**, C.: 8, (873-895), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Varel, Anıl (2019), “Ellili Yıllarda Muhalefet: Hükümete Yönelik Temel Eleştiriler ve DP Karşısında CHP’nin İdeolojik Konumlanması”, **Türkiye’nin 1950’li Yılları**, (203-234), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yalansız, Nedim (2012), “27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri”, **Turkish Studies**, 7(3), 2585-2598, <https://www.researchgate.net/publication/271021913> (03.03.2021).
- Yılmaz, İhsan (21.10.1995), “Cindoruk: Demirel acele etti”, **Milliyet Gazetesi**, 15.
- Yiğit, Erkan (09.10.1996), “ANAP-DYP birleşmesi için kollar sıvandı”, **Milliyet Gazetesi**, 18.
- Yurttaş Fatma (2008), “Kemalizm ve Demokrasi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, (2), 70-84, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal/issue/29127/311563> (29.06.2021).

Zürcher, E. Jan (2004), “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Muhafazakârlık**, C.:5, (40-53). İletişim Yayınları, İstanbul.

_____ (2019), **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul.

EKLER

Ek 1: 25.11.1958 tarihinde Milliyet Gazetesi'nde yayımlanan "Hür.P., CHP.ne iltihak etti" başlıklı gazete haberi

ADRES: Cemalettin Mustafa Paşa Sokak No: 6 - İSTANBUL
TELGRAF: MİLLİYET - İSTANBUL
POSTA KUTUSU: 492, İstanbul
TELEFON: 37 42 19 (Santral)

YIL: 8 - SAYI: 206

BUGÜN
6
SAYFA
25
KURUS

Milliyet

Halk Gazetesi

KURUCUSU: ALI HACI KARACAN

Güven Oto Kursu
ESKİLERİNDEKİ ÇOK FAZLA SAYIDA
MOTOR - TRAFİK - DİREKSİYON
Bilgisizler, bilginlere hizmet, bilginler alışmışlardır.
KAYITLAR TAKSİTLEDİR
Adres: Beşiktaş Akmerkezi Katında No: 4

SALI
25
KASIM
1958

Hür. P. Kongresinin kararı ile Gücbirliği gerçekleşti: Hür. P., C.H.P. ne iltihak etti

Polis Kongreyi dağıtmaya hazırlanınca fesih ve iltihak kararı görüşme açılmadan kabul edildi

İnönü Hür. P. Merkezini Ziyaret etti

CHP Genel Başkanı, İltihakla ilgili bir konuşma yaptı. Hür. P. ile iltihak kararı görüşme açılmadan kabul edildi.

ANKARA, 25 Kasım (DHA) - İsmet İnönü, Hür. P. Merkezini ziyaret etti. İnönü, Hür. P. üyeleriyle bir araya geldi ve iltihak kararını onayladı. İnönü, Hür. P. ile iltihak kararının, görüşme açılmadan kabul edildiğini belirtti.

Elektrikli geçen kongrede 5 e karşı 175 rey ile alınan karardan sonra Fevzi Lûtfi, H. S. Tannöver, Hasan Kangal ve Piraye Bigat ağıladılar

Partinin malları ve parası CHP ne devredilecek

Kongre, fevzi lûtfinin gündem dışı eylemiyle dağıldı. Hür. P. ile iltihak kararı görüşme açılmadan kabul edildi.

Yurdabıyık, D. P. den istifalarının devam edeceğini söyledi

ANKARA, 25 Kasım (DHA) - D. P. Genel Başkanı Yurdabıyık, istifalarının devam edeceğini söyledi. Yurdabıyık, istifalarının, Hür. P. ile iltihak kararıyla ilgili olarak olduğunu belirtti.

Trakya gezisine dün başlayan Başvekil dedi ki: "GÜC BİRLİĞİ EHLİSALİPTİR,"

Menderes'e göre Hür.P. idarecilerinin tutumu siyasî ahlâkla kabili telif değil

Başvekil: "Yokluk sıkıntıları artık kalmadı,, dedi

Basarlar Vekili zam tekliflerini açıkladı

gazinoların zamli tarifeleri belli

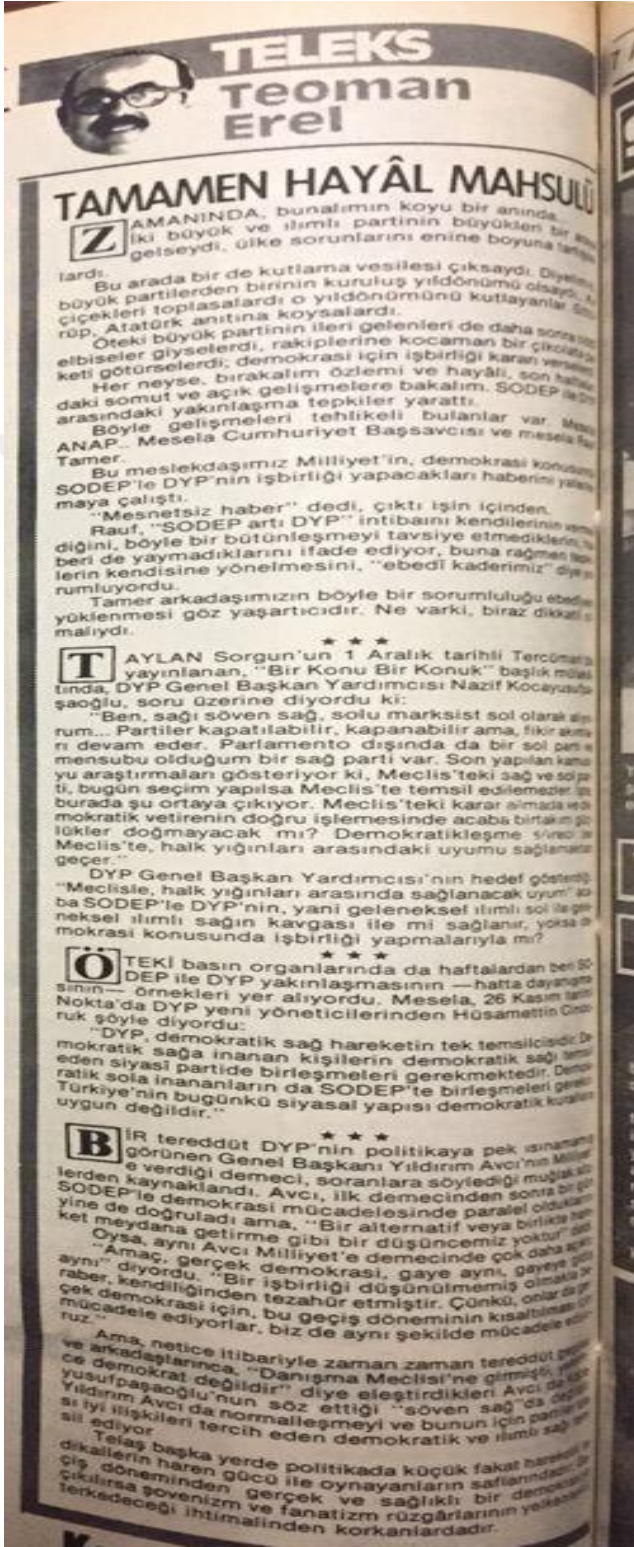
Meclise zamla ilgili 2 taktır verildi

Lüleburgaz'da ve Çorlu'da Menderes'in kasırlarını vükrettiler

Basarlar Vekili, Menderes'in kasırlarını vükrettiler. Basarlar Vekili, Menderes'in kasırlarını vükrettiler.

Ek 2: 07.12.1984 tarihinde Milliyet Gazetesi'nde yayımlanan ve Teoman Erel'e ait "TAMAMEN HAYAL MAHSULÜ" başlıklı köşe yazısı

Ek 3: 15.05.1985 tarihinde Milliyet Gazetesi'nde yayımlanan "Delegeler 'Antrenör' dedi" başlıklı gazete haberi

MAYIS 1985
MILLİYET 7

HABERLER
Sonuçta Yazar' a karşı Cindoruk' u destekleyen ağır toplar belirdi, Cindoruk 626, Yazar 262 oy aldı

Delegeler "Antrenör" dedi

Cindoruk: "İçinizden aramızdan geliyorum"

Genel Kurul'da konuşan Cindoruk, "Sarıya doğru çıktığı gün, kırdık çıkardık" dedi. "Acemiler mangası" olarak...

Yazar: "İkbal değil hizmet önemli"

Mehmet Yazar, "Erken seçimi en part oldu" bu görüşünü kongre kurucularına açıkladı.

ANKARA, ÖZEL
DTP Kongresi'nin ilk oturumunda Cindoruk ve Yazar'ın konuşmaları...

KÖSE M. Ali BİRAND
İSRAİLİ, BARIŞI NEDEN ENGLİYOR?
İsrail'in Gazze'ye saldırılarına...

Delegeler "Antrenör" dedi

Genel Kurul'da konuşan Cindoruk, "Sarıya doğru çıktığı gün, kırdık çıkardık" dedi. "Acemiler mangası" olarak...

İş Bankası Mavi Çek'in "ödeme garantisi"ni 25.000 liradan 50.000 liraya yükseltti!

Mavi Çek'in her yaprağı, İş Bankası'nın "ödeme garantisi"ni taşıyor. Şimdi, 50.000 liraya kadar olan her Mavi Çek yaprağı tüm İş Bankası veznelerinde yine anında ödeniyor. Provizyon alınmıyor.

Mavi Çek kolaylığını yaşayın! Alışverişlerinizi Mavi Çek ile yapın! Mavi Çek ile yapın! Mavi Çek ile yapın! Mavi Çek ile yapın!

TÜRKİYE BANKASI

Ek 4: 15.05.1985 tarihinde Günaydın Gazetesi'nde yayımlanan ve "İş çevrelerinin Özal'a karşı "Yazar'ı çıkartması" tutmadı" başlıklı gazete haberi

GÜNAYDIN HABER

YER OFSET
Yıl: 17 Sayı: 5940 ÇARŞAMBA 15 MAYIS 1985
Muhasebe Müdürü: KEMAL İKRAÇI
Baskın ve Dağıtıcılar M. G. BİLGİN ŞENTAY
Yazı İşleri Sorumlusu Müdürü: TURGAY YARDAR
İleri Matbaacılık A.Ş. Ankara Tel: 10 96 77
GÜNAYDIN Duru 230 818 Bölümünde

Yıl: 17 Sayı: 5940 ÇARŞAMBA 15 MAYIS 1985
Muhasebe Müdürü: KEMAL İKRAÇI
Baskın ve Dağıtıcılar M. G. BİLGİN ŞENTAY
Yazı İşleri Sorumlusu Müdürü: TURGAY YARDAR
İleri Matbaacılık A.Ş. Ankara Tel: 10 96 77
GÜNAYDIN Duru 230 818 Bölümünde

İş çevrelerinin Özal'a karşı "Yazar'ı çıkartması" tutmadı

"Bir Bilen" in çelengi

DYP Kongresinde "Bir bilen" de çıkış yaptı. Çelen büyük bir çerçeve içinde, beyaz karanfilardan kalp şekline...

Cindoruk-Yazar kucaklaştı

Doğru Yol Partisi'nin birinci büyük kongresinde ilginç anlar yaşandı. Bunlardan biri de kongre öncesinde aralarında büyük bir çekişme geçen Husamettin Cindoruk ile Mehmet Yazar'ın kongre salonunda birbirleriyle kucaklaşmaları oldu. Genel Başkanlığa aday olan Cindoruk ve Yazar uzun süre aynı pozda kaldılar. Bu sırada delegeler Cindoruk ve Yazar'ı uzun süre alkışladılar.

Doğru Yol Partisi Kongresi'nin birinci gününde "Bir bilen" aday Cindoruk, iş çevrelerinin desteklediği Yazar'a karşı üstünlük sağladı

NOTLAR

"Bir Bilen" e soruduk, cevap Cindoruk"

Atatürk Spor Salonunun baharın bez posterleri dalga vurdu. ***
Kongre salonunun girişinde bütün delegeler polis tarafından didik didik arandı. Bu arada, bir köşeye kurulum kitap tezgahında Süleyman Demirel'in "Anayasa ve devlet idaresi" isimli kitabıyla, Said Nursi ile ilgili kitaplar yan yana satılıyordu. ***
Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Cindoruk'un gelmesi büyük ilgi oldu. Cindoruk, arkasındaki gücü bilmeden rahatlığı içindeydi. Her halıyla "Ben torpilim", der gibiydi. Diğer başkale "Özal", Mehmet Yazar ise salona giriste Cindoruk taraftarı (Devamı 4. Sayfada)

Son kez omuzlarda

Atatürk Spor Salonu'na Doğru Yol Partisi Genel Başkanı olarak omuzlarda giren Yıldırım Avcı başkanlık için adaylığını koymadı. Böylece Avcı başkanlığı salonunda DYP'nin bir üyesi olarak ayrıldı.

GÜNAYDIN ekibi-Yazar GÖREN-Berat YURDAKUL Dursun GÜNDOĞDU-Erol AL bildiriyor

Cindoruk ne yapacak?

- Özal'a karşı muhalefeti sertleştirerek.
- Parlamento aritmetiğini zorlamayacak. Bunun yerine MDP ve ANAP'ın tabanına yönelecek.
- Kendi deyimleriyle "Demokrasi kavgasına" girerek verecek. Eskiler için siyasi af isteyecek.
- Bir Bilen'in politik hayata etkisi daha artacak.

"Bir Bilen" e

(Baştarafı 3. Sayfada)

rı tarafından engellenmek istendi. Yazar, güvenlik güçlerinin yol açması sayesinde salona güçlükle girdi. Kongrede en büyük teza hüratı genel başkan Yıldırım Avcı aldı. Delegeler "Vefakar Avcı" diye bağırırken, sanki "Teşekkür ederiz, bu kadar yeter" diyorlardı. Avcı'nın omuzları üzerinde salonda gezdirilmesi, az sonra sünnet edilecek çocuğun paytonda gezdirilmesinden farksızdır.

★★★

Kongre görüntülerinden biri de Anavatan Partisi'nin kongreye başarılar dileyen çelenginin, hem de kollarında "Görevli" yazan kişiler tarafından parçalanmasıydı. Parçalanan çelenginin çiçeklerinin bir bölümü ezildi, bir bölümü de tribüne re atıldı. Milliyetçi Demokrasi Partisinin ve Halkçı Partinin çelenkleri dikti. Çelenklerin en büyüğü ve anlamlısı ise gülden kalp resminin işlendiği "Bir Bilen" in çelengiydi.

★★★

Kongreye eski AP'li yasaklı parlamenterler de katıldı. Bunlar arasında Na hit Menteşe, İsmet Sezgin, Sadettin Bilgiç, Münif İslamoğlu, Necmettin Cevheri, Hüseyin Özalp, Ali İhsan Ulubahşi ilk göze çarpanlardı. Bur sa delege si, eski Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in kongrede "Bir Bilen" i temsil ettiği bilin diğinden kendisine büyük sevgi gösterilerinde bulunuldu. Cindoruk'la öpüşen Çağlayangil'in Yazar'la selamlaşmadığı dikkati çekti.

Ek 5: 16.05.1985 tarihinde Günaydın Gazetesi'nde yayımlanan ve "Doğru Yol' da birlik gösterisi" başlıklı gazete haberi

GÜNAYDIN HABER HABER

Yıl: 17 Sayı: 5941 PERŞEMBE 16 MAYIS 1985

•Rica: 1405 •Rum: 1401 •Sarı: 13.05 4.44 •Akşam: 20.21 12.00
•Şaban: 25 •Öğle: 13.05 4.44 •Yatı: 21.59 1.38
•Mayıs: 2 Hızır: 10 •Kıbrıs: 17.00 8.39 •İmsak: 3.54 7.33

VEB OFSET

İleri Matbaacılık A.Ş. Ankara Tel: 10 55 77
GÜNAYDIN Dun 231.873 Basımistr

Müessese Müdürü: KEMAL KINACI
Reklam ve Diğ İlişkiler M d.: BİLGİN SENTAY
Yazı İşleri Sorumlusu Müdürü: TURGAY VARDAR

YATIN KONSEYİ
MAZLUM GÖKNEL
ORHAN BURSALI

Doğru Yol' da birlik gösterisi

- ✓ "Bir Bilen" in direktifiyle DYP Kongresinin son gününde tarı anlar ıyla "Birlik ve bütünlük" gösterileri yapıldı
- "Bir Bilen" in Mehmet Yazar'ı kastederek "Çocuğu kırmayın, gönlünü alın, birliğı bozmayın, bütünlüğü sağlayın" dediğı ileri sürüldü.
- Bunun üzerine yeni Genel Başkan Hüsamettin Cindoruk, eski Genel Başkan Yıldırım Avcı ve Mehmet Yazar "Kavga bitti, şimdi birlikte çalışma zamanı geldi" diye açıklamalarda bulundular.

"GÖREVİM BİTTİ"- 23 ay Doğru Yol Partisinin Genel Başkanlığını yapan Yıldırım Avcı "Benim görevim buraya kadar" dedi.

"Mübarek, Sedat' ın yerini doldurdu"

- Cumhurbaşkanı Evren'in konuğu olarak ülkemizde bulunan Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in gerek iç, gerekse dış politikada 1981 yılında bir suikaste kurban giden Enver Sedat'ın yerini doldurduğu belirtiliyor.

BU BİRADA- Doğru Yol Partisi'nin birinci büyük kongresinin son gününde "Kavga" yerine bir bahar havası egemen oldu. "Bir Bilen" in direktifi üzerine yeni Genel Başkan Hüsamettin Cindoruk, eski Genel Başkan Yıldırım Avcı ve Mehmet Yazar'ı yanına "Birlik" gösterisi yaptılar. Fotoğrafta DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk (ortada) her iki yanında Avcı ve Yazar ile birlikte görülüyor.

Ek 6: 22.08.1985 tarihinde Milliyet Gazetesi'nde yayımlanan ve Tunca Bengin'e ait "Zincirbozan'da gizli anlaşma" başlıklı gazete haberi

Ek 7: 17.10.1985 tarihinde Milliyet Gazetesi'nde yayımlanan ve İsmail Başkan ile Şeref Turhan'a ait "Başörtü yasağı özgürlüğe aykırı" başlıklı gazete haberi

Yağlı, ballı kahvaltısı Hüsamettin Cindoruk, Kahramanmaraş'a giderken, sabah kahvaltısını Adana'da yaptı. Cindoruk, Toros Dağı'ndaki yaylalardan özel olarak getirilen yağ, bal ile beslendi.(Fotoğraf: Abdülkadir KAÇAR)

Cindoruk, Adana'daki partililerle sohbet etti

"Başörtü yasağı, özgürlüğe aykırı"

• İsmail BAŞKAN—Şeref TURHAN—ADANA—KAHRAMANMARAŞ

DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk, "birleşme" konusunda MDP Genel Başkanı Ülkü Söylemezoğlu ile toplantı yaptığı gecenin sabahında Söylemezoğlu'nun seçim bölgesi Kahramanmaraş'tan yeni bir yurt gezisine başladı.

"Suvari" ile Ankara'dan önceki gece yarısı çıkan DYP Genel Başkanı, sabahın erken saatlerinde Adana'da partililer ile kahvaltı yaptı, il binasında da bir süre sohbet etti. Bu sohbette bir partili, Genel Başkan'a irtica ve kızların başörtüsü olayını nasıl değerlendirdiğini sordu. Cindoruk, bunun üzerine şöyle konuştu:

"Başörtüsü yasalara aykırı değildir. Sokakta örtü takana karışmazken, üniversitelerde neden karışıyor? Başka ülkelerde rahibeler de başörtüsü ile dolaşır. YÖK çıkardığı bir yönetmelikle bu konuyu biraz yumuşattı ama yeterli de-

ğil. Başörtüsü yasağı özgürlüklere aykırıdır."

Cindoruk, rejim konusunda da şöyle konuştu:

"En büyük milli hazinemiz, Silahlı Kuvvetlerimizdir. Orada siyaset yapılmasının, ihtilal planları ve devrim şurası hazırlıklarının tartışılmasının sonuçları ağırdır. Biz ordumuzu, siyasetten özenle sakınıyoruz. Gazeteler yazıyor. İhtilalin olacağını tutanağa bağlayanlar var. Devletimizin Meclis'i, hükümeti ve Cumhurbaşkanı'nın iskat edileceğini başçavuş öğreniyor. Başbakan yarın ne olacağını bilmiyor. Böyle bir rejimden, demokrasi çıkmaz, böyle bir rejim, geleceğe güvenle bakan bir devlet modelini meydana getiremez. Sıkıntımızın temeli budur."

Cindoruk, konuşmasını şu şekilde sürdürdü:

"Bu hükümet, seçime giremeyen partilerin hakkını yiyerek iktidar olmuştur. Aksini söylüyorsa, genel, eşit ve adil bir yeni seçim yapalım."

Ek 8: 22.05.1987 tarihinde Milliyet Gazetesi'nde yayımlanan ve Yurdakul Fıncancı'ya ait "Özal'ın felsefesiz siyaseti" başlıklı gazete haberi

Ek 9: 09.09.1987 tarihinde Milliyet Gazetesi'nde yayımlanan "DYP'de bunalım kısa sürdü" başlıklı gazete haberi

● **Demirel, kesin sonuçlar açıklanana kadar Cindoruk'un istifa etmesini istemiyordu**

DYP'de bunalım kısa sürdü

● DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk, referandumun kesin sonuçları açıklanmadan istifa ederek Süleyman Demirel ile ilk kez ters düşmeyi göze aldı

● **Bu durumdan memnun olmayan Demirel, krizli geceyarısı çözdü. Cindoruk'la konuşup DYP kurmaylarının kendisinin 24 Eylül'de kongreyle işbaşına getirilmesi isteklerine "Evet" dedi**

● **Oktay PİRİM • ANKARA**

GENEL İdare Kurulu toplantısının yapıldığı altı kata kadar ulaşan keskin ve tok çekişesinin anlamı biraz sonra ortaya çıkacaktı.

Baştan beri emaneçi olduğunu özenle vurgulayan Cindoruk, istifasını açıklayarak emaneti sahibine verdiği sırada, genel başkan odasındaki duvara üçüncü çivinin yerleştirilmesi işlemi de tamamlanmıştı. İş sadece, Cindoruk'un güleç yüzlü bir fotoğrafını duvara asmaya kalyordu.

Çivi çakılmış, partinin iki eski Genel Başkanı Ahmet Nusret Tuna ile Yıldırım Avcı yanlarına konuk olarak gelecek Cindoruk'un elini sık-mak için istifa ediyor demesini bekliyorlardı.

DYP Genel Başkanı Cindoruk, "Genel başkanlık görevimi gururla ve sevinçle bırakıyorum" deyince, başkanlık odasındaki görevli alt kattaki salondan yukarılara kadar yükselen alkış sesleri arasında, çerçevesiz fotoğrafın ipini duvardaki çivinin üstüne yerleştirdi. Böylece, kuruluşundan bu yana DYP Genel Başkanlık makamını dolduran üçüncü parti başkanı da şeref kürsüsündeki yerini almış oldu.

DYP Genel Başkanlığı'ndan ayrılan Cindoruk, bir gün önce Demirel ile yaptığı görüşmede istifa için kararlı olduğunu belirtmişti. Daha önce kamuoyuna Evet çıkması halinde hemen parti başkanlığından ayrılacağını duyuran Cindoruk, Demirel'in "Kesin sonuçlar ilan edilinceye kadar görevde kalmayı" yolundaki ricasını reddetmişti. Bir an önce karar almak ve erken seçim yarışına yetişilemek için olağanüstü kongrenin toplanarak Demirel'in başkan seçilmesi gerekiyordu. Yapılan tüm hesaplar olağanüstü kongrenin en erken 24 Eylül tarihinde toplanabileceğini ortaya koyuyordu. Bu sürenin uzaması, hem seçim kampanyasını tehlikeye sokar, hem de iktidar partisinin ekmeğine yağ sürerdi. Cindoruk, bu nedenlerle parti başkanlığından hemen ayrılmayı kafasına koymuştu.

Ve Cindoruk, Demirel ile ilk kez ters düşerek emrivaki yaptı. Üzerindeki başkaları bir kenara iterek, radyo-televizyondan istifasını ilan etti.

Bu durum Demirel'in hoşuna gitmemiştir.

Milliyet'e önceki gün "Cindoruk'un istifası hakkında mutabık değiliz" diyen Demirel krizi de gece yarısı çözdü. Cindoruk'u çağırın ve gece 22.00'de özel bir görüşme yapan Demirel, DYP kurmaylarının kendisinin 24 Eylül'de kongreyle işbaşına getirilmesi isteklerine Evet dedi. Böylece, Demirel'in emrivaki diye nitelendirildiği bunalım uzun bir geceden sonra aşılmış oldu.

Demirel'i razı eden Cindoruk, Genel İdare Kurulu toplantısının yapıldığı salona alkışlar arasında girdi. Doğrusu, parti genel başkanlığından ayrılmak kolay değildi. Ancak, verdiği sözü tutuyor ve emaneti asıl sahibine teslim etmenin gövneli rahatlığı içinde istifasını açıklıyordu.

Cindoruk, istifa sözcüğünü açıkladığı anda gözlerinin buğulanmasını, dudaklarının titremesini engelleyemiyordu. Bunun farkında olan Genel İdare Kurulu üyeleri ise Cindoruk'u ayakta ve çığınca alkışlıyorlardı. Böylece DYP'de bir dönem kapanıyor, Demirel başkanlığındaki yeni bir dönem açılıyordu.

CİNDORUK istifa etti

ANKARA, ÖZEL

DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk, siyasi yasağı halkoylamasıyla kalkan Süleyman Demirel'in partinin başına geçmesi için genel başkanlıktan istifa etti.

Genel İdare Kurulu'nun dünkü toplantısında istifasını açıklayan Hüsamettin Cindoruk, DYP Büyük Kongresi'nin 24 Eylül tarihinde Demirel'i partinin başına geçirmek için olağanüstü toplanacağını ve gündemin tek maddelik olacağını açıkladı.

İstifasını açıklarken gözleri buğulanan Cindoruk, "DYP Genel Başkanlığı görevimi gururla ve sevinçle bırakıyorum" dedikten sonra Demirel'in partinin başına geçeceği gün olan 24 Eylül tarihinden itibaren seçim kampanyasını da başlatacağını bildirdi.

Hüsamettin Cindoruk, dün Milliyet'e yaptığı açıklamada, "Demirel ittifakla seçilecektir" dedi.

Demirel ile önceki gece Güniz Sokak'taki evinde iki saat süren bir görüşme yapan Cindoruk, "Mutabakat sağlandı. Süleyman Bey referandum sonuçları Yüksek Seçim Kurulu'na resmen açıklandıktan sonra yasağı kalkan 30 arkadaşıyla birlikte partiye üye olacak. Sonra da 24 Eylül'de başkanlığa getirilecek" dedi.

Ote yandan DYP, Olağanüstü Kongre'ye gidilmesi yönünde hazırlanan delege listelerini de ilgili makamlara gönderdi.

Bu arada kulislere 24 Eylül'deki Kongre'de başkanlık için Mehmet Dülger'in de ismi ortaya atıldı. Demirel'in bir süre geri planda kalıp gücünü DYP ile umırlamayıp sağ yelpazede partiler üstü bir komanda seçmene seslenmek istediği görüşü öne sürüldü. Ancak Cindoruk, bu söylentilerin gerçeği yansıtmadığını belirterek, "Demirel'in karşısına aday çıkmaz. Çıksa bile şansı sıfırdır" dedi.

Böylece 16 Ekim 1981'de siyasi partiler Milli Güvenlik Konseyi'nce feshedildikten 5 yıl 11 ay 23 gün sonra, 24 Eylül'de toplanacak DYP Kongresi'nde Süleyman Demirel'e yeniden başkanlık yolu açıldı.

Parti Genel Başkanlığı'ndan ayrılan Hüsamettin Cindoruk, DYP Millet Meclisi Grup Başkanlığı'na getirildi.

Demirel'e yol açıldı

DYP genel başkanlık koltuğu Demirel'i bekliyor madığını belirterek, "Demirel'in karşısına aday çıkmaz. Çıksa bile şansı sıfırdır" dedi.

Ek 11: 11.05.1993 tarihinde Milliyet Gazetesi'nden yayımlanan "Cindoruk'tan ŞOK" başlıklı gazete haberi

Milliyet
Halk Gazetesi

SALYI 11 MAYIS 1993

22 SAYFA • 8000 LIRA (KDV DAHİL)

Büyük Larousse danışma hattı

Milliyet, Büyük Larousse ile ilgili her sorunuza cevap vermek, çıkabilecek sorunlarını daha hızlı olarak amacıyla bir DANIŞMA HATTI kurdu. Çitlerin dağıtım, postalaması, stok çitlerinin istediğiniz yerler için pazar hariç, her gün, saat 10.00-17.00 arası yandaki telefonlara bayırabilirsiniz.

(0-31) 513 01 48
(0-31) 513 01 49
(0-31) 513 02 20
(0-31) 513 03 21
(0-31) 511 90 03
(0-31) 511 90 04
(0-31) 511 90 05
(0-31) 511 90 06

Başbakan adayı Cumhurbaşkanı Vekili, Demirel'e koalisyonla sert tavrını Milliyet'e açıkladı

Cindoruk'tan ŞOK

Fikret BİLAL

Demirel'in Çankaya'ya çıkması yanlış

Cumhurbaşkanlığı bu kadar önemseyen bir siyasi liderlik anlayışı, gelecekte Türkiye'nin üzerinde daha da büyük hadiseler yol açabilir. Çankaya'ya çıkması, Anayasa'nın sistematiğine aykırı. İnönü'nün, Çankaya'ya parti liderlerinin çıkmaması görüşü, doğru bir tespittir. Demirel, Çankaya'ya demokrasi bayrağını taşıyor. Onunla birlikte parti bayrağı da oraya gidecek

Demirel-İnönü anlaşmaları bağlamaz

DYP-SHP koalisyonunun, anlaşamadıkları için hayata geçemedikleri, Meclis'ten çıkaramadıkları birçok konu var. Demirel ile İnönü arasındaki anlaşmalar yeni başbakanı bağlamaz. Koalisyon önemimizdeki günlerde fire verebilir. Sayın Demirel'in zorluğu, bir liderin 25-30 sene sonra tarafsızlaşmasıdır. Bu, bir makas hareketiyle yapılacak işlem değildir

Cumhurbaşkanının yetkileri mutlaka kısılmalı

Cumhurbaşkanının yetkilerinin parlamenter sistemde yeri yok. Bu yetkiler, Demirel Çankaya'ya çıkmadan önce kısılmalı veya çıktuktan sonra Demirel bunun yapılmasına öncülük etmeli. By-pass yasaları çıkarılmalı. Özal'ın bana vasiyet ettiği bir hadise. Demirel'in, Turgut Özal gibi davranma olanağı, ancak 1995'e kadar sürer. Ondan sonra millet karar verir

Görev alırsam Demirel'le ilişkim bozulabilir

Cumhurbaşkanına bağlı bir başbakan olmaz. Ben böyle görev yapamam. Kişisel güvenceleri yeterli bulmuyorum. Görev alırsam, çok sevdiğim Demirel'le ilişkilerimizin, görev nedeniyle bozulmasından korkarım. İkibaşlı hükümet olmaz. Demirel'le cenilmenlik anlaşması yapılmalı

DYP-SHP koalisyonu vazgeçilmez değil

Bu Meclis'ten başka hükümetler ve koalisyonlar da çıkar. Azınlık hükümeti denemesinde fayda görürüm. 1994 yerel seçimlerine kadar DYP'nin azınlık hükümeti kurması daha yararlı olur.

Buna bakan vermek isteyen parti olursa, alınabilir. Mesut Yılmaz, 'Seçim şartıyla bir azınlık hükümetine destek verebiliriz' diyor. Birinci partiyle, ikinci parti de koalisyon kurabilir

3. SAYFADA

Hüsamettin Cindoruk, Milliyet'te editörlük ederken Ankara'da yürüklere hoşlanacak tek kıyafetler yapı. (Fotoğraf: Ali TUNER)

Ek 12: 17.10.1995 tarihinde Milliyet Gazetesi'nde yayımlanan "Küskünler ihraç edildi" başlıklı gazete haberi

Ek 13: 18.10.1995 tarihinde Milliyet Gazetesi'nde yayımlanan ve "Cindoruk'tan rest" başlıklı gazete haberi

Cindoruk'tan rest

ANKARA - MİLLİYET

DYP'den ihraç edilen TBMM eski Başkanı Hüsamettin Cindoruk, vardiya yoluna başvuracağını belirterek, "Siyasi hesaplaşma meydanlarında olur. Otobüsün üzerine çıkacağım" dedi.

Cindoruk, dün saat 11.00'de Bayram Meral'i ziyaret etmek üzere, ihraç edilen milletvekilleri arasında Sadık Avunduk-koğlu ve İrfan Köksalınla birlikte Türk - İş'e gelişinde gazetecilerin sorularını "Siyasette kabir böcekleri vardır. Onlar ölü yer. Zaman zaman da yerüstüne çıkar. Bugün DYP'yi yönetenler kabir böcekleridir. Partiyi onlardan temizleyeceğiz" diye yanıtladı.

Türkiye'de bir hükümet bunalımının olduğunu, ama asla bir sistem ve demokrasi bunalımı olmadığını belirten Cindoruk, ihraç kararıyla ilgili şu değerlendirmeyi yaptı:

"Hiç önemsemiyorum. Üradaki üzüntüm şu: Demokrasiye geçtik' güvencesi verdiğimiz Avrupa Parlamentosu'na devinmasız bir parti liderinin partiden ihracını önlemek mümkün değildir. Bu hükümet ve başkanı, o parlamento içinde güvenini kaybetmiştir. Küçük bir hata Türkiye'nin Gümrük

DYP'yi yönetenleri kabir böceğine benzeten Cindoruk "Partiyi onlardan temizleyeceğiz" dedi

Birliği'ne girmesini engeller.

Bunlar gelip geçici yöntemler ve gelip geçici kişilerdir. Kalıcı olan demokrasidir. Türkiye'yi devlet adamları idare et-

meye başlayacaktır."

Cindoruk, "DP'ye geçip geçmeyeceğine" ilişkin bir soru üzerine "Hayır. Kavga meydanlarında. Kavga DYP'de" yanıtını verdi.

İki milletvekili arkadaşıyla Türk-İş'i ziyaret eden Cindoruk sendika yöneticilerinin yoğun ilgisiyle karşılaştı

"Bu karardan sonra DYP'den kopmalar olur mu?" şeklindeki soruya "Hayır" karşılığını veren Cindoruk, karardan sonra Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in arayıp aramadığının sorulması üzerine de "Hayır, aramadı. Ayrıca onunla konuştuklarımı söylemek durumunda da değilim" dedi.

Türk - İş'in mücadelesini ve taleplerini devletin özen ve dikkatle incelemesi gerektiğini dile getiren Cindoruk şöyle konuştu:

"Bu konuda Sayın Cumhurbaşkanı'na büyük görevler düşmektedir. Hükümet bunalımları nedeniyle grevler uzamıştır. Her hükümetin, her koalisyonun yeni pazarlıklar denemesi bunalımı derinleştirecektir."

Türk - İş Genel Başkanı Meral ise, Türk siyasi tarihinde unutulmaz bir yere sahip olduğunu belirttiği Cindoruk'un hiç kimsenin kabul edemeyeceği bir muameleye karşılaştığını söyledi.

Meral sözlerini şöyle sürdürdü. "Cindoruk ve arkadaşlarının başlattığı harekete kendi özgür iradelerinin bir sonucudur. Ülkesinin geleceğinin kullandığı o oy doğrultusunda daha iyi olacağına inandığı için bu oyu kullanmıştır. Hukuk üstün gelecektir. Biz onların yanındayız."

Ek 15: 24.11.1995 tarihinde Sabah Gazetesi'nde yayımlanan "Cindoruk: ANAP'tan milletvekili adayı olmam" başlıklı gazete haberi

Cindoruk: ANAP'tan milletvekili adayı olmam

DYP'den ihrac edilen Eskişehir Milletvekili Hüsamettin Cindoruk, DYP'nin seçimlerde "İnebahtı yenilgisi"ne uğrayacağını öne sürdü. Seçimlerde sadece DYP veya DYP felsefesini benimseyen bir partiden aday olabileceğini bildiren Cindoruk "44 yıllık mazimi bırakıp ANAP'tan aday olmam" dedi.

Bu arada Cindoruk ile birlikte hareket DYP eski milletvekillerinin seçimlerde ANAP'tan adaylıkları kesinleşti. Gökberk Ergenekon dışındaki isimler, ANAP listelerinden milletvekili adayı olacak.

Cemal Alişan, Ahmet Neidim, Abdürrazzak Yavuz, İbrahim Gürdal, İsmail Amasyalı, İrfan Köksalan'ın ANAP'tan milletvekili adayı olacakları bildiriliyor. Cindoruk ve Ergenekon ise ANAP'ın Demokrat Parti ile seçim ittifakı yapması durumunda DP listesinden milletvekili adayı olacaklar.

Cindoruk, 4 yılda bir seçim yapılması konusunda öteden beri sürdürdüğü ısrarının neticesinin bugün görüldüğünü belirterek "O zaman beni dinlemediler, Meclis Başkanlığı'ndan istifa edeceğimi söyledim ve ettim, yine dinlemediler. Şimdi alelacele seçim yapılıyor. Seçim kararunu sakat, her şey sakat. Bu ortamdaki bir seçimde DYP'nin başarılı olma-

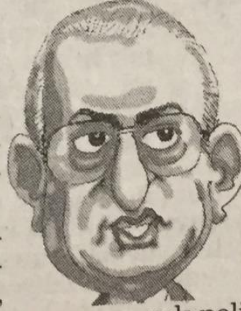
sı mümkün değil. İnebahtı mağlubiyeti alacaklar" dedi.

Öte yandan DYP'den istifa eden milletvekillerinin ANAP listelerine girmeleri ANAP'ta da sıkıntı yarattı. Cemal Alişan'ın Samsun'dan aday gösterilmesi durumunda Adem Yıldız'ın, Ahmet Neidim'in Sakarya'dan aday olması durumunda da Ersin Taranoğlu'nun buna tepki göstereceği bildiriliyor.

ANAP'ta sıkıntı

ANAP milletvekillerinden büyük bölümü "Listelere girmeyen ve DYP'de siyasi hıyayatlara bitenler sadece koltuk uğruna ANAP'a geliyorlar. Bugüne kadar tırnakları ile kazıyarak politika yapanlar dışlanıp, DYP'den gelenler listelere oturursa, bu durum ANAP'ın tüm teşkilatlarından büyük tepki görür" düşüncesini paylaşıyorlar.

Bağımsız Sinop Milletvekili Yaşar Topçu, kendilerine ANAP'tan bir teklif geldiğini doğrulayarak, "Benim temel hedefim orta sağ birliktelik sağladı. Bu Baykal solda bir birliktelik sağladı. Bu camiada biz daha mı az itibarlı insanız? ANAP listelerinden seçime girme konusuna sıcak bakıyoruz. Hedef, DYP-ANAP birlikteliği. Orta sağın kitle partisini yaratmalıyız. Halk tedirgin. Halk birleşme istiyor" dedi.

Ek 16: 09.10.1996 tarihinde Milliyet Gazetesi'nde yayımlanan ve Erkan Yiğit'e ait "ANAP-DYP birleşmesi için kollar sıvandı" başlıklı gazete haberi

Ek 17: 16.10.1996 tarihinde Milliyet Gazetesi'nde yayımlanan "11'lerden DYP'ye Çağrı" başlıklı gazete haberi

Ek 18: 15.06.1997 tarihinde Milliyet Gazetesi'nde yayımlanan ve Zeynep Çetinkaya'ya ait "Silahla hırsızdan hesap sorulmaz" başlıklı gazete haberi

'Silahla hırsızdan hesap sorulmaz'

Zeynep ÇETİNKAYA

DEMOKRAT Türkiye Partisi (DTP) Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk, Türk Silahlı Kuvvetleri'ni gerekirse silah kullanacak noktaya getiren Refahiyol hükümetinin bir an önce çekilmesini istedi.

Cumhurbaşkanı Demirel'in "Demokraside çare tükenmez" sözlerini anımsatan Cindoruk, dinleyenlere "Peki ya demokrasi tükenirse ne olacak?" diye sorarak, "Çare sızsiniz" yanıtını verdi. DTP İlçe Teşkilatı'nın açılışı için geldiği Bakırköy'de halka hitap eden Cindoruk, şunları söyledi:

"Refahiyol hükümetinin yarattığı boşluğu bugün Genelkurmay doldurmaktadır. Genelkurmay'ın gerekçeleri haklıdır ama görev onun değildir. Çare yaratmak halkın görevidir. Bir halk, hakkının alınmasını orduya bırakamaz. Silahla hak alınmaz, silahla hırsızdan hesap sorulmaz. Sevgili Ordu, seninle gurur duyuyoruz. Sen iç ve dış tehditlere karşı güvencemizsin. Sen laikliğin, milli misak sınırlarını içinde yaşamamızın, birliğimizin teminatısın. Sen NATO'da ve Batı'da övünç kaynağımızsin. Ne olur orada kal. Başka işe girme. Sen hırsızlarla uğraşma, bu işi bize bırak. Yaşa var ol harbiye, yaşa var ol Türkiye, yaşa var ol Türk halkı."

DTP Genel Başkanı, Çiller ve Erbakan'ı kastederek "Hiç olmazsa Şevki Yılmaz kadar olun. ABD'de veya Almanya'da teyzenizin kızının düğünü bahane edin ve çekin gidin buradan" dedi.

Ek 19: 19.01.1998 tarihinde Milliyet Gazetesi'nde yayımlanan ve Fuat Kars'a ait "Cindoruk: Miras paylaşmayacağız" başlıklı gazete haberi

...bir arada...
...mleketimizin en...
...nsan hakları, dem...
...nanç özgürlüğüdür.

P'li başk...
Necruzup Uya...

rkan ATA - ERZURUM

P Erzurum İl Başkan...
gen, partisinin kapatıl...
ını veren Anayasa Mahk...
elerine, "Mezuplara...
" uyarısında bulundu.
Bilgen, Necmettin Erbakan...
maylarının RP tabanını...
"Sakin olun" çağrısında...
ları söyledi:
Altı milyon seçmeni...
sempatizanımız var. B...
anda deliler çı...
bilir. Biz bu de...
re hakim ola...
yız. Kapatma...
arını verenler...
ara dikkat et...
."

eni partinin...
rulmasını bek...
en partililer,
di bayraklarıyla...
ura fotoğrafı çekiriz. B...
vrağı önünde poz ver...
nuştı:
Asrın en büyük d...
bağımsız olmayan...
ce partimiz kapatıl...
t bir davayla kapatıl...
yi dünya ülkeleri...
adı. Türkiye'yi bu...
sürenler, tarih...
."

isteyen Cindoruk la ortak hareket

bir raporunda ilk kez yer a

Cindoruk: Miras paylaşmayacağız

Fuat KARS - İNEGÖL

DTP Lideri Hüsamettin Cindoruk, RP'nin kapatılmasıyla bağımsız kalan milletvekillerinin diğer siyasi partilerce paylaşılması girişimini eleştirerek, "Cenaze kalkmadan miras paylaşanlardan olmadık ve miras paylaşanlardan olmayacağız" dedi.

DTP İnegöl ilçe teşkilatının açılış törenindeki konuşmasında, RP'nin kapatılmasını desteklemekle birlikte, Anayasa Mahkemesi kararına saygı duyulması gerektiğini belirten Cindoruk, şunları söyledi: "Devleti yönetenler bizleriz. Devletin Anayasası, kanunu, cumhuriyeti, demokrasiyi sürdürmemiz gerek. Neden bir parti kapatılıyor da diğerleri kapatılmıyor? O eleştiriyi, parti yöneticileri ve seçmenlerin yapmasını istiyoruz.

Mesele dini kullanmak, laiklik ve anti - laiklik ayırım yapmak değildir.

Bunlar yanlış şeylerdir." Cindoruk, DYP'de parti içi demokrasi olmadığını belirterek, Genel Başkan Tansu Çiller'i de şöyle eleştirdi: "Bacı'yla Enişte liste yapıyorsa, aday tespit ediyorsa, sizleri hiçe sayıyorsa, kişilerin geleceği iki dudak arasındaysa, o parti iktidara gelemez. Biz partiye benzer parti, genel başkana benzer genel başkan, genel başkana yakın eşiyile Türkiye'yi sıkıntılardan kurtaracağız."

İktidara gelen hükümetlerin kendini ucan halıda hissettiğini, parti genel başkanların kendilerini Alaattin gibi gördüğünü savunan Cindoruk, partisinin ülkenin bunalımdan kurtulması amacıyla hükümete destek verdiğini ifade etti. Cindoruk, ANASOL - D'nin kendi hükümetleri olmadığını, DTP'nin tek başına iktidara gelmesi durumunda ülke sorunlarını çözebileceğini söyledi.

Başba
Yılmaz, B
versitesi h

Ek 20: 22.12.2006 tarihinde Sabah Gazetesi'nde yayımlanan ve Fırat Kozok'a ait "Hilafetin intikamı olur" başlıklı gazete haberi

Hüsamettin Cindoruk, Erdoğan'ın Çankaya'ya çıkışının kamuoyuna vereceği mesaja işaret etti:

'Hilafetin intikamı olur'

CHP LİDERİ BAŞBAKAN'IN KORKTUĞUNU SÖYLEDİ

Baykal: Hodri meydan

Erdoğan'ın sine-i millete dönme kararı alacak olan milletvekillerinin istifasını onaylamayacakları yönündeki açıklamasına tepki gösteren Baykal, istifaya saygı göstermeyeceğini söylemenin korkuyu yansıttığını belirterek Erdoğan'ın da korku ve telaş içinde olduğunu söyledi. Baykal, Erdoğan'ın son anketlerde oylarının yüzde 30 olduğunu belirterek "Yüzde 30 oyluyorsan, erken seçim yap, genel seçimi cumhurbaşkanlığı seçiminin önüne al" dedi. TÜREY KÖSE'nin haberi ■ 5. Sayfada

Eski TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk, Başbakan Erdoğan'ın Çankaya'ya çıkışının bazı kesimlerce "halifeliğin kaldırılmasının intikamı" olarak algılanacağını söyledi. Erdoğan'ın Köşk yolunu mutlaka deneyeceğini ifade eden Cindoruk, bu durumda "Atatürk otoritesi, kimliği ve aidiyetinin Çankaya Köşkü'nde sona ereceğini" vurguladı. Cindoruk, seçilirse Erdoğan'ın tarafsızlığını koruyamayacağı görüşünde. FIRAT KOZOK'un haberi ■ 5. Sayfada

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Çankaya için partisinin ve halkın değerlendirmesini alacağını belirtirken anketlere göre halk, Erdoğan'ın cumhurbaşkanı olmasını istemiyor. AKP'ye yakınlığıyla bilinen ve parti için anketler yapan ANAR'ın araştırmasında, "Cumhurbaşkanı Erdoğan olsun mu" sorusuna, katılımcıların yüzde 39.6'sı "hayır", yüzde 13.4'ü "Başbakan olarak hizmet vermeli", yüzde 9.7'si ise "Gerilim olur" yanıtını verdi. ■ 5. Sayfada

Ek 21: 14.05.2009 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi'nde yayımlanan "Darbeci lafı bana tesir etmez" başlıklı gazete haberi

Cindoruk, merkez sağ birleştirme iddiasıyla 'makosenleri' giydi ve adaylığını açıkladı

'Darbeci lafı bana tesir etmez'

► DP'de genel başkanlığa adaylığını açıklayan Hüsamet Cindoruk, "Amacım, siyaseti eşyanın tabiatına uygun hale getirmek" dedi.

ANKARA, (Cumhuriyet Bürosu) - DP'de genel başkanlığa adaylığını açıklayan Hüsamet Cindoruk, kendisine "darbeci" diyenlere, "Ben darbelere hep karşı çıktım, darbelerden zarar gördüm, hapislerde yattım. O nedenle darbeci lafı bana tesir etmez. Amacım, siyaseti eşyanın tabiatına uygun hale getirmek" yanıtını verdi.

Cindoruk, Cumhuriyet'in sorularını şöyle yanıtladı:

- 2007'deki olağanüstü kongrede de DP genel başkanlığına aday olacağınızı açıkladınız, ancak sonra vazgeçtiniz. Yeniden aktif siyasete dönme kararı almanızı ne sağladı?

- Geçmişte de ben merkez anlamında parti oluşturulması gerektiğini söyledim. Çünkü oylar, partiler dağıldı, birbirine benzer partiler kuruldu. Ama o zaman birleştirme teşebbüsümüzü gerçekleştiremedik. Ama Sayın Soylu adaylıktan vazgeçince bir boşluk olmasın, bir birleşme olanağı olabilir mi diye aday oldum. Çünkü benim de neyimim ve konumum böyle bir birleşme için elverişli gibi geldi. Sonra şartlar değişti, adaylar çıktı. Ama ben bir kere karar verdim, kararımı kongreye sunacağım. İstedğim, demokratik bir sağ oluşum ortaya koymak. Çünkü bugün AKP hak ettiğinden fazla oy alıyor. Aslında radikal bir parti. Gömleğini çıkarsa bile, Milli Görüş düşüncesi ve söylemi geçerlidir. Sayın **Erbakan**, "Milli Görüş gömleği çıksa bile o insanın tenine işler" diyor. Dediğinde de haklılık payı var, çünkü ben Sayın **Erbakan**'ın 1972'de söylediklerine bakıyorum, Sayın **Erdoğan**'la benzerlik var, hatıta örtüşüyor. Milli Görüş ideolojisinin ismini değiştirebilir-

Darbeler hep karşı olduğunu söyleyen Cindoruk, Cumhuriyet'in sorularını yanıtladı. (NECATİ SAVAS)

siniz ama fikri değişmiyor.

Onun için AKP'nin merkezden oy alması bir sanal parti niteliği veriyor. Eşyanın tabiatına uygun hale getirmemiz gerekiyor siyaseti. Onun için en elverişli alan Demokrat Parti'dir. Onunla ANAVATAN arasındaki birleşmeyi gerçekleştirmeye çalışacağım.

Vatandaşımızın ve parti tabanında ivme çıkarır ortaya. Kaldı ki halka karşı taahhüt edilmiş bir projedir. O da yetmez belki, buna benzer siyasi kurumlar var, kuruluş aşamasında olan teşebbüsler var. Onların hepsini bir araya getirmeye çalışacağım.

- Merkez sağda birleşme girişimleri bir türlü başarıya ulaşamadı. En son 22 Temmuz seçimleri öncesinde yarım kalan bir girişim var. Siz adaylığınızı açıkladınız, bazı basın organlarında size karşı bir kampanya başladı. Sizce merkez sağ birleşmesini engelleyen güç ya da güçler mi var?

- Memnuniyet duydum. Bana bu kadar önem verip saldırıdıkları için de kendilerine teşekkür ediyorum. Söyledikleri şeylerin hiçbirini doğru değil. O nedenle

ne halk inanır, ne basın inanır, ne siyaset dünyası inanır.

Tarafı yayı yapmak Türk siyasi hayatında bir gelenektir. Taraf olmaları da doğal. Ama bir süre sonra onlar da bizim samimiyetimize inanırlar, başka türlü yayı yaparlar, kongre arifelerinde böyle hadiseler olur. Doğal karşıyorum.

- Aydın Menderes, Ergenekon'la ilgili açıklamalarınız ve savcılığı eleştirmeniz nedeniyle size çok sert tepki gösterdi... Siz bunları nasıl değerlendiriyorsunuz?

- Bu tepkileri ciddiyetten uzak buluyorum. Bu iddialar bana ulaşmaz, ulaşmaz da. Siyasi hayatım açık, ortadadır. Ben bu fikirlerimi söylemeye devam edeceğim. Çünkü bir dava esastan ibaret değildir. Benim gibi düşünen insanlar esasa ilişkin hiçbir şey söylemiyoruz.

Ben yapılan usul hatalarını söylüyorum, insan hak ve özgürlüklerine saygı istiyorum. Ben bunu vaktiyle Yassıada'da söyledim. Fikirlerimde hiçbir şey değişmedi. Benim için sınıklar fark etmez. Benim için yargılama usulü önemlidir. Bir insanın haksız yere bir gün bile cezaevinde kalmasını çok iyi

anlamış bir insanım. Çünkü ben de çok cezaevinde yattım. İnsanların haksız yere cezaevlerine konulması ürkütücüdür.

Bunu çözmek görevi de yargındır. Buna meydan vermemek de savcının görevidir. Ben bunları söyledim. Ben darbelerden zarar gördüm, cezaevine girdim. O nedenle darbeci lafı bana tesir etmez. Ben özgürlükçü, demokrat, liberal bir adamım. Herkes de bunu biliyor.

- Süleyman Soylu da "Partiyi Ergenekoncular ele geçirdi, partinin yapısının değiştirilmesine izin vermem" açıklamaları yaptı. Sonra da yeniden aday oldu.

- Ben o Ergenekoncu sözünü üzerine almadım. Herhalde başka Ergenekoncular var, onu kastediyordur. Çünkü bir genel başkanın, vaktiyle genel başkanlık yapmış bir büyüğüne karşı bu çeşit söz söyleyeceğini sanmıyorum. Üstelik partinin kurucusuyum. Bu partiyi Zincirbozan'da Sayın **Demirel**'le birlikte kurduk. Sanıyorum, o tarihte çocuk yaşta olan arkadaşımız, partinin tarihini çok iyi bilmiyor. Ben onu önemsemedim.

ÖZGEÇMİŞ

2010 yılında Erzurum Kayakyolu Çimento Müstahsilleri İşverenler Sendikası İlköğretim Okulu'nu; 2014 yılında Erzurum Mehmet Akif Ersoy Anadolu Lisesi'ni, 2018 yılında da Karadeniz Teknik Üniversitesi – İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü'nü bitirdi. 2018 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programına başladı.

YILMAZ, bekâr olup, İngilizce bilmektedir.

